

ЧОРНОМОРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ. ПЕТРА МОГИЛИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

МУРАНЕНКО КАТЕРИНА ЮРІЇВНА

УДК: 159.938.+343.34

ДИСЕРТАЦІЯ

ЮРИДИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОФІЛАКТИКИ
АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ,
ВЧИНЮВАНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ ДІТЬМИ

19.00.06 «Юридична психологія»

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **К. Ю. Мураненко**

Науковий керівник: **Казміренко Людмила Іванівна**

кандидат психологічних наук, професор

Київ – 2020

АНОТАЦІЯ

Мураненко К. Ю. Юридіко-психологічні засади профілактики адміністративних правопорушень, вчинюваних дітьми. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.06 – Юридічна психологія. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2020.

Дисертація присвячена висвітленню юридіко-психологічних засад профілактики адміністративних правопорушень, вчинюваних дітьми. У роботі охарактеризовано теоретико-методологічні засади профілактики адміністративних правопорушень, вчинюваних неповнолітніми дітьми; висвітлено психологічні особливості делінквентної поведінки дітей, запропоновано напрями та методи підвищення ефективності діяльності з профілактики адміністративних правопорушень неповнолітніх.

На основі системного теоретичного аналізу обґрунтовано необхідність: здійснення диференційованого підходу до визначення психологічного віку дитини в контексті її правоздатності та дієздатності; запропонована концептуалізація національного законодавства стосовно соціально-правового захисту дітей; висвітлено переваги системи пробації як напряду попередження адміністративних правопорушень неповнолітніх. Визначено та обґрунтовано специфічні цілі профілактики адміністративних деліктів неповнолітніх.

Згідно з чинним законодавством, суб'єктом адміністративного правопорушення можуть бути особи, які на момент його вчинення досягли 16-річного віку, наділені правоздатністю і дієздатністю, є осудними та володіють повноцінною психікою. Але при цьому слід зважати, що саме по собі досягнення неповнолітнім певного віку не визначає його здатності правильно оцінити суспільну значимість і сенс вчиненого діяння та повною мірою керувати своїми діями. Особливо це стосується підлітків, що належать до категорії педагогічно і соціально занедбаних, мають затримки психічного

розвитку, поведінка яких характеризується згорнутою мотивацією, специфічним емоційним сприйняттям подій, раптовістю виникнення протиправного наміру. Отже, ймовірність неспівпадіння хронологічного, психологічного та соціального розвитку засвідчує необхідність детального дослідження психосоціального розвитку дитини при здійсненні правосуддя, зокрема, у формі судово-психологічної експертизи.

У дослідженні доведена некоректність ототожнення понять «правопорушення» і «проступок», оскільки за своєю сутністю ці різновиди асоціальної поведінки неоднорідні, а за спричиненими наслідками – характеризується різним ступенем суспільної небезпеки. Правопорушеннями є суспільно небезпечні діяння та суспільно шкідливі діяння, за які настає відповідальність в передбаченому законом порядку; проступок – це асоціальний, морально несхвалюваний вчинок, який засуджується оточуючими, але не підпадає під необхідність застосування правових санкцій. В предметному полі юридичної психології проступки не сягають тяжкості правопорушень, але вони свідчать про певні відхилення підлітка від нормального розвитку, про наявність чи формування у нього асоціальної та антисоціальної спрямованості особистості і, з часом, можуть призвести до вчинення адміністративних правопорушень і злочинів. Генеза «становлення» особистості злочинця виглядає наступним чином: девіант – делінквент – злочинець.

Виділено наступні категорії неповнолітніх правопорушників: випадкові – у цілому правослухняні неповнолітні особи, які скоїли протиправні вчинки під впливом екстремальних для них обставин, але мають деякі особистісні передумови для такої поведінки (характер, спрямованість); ситуативні – неповнолітні, які характеризуються суперечливістю мотивації (наявність як просоціальних, так і асоціальних мотивів); послідовні – особи, яким притаманна свідомо протиправна поведінка, активний пошук чи самостійне створення відповідних ситуацій.

Встановлено, що найбільш розповсюдженими адміністративними правопорушеннями, які вчиняють неповнолітні в Україні, є: куріння тютюнових виробів у місцях, де це заборонено законом; розпивання пива, алкогольних та слабоалкогольних напоїв на вулицях, у закритих спортивних спорудах, у скверах, парках, у всіх видах громадського транспорту та в інших заборонених законом місцях або поява в громадських місцях у п'яному вигляді, що ображає людську гідність і громадську мораль; дрібне хуліганство, тобто нецензурна лайка в громадських місцях, образливе чіпляння до громадян та інші подібні дії, що порушують громадський порядок і спокій громадян [73]. При цьому слід зважати, що офіційна статистика не відображає повною мірою всієї сукупності зазначених протиправних діянь неповнолітніх через високий рівень їх латентності та особливості звітної політики в різних територіальних органах Національної поліції України (наприклад, в багатомільйонному м. Києві впродовж 2019 р. складено 519 адміністративних протоколів стосовно неповнолітніх, а в Черкаській та Миколаївській областях, що майже рівні за кількістю населення – відповідно 1460 та 203 протоколи). Окрім цього, мають місце: дрібне викрадення чужого майна шляхом крадіжки чи шахрайства; незаконні дії, пов'язані з обігом наркотичних засобів або психотропних речовин; злісна непокоря законному розпорядженню або вимозі працівника поліції, члена громадського формування з охорони громадського порядку; заняття проституцією. В суспільстві існує також серйозна занепокоєність стосовно розповсюдження булінгу (цькування) в підлітковому середовищі, причому вона стосується як жертв, так і кривдників.

На основі проведеного емпіричного дослідження визначено орієнтовну модель особистості сучасних підлітків у площині схильності до девіацій. Зокрема, їм притаманні: прагнення до демонстрування соціально схвалюваної поведінки за наявності тенденції протиставляти власні норми та цінності груповим; загально негативне ставлення до різних форм залежностей та автоагресивної поведінки як способу уникнення проблем, що виникають в реальному житті; наявність непродуктивних копінг-стратегій за відсутності

реакцій соматизації тривоги; неприйнятність насильства як засобу вирішення проблем, нетиповість агресії як способу виходу з фрустрації; відсутність готовності до делінквентної поведінки. Поряд із цим, має місце слабка здатність контролювати поведінкові прояви емоційних реакцій та недостатня сформованість вольового контролю своїх потреб і чуттєвих потягів. Вікова динаміка вищезначених проявів представлена зростанням тенденцій до нещирості, демонструванням реакцій соціальної бажаності за всіма формами девіантної поведінки. Схильність до нехтування загальноприйнятими нормами та правилами, потреба у «гострих відчуттях», агресивні та автоагресивні тенденції, готовність до вживання психоактивних речовин та делінквентної поведінки з віком зростають. При цьому має місце досить висока залежність між нездатністю контролювати власні емоційні прояви та високою схильністю до агресивності у поведінці.

Обґрунтовано, що профілактика адміністративних деліктів неповнолітніх має притаманні лише їй цілі, до яких належать: обмеження впливу негативних соціальних явищ та процесів, котрі не перебувають у сфері адміністративної деліктності, але взаємопов'язані з нею; усунення або нейтралізація причин адміністративних проступків та умов, що їм сприяють; нейтралізація негативного впливу мікросередовища (сім'ї, школи, друзів і т. ін.), які формують антисуспільну установку особи та чинять вплив на мотивацію її поведінки; вплив на особу, яка за своїми морально-психологічними якостями здатна вчинити адміністративний проступок та/чи продовжувати протиправну діяльність.

Автором доведено, що перспективним напрямом попередження адміністративних правопорушень неповнолітніх слід вважати створення в межах підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України системи пробації – встановлення нагляду за підлітком-делінквентом з покладенням на нього певних зобов'язань й обмежень, але без ізоляції його від суспільства (брати участь у громадських роботах, дотримуватися вимог комендантської години, періодично зустрічатися з офіцером-наставником, тощо). Основними

завданнями пробації є: сприяння інтеграції правопорушника в суспільстві, формування у нього поваги до соціальних та правових норм; захист суспільства завдяки ефективному застосуванню альтернативних видів покарань; зменшення ризику вчинення повторних правопорушень.

Підвищенню ефективності профілактики правопорушень серед дітей сприятиме застосування таких заходів як: удосконалення координації та взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування, об'єднань громадян у вирішенні проблем профілактики правопорушень; проведення лекцій, бесід в школах, профтехучилищах та вищих навчальних закладах задля підвищення рівня правової культури учнів та їх батьків із залученням студентів-юристів, викладачів правових дисциплін, фахівців різних галузей права; підтримка й розвиток освіти та культури, збереження та розвиток духовно-морального спадкоємства; створення умов для реалізації особистих прав, свобод та законних інтересів дітей і молоді; організація для дітей, схильних до правопорушень, літніх таборів військово-патріотичної спрямованості; сприяння утворенню молодіжних формувань, дискусійних клубів, об'єднань та клубів.

Проведене опитування працівників підрозділів ювенальної превенції та міських центрів для сім'ї, дітей та молоді засвідчує доцільність створення спеціальної служби, яка б займалася лише профілактичною діяльністю. Позитивним кроком у напрямі підвищення ефективності профілактичної діяльності є створення спеціального органу, який би координував зусилля та узгоджував дії центральних та місцевих органів виконавчої влади. Задля цього необхідно розробити та легітимізувати відповідний нормативно-правовий акту (Закон України «Про превенцію правопорушень»), присвячений регламентації діяльності щодо профілактики правопорушень, визначенню її принципів, напрямів, форм і методів; кола суб'єктів та їх правового статусу; встановленню компенсаційних механізмів за участь у цій роботі громадян.

Обґрунтовано, що психологічне забезпечення профілактики адміністративних правопорушень неповнолітніх представлено наступними

напрямами: діагностичний, реабілітуючий, прогностичний, координуючий. Крім цього, особливостями такої профілактики є необхідність використання психологічних заходів, спрямованих на попередження подальшої негативної динаміки спрямованості особистості, зокрема, виявлення і усунення конкретних недоліків та психологічних проблем сімейного, шкільного і суспільного виховання. Вирішення цих завдань потребує відповідного кадрового забезпечення, а саме – включення до штатної структури підрозділів ювенальної превенції поліції посади практичного психолога, на якого покладалася б функція здійснення заходів психологічної профілактики девіантної поведінки неповнолітніх.

Доведено, що дієвим засобом зниження кількості адміністративно правопорушень неповнолітніх є формування адміністративно-деліктної чутливості суспільства. Цілеспрямована робота в цьому напрямі сприяє формуванню моральної особистості, здатної: усвідомлювати наявність конкретного деліктного явища; формувати негативне ставлення до делікту та активно (відкрито) його виражати.

Ключові слова: правопорушення неповнолітніх; психологічний вік; проступок; делікт; делінквентна поведінка; суб'єкт адміністративного правопорушення; профілактика адміністративних правопорушень; система пробації; психологічне забезпечення.

SUMMARY

Muranenko K. Legal-psychological grounds of prevention of administrative offenses committed by minors. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation is to obtain a scientific degree of candidate of psychological sciences. The specialty reference number and title: 19.00.06 – Legal psychology. – National Academy of Internal Affairs. Kyiv, 2020.

The dissertation is devoted to the study of legal-psychological grounds of prevention of administrative offenses committed by children. The author describes the theoretical and methodological principles of prevention of administrative offenses committed by minors; psychological features of children's criminal behavior are highlighted; directions and methods of increase of efficiency of activity on prevention of administrative offenses of minors are offered.

On the basis of systematic theoretical analysis in the dissertation the necessity to carry out a differentiated approach to determining a child's psychological age in the context of his / her legal capacity and capacity, conceptualization of national legislation regarding social and legal protection of children is substantiated. Specific objectives for the prevention of juvenile delinquency are identified and substantiated.

According to the current legislation, the subject of an administrative offense may be persons who at the time of its commission reached the age of 16, endowed with legal capacity and legal capacity, are sane and have a full psyche. However, it should be borne in mind that the mere achievement of a certain age by a minor does not determine his ability to properly assess the social significance and meaning of the act and fully manage their actions.

This is especially true of adolescents belonging to the category of pedagogically and socially neglected, having mental retardation, whose behavior is characterized by impaired motivation, specific emotional perception of events, sudden emergence of unlawful intent. Therefore, the problem of discrepancy between chronological, psychological and social development indicates the need for a detailed

study of the psychosocial development of the child in the administration of justice, in particular, in the form of forensic psychological examination.

The study proves the incorrect identification of the concepts of «offense» and «misdemeanor», because by their nature these varieties of asocial behavior are heterogeneous, and by the consequences – characterized by a different degree of social danger. The offenses are socially dangerous acts and socially harmful acts, for which liability comes in the manner prescribed by law; misdemeanor is an asocial, morally disapproved act that is condemned by others but does not fall under the need for legal sanctions. In the subject field of legal psychology, misdemeanors do not reach the gravity of the offenses, but they do indicate that the teenager deviates from normal development, that he or she has an asocial and antisocial personality orientation and may, over time, lead to administrative offenses and crimes. The genesis of the «becoming» of the offender's personality is as follows: deviant – delinquent – offender.

The following categories of juvenile offenders can be distinguished: accidental – generally juvenile persons, who have committed unlawful acts under the influence of extreme circumstances, but whose personality has certain prerequisites for unlawful behavior (motivation, character, etc.); situational – persons, who are characterized by some contradictory motivation of behavior (the presence of both unlawful motives and motives for compliance with legal norms); consistent – persons, who have a deliberate misconduct, active search or self-created situation.

The most common administrative offenses committed by minors in Ukraine are: smoking tobacco in places where it is prohibited by law; drinking beer, alcoholic and low-alcoholic beverages on the streets, in closed sports facilities, in squares, parks, in all types of public transport and in other places prohibited by law or appearing in public in a drunken manner, which offends human dignity and public morals; petty hooliganism as obscene swearing in public places, abusive abuse of citizens and other similar actions that violate public order and peace of citizens. It should be borne in mind that official statistics do not fully reflect the whole set of these illegal acts of minors due to the high level of their latency and the peculiarities

of reporting policy in various territorial bodies of the National Police of Ukraine (for example, in the multimillion city of Kyiv in 2019, 519 administrative protocols were drawn up against minors, and in Cherkasy and Mykolayiv oblasts, which are almost equal in population, 1.460 and 203 protocols, respectively). In addition, there are: petty theft of another's property by theft or fraud; illegal actions related to the circulation of narcotic drugs or psychotropic substances; malicious disobedience to a lawful order or demand of a police officer, a member of a public formation for the protection of public order; prostitution. There is serious concern in society about the spread of bullying (harassment) by a participant in the educational process, but the relevant article has been introduced only recently and there are no statistics on it.

On the basis of the empirical research, an approximate model of personality of modern adolescents in the plane of the tendency to deviance is determined.

Modern adolescents are characterized by the following features: a moderate desire to demonstrate socially approved behavior in the presence of a tendency to contrast their own norms and values with group ones; in general, negative attitudes to various forms of addiction and self-aggressive behavior as a way of avoiding problems that arise in real life; lack of reactions to somatization of anxiety and formation of unproductive coping strategies; unacceptability of violence as a means of solving problems, atypical aggression as a way of getting out of frustration; lack of readiness for delinquent behavior. Along with this, there is a weak ability to control the behavioral manifestations of emotional reactions and insufficient formation of volitional control of their needs and sensual trains. The age dynamics of the above manifestations are represented by the increasing tendency to insincerity, demonstrating the reactions of social desirability in all forms of deviant behavior. The tendency to neglect conventional rules and regulations, the need for «thrills», aggressive and self-aggressive tendencies, the willingness to use psychoactive and delinquent behavior increase with age. However, there is a rather high correlation between the inability to control one's own emotional manifestations and a high tendency to be aggressive in children's behavior.

The prevention of juvenile delinquency has its specific objectives, which include: limiting the impact of negative social phenomena and processes that there are not related with administrative delinquency; elimination or neutralization of the causes of administrative misconduct and conditions conducive to them; neutralization the negative impact of the microenvironment (family, school, friends, etc.), which shape the antisocial setting of the person and influence the motivation of his behavior; influence on a person who by his moral and psychological qualities is capable of committing an administrative offense and / or continuing his illegal activities.

A promising direction for the prevention of juvenile administrative offenses is to establish a system of probation in the juvenile units of National police of Ukraine – to establish supervision of a teenage delinquent with certain obligations and restrictions on him, but without isolating him from society (participate in public works, comply evening hours, periodically meet with the mentor officer, etc.). The main tasks of probation are: to promote the integration of the offender in society, to form in him respect for social and legal norms; protecting society through the effective use of alternative types of punishment; reducing the risk of reoffending.

Improvement of the effectiveness of prevention of offenses among children will be facilitated by the implementation of such measures as: improvement of coordination and interaction of public authorities and local self-government, associations of citizens in solving problems of prevention of offenses; conducting lectures, talks in schools, vocational schools and higher education institutions on raising the level of legal culture of school pupils and their parents with the involvement of law students, teachers of legal disciplines, specialists in various fields of law; conducting activities aimed at supporting and developing education and culture, preserving and developing spiritual and moral heritage; conducting educational and organizational measures to create the conditions for the exercise of the personal rights, freedoms and legitimate interests of children and young people; organization for children prone to offenses, summer camps of patriotic orientation;

promoting the formation of youth formations, discussion clubs, associations and clubs in accordance with the interests of adolescents.

A survey of police officers of juvenile prevention units and social workers of city centers for families, children, and youth has proven the feasibility of creating a special service that would only deal with prevention activities. The creation of a special body that would coordinate efforts and coordinate the actions of central and local executive authorities would also have a positive effect on prevention activities. For this purpose, it is necessary to adopt a normative-legal act (Law of Ukraine «On the Prevention of Offenses»), which would regulate the activities for the prevention of offenses, determine its principles, directions, forms and methods; the circle of subjects and their legal status; provided compensation mechanisms for participation in this work of citizens.

Psychological support for the prevention of administrative offenses of minors is presented in the following directions: diagnostic, rehabilitative, prognostic, coordinating. In addition, the features of such prevention are the need to use such psychological measures that would be aimed at preventing further negative dynamics of personality orientation, in particular, the identification and elimination of specific shortcomings and psychological problems of family, school and public education. The solution of these tasks requires adequate staffing, namely the inclusion in the staff structure of the units of juvenile police of a practical psychologist, who would be responsible for the implementation of measures of psychological prevention of deviant behavior of minors.

An effective means of reducing the number of administrative offenses of minors is the formation of administrative-delinquency sensitivity of society. Purposeful work in this direction contributes to the formation of a moral personality, capable of: being aware of the existence of a specific tort phenomenon; formation of the first negative attitude to the tort; active (open) form of expression of personal attitude to tort.

Keywords: juvenile delinquency; psychological age; offense; delict; delinquent behavior; the subject of an administrative offense; prevention of administrative offenses; probation system; psychological support.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Мураненко К. Ю. Зарубіжний досвід профілактики правопорушень серед неповнолітніх. *Психологічний журнал*. 2019. № 2 (22). С. 86-98.
2. Мураненко К. Ю. Роль сім'ї у формуванні девіантної поведінки дитини. *Психологічний журнал*. 2019. № 3 (23). С. 43-54.
3. Мураненко К. Ю. Психологічна характеристика адміністративних правопорушень, що вчиняються дітьми: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2019. Том XI: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. №19. С. 320-333.
4. Мураненко К. Ю. Організація системи профілактики правопорушень серед неповнолітніх. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. 2019. Том I: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. № 53. С. 81-86.
5. Мураненко К. Ю. Суб'єкти профілактики правопорушень неповнолітніх. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка*. 2019. Том X.: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. Випуск 33. С. 125-137.
6. Мураненко К. Ю. Психологічні чинники девіантної поведінки підлітків. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. 2019. Том XI: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. Вип. 20. Житомир, 2019. С. 200-217.

7. Мураненко К. Ю. Психологічні особливості неповнолітньої особи як суб'єкта адміністративного правопорушення. *Всеукраїнський науково-практичний журнал «Директор школи, ліцею, гімназії»*. Спеціальний тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». № 2. Кн. 2. Том I (24). К.: Гнозис, 2019. С. 56-63.

8. Мураненко К. Ю. Психологічні засади професійного становлення суб'єкта профілактичної діяльності серед неповнолітніх. матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції «*Становлення особистості професіонала: перспективи та розвиток*». Одеса: ОДУВС, 2019. С. 114-118.

9. Мураненко К. Ю. Психопрофілактика девіантної поведінки неповнолітніх. Матеріали Міжвідомчого науково-практичного круглого столу «*Актуальні питання психологічного забезпечення діяльності ЗВО МВС України та Національної поліції України*». Київ: НАВС, 2019. С. 147-148.

10. Мураненко К. Ю. Психологічні детермінанти вчинення неповнолітніми адміністративних правопорушень. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «*Концептуальні засади використання психологічних знань в судовій діяльності*». Чернівці, 2019. С. 299-302.

11. Мураненко К. Ю. Особливості правосвідомості неповнолітніх. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «*Сучасна система освіти і виховання: досвід минулого – погляд у майбутнє*». Київ, 2019. С.118-119.

12. Мураненко К. Ю. Проблема тлумачення поняття «дитина» у сучасній науці. Тези доповідей VIII Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «*Сучасний рух науки*». Дніпро, 2019. Т 2. С 569-572.

13. Мураненко К. Ю. Інтернет та телебачення як чинник делінквентної поведінки неповнолітніх. Збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції «*Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві*». Львів, 2019. С. 218-220.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	16
ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОФІЛАКТИКИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЮВАНИХ ДІТЬМИ	25
1.1. Сучасний стан та структура адміністративних деліктів, вчинюваних дітьми	25
1.2. Нормативно-правове забезпечення профілактики адміністративних правопорушень неповнолітніх осіб	44
1.3. Зарубіжний досвід профілактики адміністративних правопорушень дітей	59
Висновки до розділу 1	77
РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ ДІТЕЙ	81
2.1. Особливості прояву та юридико-психологічні чинники делінквентної поведінки неповнолітніх дітей	81
2.2. Психологічні детермінанти делінквентної поведінки дитини	106
Висновки до розділу 2	129
РОЗДІЛ 3. ПРОФІЛАКТИКА АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ СЕРЕД ДІТЕЙ ЯК СИСТЕМНИЙ ПСИХОЛОГО-ПРАВОВИЙ ФЕНОМЕН	133
3.1. Система профілактики адміністративних правопорушень серед неповнолітніх дітей в Україні	134
3.2. Соціально-правові та юридико-психологічні засади удосконалення профілактики адміністративних правопорушень, вчинених дітьми	162
Висновки до розділу 3	175
ВИСНОВКИ	180
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	185
ДОДАТКИ	206

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЗМІ – засоби масової інформації

КЗпП – Кодекс законів про працю

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

МВС – Міністерство внутрішніх справ України

НПУ – Національна поліція України

ООН – Організація об'єднаних націй

ПРД – приймальники-розподільники для дітей

СК – Сімейний кодекс України

США – Сполучені штати Америки

ФРН – Федеративна республіка Німеччина

ЦВП – центр відновного правосуддя

ЦК – Цивільний кодекс України

ШСП – шкільні служби порозуміння

ЮП – ювенальна превенція

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Українська держава визнала одним із основних своїх пріоритетів та найвищою соціальною цінністю людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку. Тому важливою складовою стратегії розвитку українського суспільства повинна стати державна політика захисту дитинства. Ратифікувавши в 1991 р. Конвенцію ООН про права дитини і проголосувавши за Всесвітню декларацію про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей, Україна прийняла на себе зобов'язання з дотримання міжнародних стандартів прав дитини. Відповідно, це потребує створення умов, що дозволять забезпечити психічне та фізичне здоров'я кожної дитини, а також її надійний захист від будь-яких форм насильства та експлуатації.

Проте бурхливі соціальні, суспільно-політичні та економічні зміни, що відбуваються в Україні, та відсутність належних механізмів реалізації прав дітей зумовлюють несприятливі тенденції в перебігу процесу їх соціалізації, спричиняють зростання кількості проявів девіацій їх поведінки, зокрема, вчинення адміністративних правопорушень. При цьому слід зважати, що офіційна статистика не відображає повною мірою всієї сукупності зазначених протиправних діянь неповнолітніх через високий рівень їх латентності та особливості звітної політики в різних територіальних органах Національної поліції України (наприклад, в м. Києві впродовж 2019 р. складено 519 адміністративних протоколів стосовно неповнолітніх, а в Черкаській та Миколаївській областях, що майже рівні за кількістю населення – відповідно 1460 та 203 протоколи).

Актуальність вивчення даної проблеми має соціально-правову значущість у площині профілактики й зумовлюється, перш за все, потребами вдосконалення стратегії і тактики попередження криміналізації дітей. Соціалізація та входження дітей у «світ дорослих» сьогодні відбувається в умовах зміни системи соціальних цінностей і моральних орієнтирів, що ставить

перед суспільством нові завдання щодо виховання дітей, опікування ними державою. На це вказується, зокрема, в державних національних програмах «Освіта (Україна ХХІ століття)», «Діти України» та в Державній програмі профілактики злочинності на 2016-2020 роки.

Дослідження комплексу проблем дітей, які вчинюють адміністративні правопорушення, є актуальними для української юридичної, психологічної, педагогічної та інших сфер науки і практики. Вагомий внесок у формування методології і методики вивчення особистості неповнолітніх правопорушників та чинників, що впливають на правопорушення дітей, внесли Гребенюк М. О., Джужа О. М., Закалюк А. П., Зелінський А. Ф., Казміренко Л. І., Костицький М. В., Лановенко І. І., Лефтеров В. О., Медведєв В. С., Мороз Л. І., Яковенко С. І. та інші українські науковці – юристи і психологи.

Проте надзвичайна динамічність самого феномену адміністративних правопорушень, в тому числі – неповнолітніх, та залежність його від швидкозмінюваних соціокультурних умов не дозволяє вважати проблему вирішеною. До того ж адміністративна деліктність дітей із позицій юридичної психології до цього часу ніким із науковців предметно не досліджувалася. Зазначене зумовлює актуальність обраної для дисертаційної роботи теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна–2020», схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 р.; Стратегії розвитку системи МВС України на період до 2020 р., схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 р. № 1023-р; Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р., схваленої Указом Президента України від 25 червня 2013 р. № 344/2013; плану науково-дослідної роботи кафедри юридичної психології НАВС.

Тему дисертації затверджено вченою радою Чорноморського національного університету ім. Петра Могили (протокол № 22 від 11 жовтня 2015 р.) та уточнено вченою радою Національної академії внутрішніх справ (протокол № 18 від 27 листопада 2019 р.)

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є визначення психологічних засад профілактики адміністративних правопорушень, вчинюваних дітьми, та розроблення пропозицій і рекомендацій щодо її вдосконалення.

Для досягнення цієї мети необхідно було вирішити такі *завдання*:

- охарактеризувати сучасний стан та структуру адміністративних деліктів, вчинюваних дітьми;
- надати оцінку стану нормативно-правового забезпечення профілактики адміністративних правопорушень неповнолітніх осіб;
- узагальнити зарубіжний досвід профілактики адміністративних правопорушень дітей та з'ясувати межі і можливості його впровадження в Україні;
- встановити особливості прояву та юридико-психологічні чинники делінквентної поведінки неповнолітніх дітей;
- визначити психологічні детермінанти делінквентної поведінки дитини;
- окреслити особливості сучасного стану і можливості врахування психологічних особливостей неповнолітніх дітей при розбудові системи профілактики адміністративних правопорушень в Україні;
- запропонувати соціально-правові заходи та сформулювати пропозиції щодо вдосконалення юридико-психологічних засад профілактики адміністративних правопорушень дітей.

Об'єкт дослідження – профілактика адміністративних правопорушень дітей.

Предмет дослідження – юридико-психологічні засади профілактики адміністративних правопорушень, вчинюваних дітьми.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційної роботи становлять сучасні досягнення теорії пізнання. Застосовано комплекс взаємопов'язаних загальнонаукових і спеціально-наукових методів, зокрема: *системно-функціональний* – в процесі аналізу сучасного стану та структури адміністративних деліктів, вчинюваних дітьми (підр. 1.1); *логіко-юридичний* –

для надання характеристики нормативно-правового забезпечення профілактики адміністративних правопорушень неповнолітніх осіб (підр. 1.2); *порівняльно-правовий* – для узагальнення досвіду профілактики адміністративних правопорушень дітей в зарубіжних країнах та визначення можливостей його впровадження в Україні (підр. 1.3); *психолого-правового моделювання* – у процесі встановлення особливостей прояву та юридико-психологічних чинників делінквентної поведінки дітей, а також обґрунтування соціально-правових та юридико-психологічних засад удосконалення профілактики адміністративних правопорушень, вчинених дітьми (підр. 2.1, 3.2); *аксіологічний* – при окресленні психологічних детермінант делінквентної поведінки дитини (підр. 2.2); *системно-логічний* – при обґрунтуванні сутності та складових системи профілактики адміністративних правопорушень серед неповнолітніх дітей в Україні (підр. 3.1); методи математичної статистики – для кількісного порівняльного оцінювання та якісного аналізу одержаних результатів (підр. 1.2, 2.1, 2.2, 3.1, 3.2).

Емпіричну базу дослідження становлять результати вивчення матеріалів 132 справ про адміністративні правопорушення неповнолітніх; опитування 78 працівників підрозділів ювенальної превенції та 56 працівників міських центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; опитування за авторською анкетною та за опитувальником О. М. Орла 308 учнів 9–11 класів загальноосвітніх закладів; оцінювання 11 педагогами (класними керівниками) опитаних учнів.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням юридико-психологічних засад профілактики адміністративних правопорушень, вчинюваних дітьми, у якому запропоновано напрями підвищення ефективності цієї діяльності. До найбільш важливих положень роботи належать такі:

вперше:

– науково обґрунтовано необхідність диференційованого підходу до визначення психологічного віку дитини в контексті її правоздатності і

дієздатності, оскільки саме по собі досягнення неповнолітнім певного віку не визначає його здатності правильно оцінити суспільну значимість і сенс вчиненого діяння та повною мірою керувати своїми діями. Особливо це стосується підлітків, що належать до категорії педагогічно і соціально занедбаних, мають затримки психічного розвитку, поведінка яких характеризується згорнутою мотивацією, специфічним емоційним сприйняттям подій, раптовістю виникнення протиправного умислу;

– доведено некоректність ототожнення понять «правопорушення» і «проступок», оскільки за своєю сутністю ці різновиди асоціальної поведінки неоднорідні, а за спричиненими наслідками – характеризується різним ступенем суспільної небезпеки. Правопорушеннями є суспільно небезпечні діяння та суспільно шкідливі діяння, за які настає відповідальність в передбаченому законом порядку; проступок – це асоціальний, морально несхвалюваний вчинок (вчинкові дія), який засуджується оточуючими, але не підпадає під необхідність застосування правових санкцій (лихослів'я, бійка; зухвала чи агресивна поведінка в школі, на вулиці, в інших громадських місцях, що межує з хуліганськими проявами; брутальне поводження з учителями та однокласниками; ухилення від навчання або роботи; жебрацтво, жорстоке ставлення до людей і тварин; втечі з дому, захоплення азартними іграми тощо);

– визначено орієнтовну модель особистості сучасних підлітків у площині схильності до девіацій, а саме: помірне прагнення до демонстрування соціально схвалюваної поведінки за наявності тенденції протиставляти власні норми та цінності груповим; загалом негативне ставлення до різних форм залежностей та автоагресивної поведінки як способу уникнення проблем, що виникають в реальному житті; неприйнятність насильства як засобу вирішення проблем, нетиповість агресії як способу виходу з фрустрації. Поряд із цим, має місце слабка здатність контролювати поведінкові прояви емоційних реакцій та недостатня сформованість вольового контролю, що з віком спричиняє зростання схильності до агресивності у поведінці, тенденції до нещирості та демонстрування реакцій соціальної бажаності;

– обґрунтовано, що профілактика адміністративних правопорушень неповнолітніх має притаманні лише їй цілі, до яких належать: обмеження впливу негативних соціальних явищ та процесів, що перебувають поза сферою адміністративної деліктності, але визначають її сутність і динаміку; вплив на причини і умови вчинення адміністративних проступків; вплив на негативно налаштоване мікросередовище (у сім'ї, школі, неформальному оточенні і т. ін.), від якого залежить формування антисуспільних установок особи та відповідної мотивації її поведінки; вплив на особу, яка схильна до вчинення адміністративних проступків;

удосконалено:

– уявлення про семантичні межі понять «дитина», «неповнолітній (малолітній)», «неповнолітня дитина», «підліток»;

– змістове наповнення поняття «соціальне сирітство» та визначення основних його причин в Україні;

– характеристику стану, структури та динаміки адміністративних правопорушень неповнолітніх;

– визначення кола суб'єктів та основних принципів ювенальної юстиції;

– критерії коректного застосування понять «девіантна поведінка» та «делінквентна поведінка»;

– перелік та сутність психологічних детермінант делінквентної поведінки дитини;

дістало подальший розвиток:

– характеристика особливостей адміністративної відповідальності неповнолітніх;

– обґрунтування необхідності зменшення вікового цензу адміністративної відповідальності дітей до 14 років;

– концептуалізація національного законодавства стосовно соціально-правового захисту дітей, а також регулювання їх прав та обов'язків;

– опис світового досвіду щодо базових моделей превенції адміністративних правопорушень неповнолітніх;

– висвітлення переваг системи пробації як наряду попередження адміністративних правопорушень неповнолітніх.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані й аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки та пропозиції впроваджені та використовуються за такими напрямками:

– *у практичній діяльності* – для вдосконалення психологічної підготовки до службової діяльності працівників ювенальної превенції (акти відділу ювенальної превенції Управління превентивної діяльності Головного управління Національної поліції у Миколаївській області від 6 червня 2019 р.; Солом'янського управління поліції Головного управління Національної поліції у м. Києві від 15 травня 2020 р.);

– *в освітньому процесі* – під час викладання в закладах вищої освіти МВС України навчальних дисциплін «Юридична психологія», «Психологія девіантної поведінки», «Актуальні психологічні проблеми профілактичної діяльності» (акти Харківського національного університету внутрішніх справ від 15 листопада 2019 р., Національної академії внутрішніх справ від 26 травня 2020 р.).

Апробація матеріалів дисертації. Результати дисертаційного дослідження обговорено на засіданнях кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ. Основні положення роботи, її висновки та рекомендації оприлюднено на всеукраїнських і міжнародних науково-теоретичних і науково-практичних конференціях: «Становлення особистості професіонала: перспективи та розвиток» (Одеса, 22 березня 2019 р.); «Актуальні питання психологічного забезпечення діяльності ЗВО МВС України та Національної поліції України» (Київ, 25 квітня 2019 р.); «Міжнародні психолого-педагогічні Челпанівські читання» (Київ, 16-19 травня 2019 р.); «Концептуальні засади використання психологічних знань в судовій діяльності» (Чернівці, 31 травня 2019 р.); «Проблеми девіантної поведінки: історія, теорія, практика» (Київ, 27 вересня 2019 р.); «Сучасний рух науки» (Дніпро, 3–4 жовтня 2019 р.); «Сучасна система освіти і виховання: досвід

минулого – погляд у майбутнє» (Київ, 4–5 жовтня 2019 р.); «Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві» (Львів, 18 жовтня 2019 р.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, що містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (222 найменування на 21 сторінці) і додатків. Повний обсяг дисертації становить 229 сторінок, з них обсяг основного тексту – 171 сторінка.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОФІЛАКТИКИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЮВАНИХ ДІТЬМИ

Одним із першочергових завдань, які ставить держава та суспільство перед МВС України, є профілактика злочинів і правопорушень, вчинених дітьми. Не дивно, що в сучасний період становлення України, а саме: час збройних конфліктів, політичний хаос, стресові ситуації, безробіття – досить гостро постає проблема забезпечення прав і свобод неповнолітньої дитини, вичерпного та несуперечливого правового регулювання її статусу, застосування ефективних заходів, спрямованих на забезпечення її правового захисту, активного залучення державних органів до попередження правопорушень цих осіб. Ситуація, що склалась у сфері розвитку підростаючого покоління, – досить невтішна, оскільки має місце погіршення не лише кількісних, а й якісних характеристик цієї вікової категорії населення, зокрема з кожним роком загострюється проблема здоров'я неповнолітніх. Суттєві зміни, що відбуваються в незалежній Україні, загострили й без того складні соціально-економічні проблеми, що, у свою чергу, призвело до зниження рівня суспільної моралі та зростання кількості адміністративних правопорушень.

1.1 Сучасний стан та структура адміністративних деліктів, вчинюваних дітьми

Загальновідомим є той факт, що на стан правопорушень у суспільстві багато в чому впливає соціально-економічна ситуація в державі. Погоджуємося з думкою В. І. Шакуна, який стверджує, що особливістю національної протиправної поведінки є те, що вона викликана як успадкованими з минулого, так і новими соціальними протиріччями. Протиправна поведінка – це феномен, що виникає внаслідок суперечливих процесів, котрі відбуваються в економіці,

соціальній сфері, ідеології і політиці. Як свідчить історія, переломні етапи розвитку суспільства завжди супроводжуються негативними явищами, що викликають кількісні та якісні зміни злочинності [198, с. 47]. Таким чином, в умовах сьогодення надзвичайно гостро постає питання щодо вжиття рішучих та дієвих заходів, спрямованих на протидію злочинності, подолання алкоголізму та наркоманії, проституції та правопорушень, які підривають психологічне та фізичне здоров'я дітей – майбутнього нашої країни.

Стан та кількість дитячих правопорушень можна співставити з барометром, що визначає рівень морального стану суспільства [189, с. 225]. У загальній структурі вчинених у країні протиправних діянь значне місце займають адміністративні правопорушення. Вони характеризуються масштабністю, заподіянням істотної шкоди законним інтересам особистості, суспільства та держави, вчинені у різних галузях і сферах діяльності. Профілактичні заходи, що застосовуються державою, на жаль, не приносять бажаних результатів. В останні роки не відбулося істотного скорочення найпоширеніших порушень громадського порядку (дрібне хуліганство, поява в п'яному вигляді в громадських місцях) та адміністративних правопорушень на транспорті. Слід зауважити, що протиправний шлях дитини часто починається з порушень дисципліни у школі, а от недостатнє та несвоєчасне реагування на вчинення підлітками адміністративних правопорушень призводить до формування у них відчуття безкарності та вседозволеності. На думку багатьох науковців, загальну економічну шкоду від адміністративних правопорушень можна співставити зі шкодою, завданою загальнокримінальною злочинністю [50, с. 33].

На додаток до цього, як зазначив Уповноважений Президента України, проблема зростання рівня злочинності є досить актуальною, оскільки майже 10% правопорушень в Україні вчиняють діти [127]. Але разом з цим, сьогодні не можна спиратися лише на статистичні дані, мати об'єктивну картину стану правопорушень серед неповнолітніх неможливо, оскільки делінквентній поведінці підлітків притаманний високий рівень латентності [76, с. 303].

Таким чином не дивно, що правопорушення перетворилися на одне з найтипівіших соціальних явищ в Україні, і стали нормою в середовищі неповнолітніх. Цей феномен полягає в тому, що безкарність за малозначні адміністративні правопорушення породжує безвідповідальність, сприяє формуванню стійкої антисуспільної установки особистості неповнолітнього, а у майбутньому – вчинення ним суспільно-небезпечного винного діяння, тобто злочину, за який передбачена більш сувора санкція – кримінальна відповідальність.

Зниження рівня злочинності, підвищення ефективності профілактики правопорушень серед дітей – саме ці завдання стоять перед українським суспільством сьогодні, адже криміналізація підліткового середовища негативно впливає на встановлення соціальної рівноваги та благополуччя.

Для здійснення об'єктивного аналізу стану та тенденцій вчинення адміністративних правопорушень серед дітей необхідно, насамперед, звернути увагу на юридичне визначення термінів «дитина», «неповнолітній» та суміжних з ними понять таких як «малолітній», «повнолітній», а також встановити основні ознаки складу адміністративного правопорушення, за наявності яких дії дитини можна класифікувати як протиправні та за вчинення яких її можна притягнути до адміністративної відповідальності, згідно до чинного Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Конвенція про права дитини, яка є пріоритетним правовим актом з прав людини у світі (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН в 1989 р.), встановлює обов'язкові до виконання стандарти та чітко зазначає, що дитина користується загальними правами людини і визнає дитину окремою фізичною особою. У статті 1 Конвенції ООН зазначено, що дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше [79]. Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх, прийняті в Пекіні в 1985 р. («Пекінські правила»), вперше деталізують визначення поняття «неповнолітній правопорушник», під яким розуміється «дитина або молода

людина, яка в межах існуючої правової системи може бути притягнута до відповідальності за правопорушення в такій формі, яка відрізняється від відповідальності, що застосовується до дорослих», тобто вперше особа неповнолітнього правопорушника визначається у якості особливого суб'єкта юридичної відповідальності у віковому діапазоні від 7 до 18 років або старших, що пов'язане з різними мінімальними віковими межами залежно від історичних і культурних особливостей розвитку тієї чи іншої держави [108, с. 71-81].

В розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», Конституції України законодавець користується термінами «діти», «повнолітні діти» (ст. 51, 52) та «неповнолітні» (ч. 5 ст.43), проте вичерпного тлумачення, хто саме підпадає під цю вікову категорію осіб, не надає [81].

У чинному Кримінальному кодексі України (зі змінами та доповненнями, станом на 14.08. 2018 р.) представлений розділ ХУ, що має назву «Особливості відповідальності неповнолітніх», в також в положеннях окремих статей використовується термін «малолітній» [88]. У чинному Кримінальному процесуальному кодексі України (зі змінами та доповненнями, станом на 14.08. 2018 р.) процесуальний статус дитини визначено у ст.ст. 226, 227 та 354 стосовно особливостей допиту неповнолітньої або малолітньої особи; участі законного представника, педагога, психолога або лікаря у слідчих (розшукових) діях за участю неповнолітньої або малолітньої особи; особливостей допиту неповнолітнього або малолітнього свідка чи потерпілого під час судового засідання, а також у гл. 38 – «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх» [89].

Чинний Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. (зі змінами та доповненнями, станом на 07.06. 2018 р.) містить низку норм, які стосуються неповнолітніх, а саме: ст. 12 КУпАП (вік, з якого настає адміністративна відповідальність), ст. 13 КУпАП (відповідальність неповнолітніх), ст. 24-1 КУпАП (заходи впливу, які застосовуються до неповнолітніх), ч. 2 ст. 32 КУпАП (незастосування адміністративного арешту до осіб, які не досягли 18-річного віку), п. 4 ч. 1 ст. 34 КУпАП (визначення

вчинення правопорушення неповнолітнім обставиною, яка пом'якшує відповідальність), ч. 2 ст. 40 КУпАП (покладення на неповнолітнього обов'язку відшкодувати заподіяну шкоду), ст. 221 КУпАП (розгляд справ про правопорушення неповнолітніх), п. 2 ст. 247 КУпАП (неможливість провадження по справі у разі недосягнення особою 16-річного віку), ст. 270 КУпАП (законні представники неповнолітнього) [73]. Як бачимо, окрім «неповнолітніх» і «малолітніх», з'являється ще термін «особа, яка не досягла 18-річного віку».

У Цивільному Кодексі України від 16 січня 2003 р. (зі змінами і доповненнями станом на 02.08. 2018 р.) термін «повнолітній» застосовується до особи, яка наділена повною цивільною дієздатністю і досягла вісімнадцятирічного віку (ст. 34 ЦК); неповнолітній – фізична особа, яка володіє неповною цивільною дієздатністю у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (ст. 32 ЦК); малолітній – фізична особа, яка наділена частковою цивільною дієздатністю і яка не досягла чотирнадцятирічного віку (ст. 31 ЦК) [196].

У ст. 187 Кодексу законів про працю України від 12 жовтня 1971 р. (станом на 20.01. 2018 р.) використовується термін «неповнолітній», тобто особа, яка не досягла вісімнадцяти років, водночас, положення про мінімальний вік зазначена стаття не містить. У ст. 188 «Вік, з якого допускається прийняття на роботу» зазначено, що не допускається прийняття на роботу осіб, молодших за 16 років; як виняток – 15-ти-річних. Крім того, у Кодексі використовується поняття «працездатна молодь», під якою розуміються «громадяни України віком від 15 до 28 років» (ст. 197 КЗпП) [75].

Згідно ст. 6 Сімейного Кодексу України від 10.01. 2002 р. (станом на 28.08. 2018 р.), термін «дитина» застосовують до особи, яка не досягла повноліття, але при цьому законодавець зазначає, що малолітньою слід вважати дитину до досягнення нею чотирнадцятирічного віку (ч. 2 ст. 6 СК), а неповнолітньою – дитину у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (ч. 3 ст. 6 СК) [175].

Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 07.02. 2007 р. (станом на 09.02. 2018 р.) чіткого визначення терміну «діти» не надає, але у ст. 11 зазначається, що «у притулках для дітей тимчасово розміщуються діти віком від 3 до 18 років, які опинились у складних життєвих обставинах», таким чином, законодавець чітко окреслює вік, з якого особа підпадає під це визначення [145].

Аналіз «Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України» від 19.12.2017 року № 1044, яка регламентує діяльність цих підрозділів, свідчить, що дитина – це особа у віці до 18-ти років. Разом із цим, «поліцейське піклування щодо неповнолітніх осіб – превентивний поліцейський захід, що застосовується стосовно неповнолітньої особи віком до 16 років, яка залишилася без догляду, з метою забезпечення її прав і свобод та є наслідком передання її батькам, законним представникам або органам опіки та піклування».

Серед основних повноважень ювенальної превенції – притягнення до адміністративної відповідальності дітей віком від 16 до 18 років, які вчинили адміністративні правопорушення [117]. З якого віку діти можуть бути взяті на профілактичний облік – в Інструкції не зазначено, хоча з перерахованих нижче підстав можна зрозуміти, що з 14 років: «... на обліку дитина перебуває лише за однією категорією обліку, ступінь пріоритетності якої визначається поліцейським підрозділу ювенальної поліції за принципом – кримінальне правопорушення поглинає адміністративне правопорушення» (п. 7 р. III Інструкції).

Таким чином, аналіз чинного законодавства України дає можливість стверджувати, що на сьогодні в нормативно-правових актах відсутня єдність у визначенні терміну «дитина» та «неповнолітній», що подекуди створює труднощі правового регулювання цієї категорії осіб згідно до чинного законодавства. У площині нашого дослідження поняття «дитина», «неповнолітній» та «неповнолітня дитина» будуть вживатися як тотожні, хоча й

з врахуванням тієї обставини, що адміністративна відповідальність для суб'єкта вчинення протиправного діяння настає з 16 років.

Інша річ, що така відповідальність настає на загальних підставах, або ж має певні особливості застосування щодо неповнолітніх (штраф – у разі відсутності самостійного заробітку стягується з батьків або осіб, які їх замінюють; громадські роботи – виконуються у вільний від навчання чи роботи час, причому не більше, ніж 2 год. на день; суспільно корисні роботи – не більше 2 год. на день; адміністративний арешт – до неповнолітніх застосовуватися не може). Ч. 1 ст. 13 КУпАП також передбачено, що до неповнолітніх можуть застосовуватися наступні заходи впливу: 1) зобов'язання публічно або в іншій формі вибачитися перед потерпілим; 2) попередження; 3) догана або сувора догана; 4) передача під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, під нагляд педагогічному або трудовому колективу (за їх згодою), а також окремим громадянам на їх прохання.

При цьому слід мати на увазі, що згідно до Науково-практичного коментаря Кодексу України про адміністративні правопорушення: «Категорія «неповнолітні» ґрунтується виключно на віковому критерії, включає в себе і осіб віком до 18 років, які не мають повної цивільної дієздатності, і тих, які набули її на підставі визначених законодавством умов» [74, с. 26].

Важливим аспектом під час виявлення та документування адміністративних правопорушень неповнолітніх є розуміння посадовою особою наявності у протиправних діяннях особи складу адміністративного правопорушення, оскільки за відсутності хоча б одного елемента відсутній склад адміністративного правопорушення в цілому, а це обставина, яка виключає провадження у справах про адміністративні правопорушення, передбаченого ст. 247 КУпАП.

Теорія права передбачає чотири елементи складу правопорушення: об'єкт; об'єктивна сторона; суб'єкт; суб'єктивна сторона. Першим «базовим» визначеним елементом юридичного складу адміністративного правопорушення є об'єкт. За загальним правилом, об'єктом є те, на що зазіхає протиправне

діяння: державний або громадський порядок, права й свободи громадян, усі форми власності, встановлений порядок управління. Можна сказати, що всі вказані ознаки об'єкта характеризують певні групи суспільних відносин, що складаються у сфері виконавчо-розпорядчої діяльності органів державної влади й місцевого управління. При цьому важливо відмітити істотне уточнення Б. В. Росинського, який зазначає, що суспільні відносини, що є об'єктом адміністративного правопорушення, регулюються не лише нормами адміністративного, але в ряді випадків і нормами конституційного, екологічного, трудового, земельного, фінансового й інших галузей права. Проте охороняються вони тільки нормами КУпАП [167, с. 12].

Другим елементом юридичного складу правопорушення є об'єктивна сторона – зовнішня характеристика, зовнішній прояв здійсненого протиправного діяння. Воно може здійснюватися у формі дії або бездіяльності. В обох варіантах слід мати на увазі, що як дія, так і бездіяльність мають бути заборонені чинним законодавством України. Об'єктивна сторона правопорушення припускає наявність шкідливих наслідків вчиненого делікту. Більше того, крім указаних правових моментів, законодавець передбачає також наявність третьої ознаки – причинно-наслідкового зв'язку між ними. Встановити такий зв'язок означає виявити обставини появи шкідливих наслідків, визначити, чи дійсно вони настали в результаті протиправного діяння або з інших причин, як це діяння вплинуло на характер цих наслідків.

Наявність шкідливих наслідків не завжди обов'язкова. У деяких деліктах законодавець передбачив лише факт здійснення передбаченого нормами права протиправного діяння без урахування можливих його наслідків. У ряді випадків об'єктивну сторону адміністративного правопорушення становлять: власне протиправне діяння (дія або бездіяльність); шкода, заподіяна цим діянням для суспільних відносин; наявність причинно-наслідкових зв'язків між здійсненим правопорушенням і шкодою, що настала; час, місце й інші обставини, за яких було здійснено правопорушення; прийоми й засоби його здійснення [5, с. 45].

Тільки своєчасне, всебічне й повне з'ясування вказаних питань у практичній діяльності дасть змогу встановити об'єктивну сторону виявленого делікту.

Третім елементом юридичного складу адміністративного правопорушення є суб'єкт вчиненого делікту. Цей елемент має важливе місце і принципове значення в системі елементів складу правопорушення. У спеціальній літературі саме цьому елементу присвячені праці вчених-адміністративістів, що підтверджує його процесуально-правове значення.

Четвертий елемент – суб'єктивна сторона – вказує на психічний стан особи в момент здійснення нею адміністративного правопорушення. Зміст її складає одна з форм вини (умисел або необережність) суб'єкта протиправного діяння, що є обов'язковою умовою притягнення його до адміністративної відповідальності.

Суб'єктивна сторона має декілька складових, до яких належать вина правопорушника, а також мета й мотив його діяльності. Визначальне місце при цьому займає вина як найважливіша суб'єктивна основа, без якої правова відповідальність не може мати місця. Широке визначення вини дав І. А. Галаган: «Вина – це психічне ставлення особи до здійснюваної нею протиправної дії або бездіяльності у формі умислу або необережності, а також і до їх наслідків» [29, с. 170]. У спеціальній юридичній літературі називаються також додаткові елементи суб'єктивної сторони – мети й мотивів адміністративного делікту.

На думку автора, особливої уваги заслуговують питання щодо неповнолітніх як суб'єктів адміністративної відповідальності, оскільки відповідно до положень адміністративного законодавства (ст. 12 КУпАП) вважається, що суб'єктом адміністративного правопорушення можуть бути особи, які на момент його вчинення досягли 16-річного віку, тобто це не абстрактне поняття, що перебуває поза часом і простором, а особа, котра фізично існує і заподіює своїми протиправними діями шкоду об'єкту посягання [39, с. 32–35]. Тобто вік у даному випадку розглядається не тільки як фізіологічний, а, швидше, як соціальний факт, що впливає на місце особистості

в системі суспільних відносин, ступінь сформованості та характер потреб, інтересів, цінностей тощо.

Законодавством передбачено й протилежні випадки, коли особа фактично підпадає під ознаки суб'єкта адміністративного правопорушення, але через певні причини не може особисто нести адміністративну відповідальність, зокрема це стосується неповнолітніх. Наприклад, у ст. 184 КУпАП встановлено, що вчинення неповнолітніми віком від 14 до 16 років адміністративного караного діяння тягне за собою накладення штрафу на батьків чи осіб, які їх замінюють. Стаття 307 КУпАП, яка регламентує строки і порядок виконання постанови про накладення штрафу, передбачає стягнення штрафу з батьків осіб віком від 16 до 18 років, які вчинили адміністративне правопорушення, але не мають можливості самотійно його сплатити.

Дискусійним в адміністративно-правовій науці залишається питання щодо віднесення неповнолітніх до різновидів суб'єктів адміністративного делікту. Тобто, особа із вказаним віком за своїми психічними якостями та соціальними характеристиками здатна усвідомлювати суспільну значимість своїх вчинків, керувати своїми діями, за що й нести адміністративну відповідальність. Так, деякі вчені визначають неповнолітнього як спеціального суб'єкта [39, с. 32–35], інші – як особливого суб'єкта [35; 77]. Крім того, науковці підтримують думку, що виокремлення особливого суб'єкта не пов'язано безпосередньо з особливостями складу адміністративно караного діяння, оскільки ознаки, що характеризують особливий суб'єкт, не впливають на факт наявності складів і кваліфікацію адміністративних правопорушень, а мають значення лише при індивідуалізації адміністративної відповідальності [109, с. 69].

Правовий статус неповнолітніх має особливості, які вбачаються з їх вікової характеристики (недостатній життєвий досвід, невміння правильно оцінювати окремі явища, передбачати наслідки своїх вчинків тощо). Відповідно, у законі встановлено деякі обмеження самотійного вчинення неповнолітнім дій, з якими пов'язане настання правових наслідків. Обов'язок

вчиняти ці дії від імені та в інтересах неповнолітнього або контролювати їх покладається на батьків чи осіб, які їх замінюють. Водночас, у деяких випадках, передбачених КУпАП, неповнолітні несуть адміністративну відповідальність за вчинені ними діяння нарівні з дорослими (статті 44, 51, 173 КУпАП).

Законодавцем окреслена, хоча й не вказана прямо можливість визнання неповнолітнього суб'єктом адміністративного делікту. Чинне адміністративне законодавство не дає узагальненого визначення суб'єкта адміністративного правопорушення. У КУпАП вживаються терміни: «порушник» (ст.ст. 256, 259), «затримана особа» (ст. 261), «особа, яка притягається до адміністративної відповідальності» (ст. 268), причому останній термін законодавцем не пояснюється. Для визнання особи суб'єктом адміністративного правопорушення вона повинна бути правосуб'єктною (правоздатною і дієздатною), тобто здатною у повному обсязі здійснювати захист своїх прав, свобод та законних інтересів.

Правосуб'єктність особи в адміністративно-деліктному процесі – це властивість суб'єкта адміністративно-деліктних відносин мати суб'єктивні права і юридичні обов'язки та використовувати їх у своїх діях. Фізичні і юридичні особи, які володіють правосуб'єктністю, виступають суб'єктами права. Стосовно особи, щодо якої розглядається справа про адміністративне правопорушення, необхідно розрізняти правоздатність і дієздатність, оскільки остання дає змогу особі у повному обсязі самотійно здійснювати право на захист [36, с. 254–256]. Якщо вказана особа є неповнолітньою або має фізичні чи психічні вади, які унеможливають реалізувати самотійно своє право на захист, то вона не може відмовитись від захисника. Тобто суб'єктом адміністративного правопорушення є лише дієздатна і осудна особа, яка досягла певного віку і володіє повноцінною психікою.

Під дієздатністю в адміністративному праві розуміється здатність особи своїми діями набувати для себе прав в адміністративно-правовій сфері і самотійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе обов'язки, самотійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх

невиконання. Неповнолітні особи, які усвідомлюють значення своїх дій, можуть керувати ними і нести юридичну відповідальність, наділені неповною дієздатністю.

Ще однією необхідною ознакою суб'єкта адміністративного правопорушення є осудність. В адміністративному законодавстві спеціальне визначення поняття осудності відсутнє. Відповідний термін у теорії адміністративного права виводиться з протилежного поняття «неосудність», закріпленого у ст. 20 КУпАП. Під осудністю розуміють здатність особи під час вчинення адміністративного делікту усвідомлювати свої дії та керувати ними [39, с. 32–35]. Поняття осудності характеризується обов'язковою наявністю двох основних аспектів, що притаманні об'єктивно існуючим психічним властивостям особи – інтелектуальній та вольовій ознакам.

Інтелектуальна ознака осудності засвідчує здатність суб'єкта адекватно сприймати та оцінювати оточуючу дійсність. Її наявність дозволяє критично ставитися до ситуації, усвідомлювати фактичну сторону своєї поведінки (самого діяння, його наслідків та причинного зв'язку між ними) та суспільно шкідливий характеру свого діяння. Вольова ознака передбачає здатність особи керувати своїми вчинками, контролювати їх. Вольові дії (бездіяльність) завжди є результатом активності свідомості.

Для констатації осудності суб'єкта необхідна наявність обох наведених ознак, відсутність хоча б однієї з них свідчить про його неосудність.

Малолітні особи і психічно хворі не є суб'єктами адміністративного делікту, оскільки не здатні критично оцінювати й адекватно вирішувати складні життєві ситуації внаслідок недостатнього/патологічного психічного розвитку та деградації свідомості. Водночас, вони є суб'єктами захисту, мають на нього право, але не здатні самостійно його реалізувати.

Отже, особа стає суб'єктом адміністративного правопорушення лише з моменту досягнення певного віку, з якого вона вже володіє достатнім рівнем свідомості, фізичного та психічного розвитку і здатна правильно оцінити сенс і суспільні наслідки вчиненого діяння.

У наш час в різних країнах світу початковий вік відповідальності за злочини й адміністративні делікти визначається по-різному. Досить низькі його межі встановлені в Єгипті, Іраку, Лівані й низці інших країн Північної Африки і Близького Сходу – 7 років. У деяких державах, а саме: Франції, Узбекистані – мінімальний вік адміністративної відповідальності встановлено з 10 років (причому неповнолітнім визнається, як правило, особа у віці від 10 до 18 років: до 13 років – застосовуються виключно виховні заходи, від 13 – адміністративне покарання) [3, с. 40].

У більшості країн континентального права (Австрії, Італії, Чехії, Словенії, Хорватії, Сербії, Латвії, Естонії, Республіці Білорусь) адміністративна відповідальність настає з 14-річного віку. У Данії, Фінляндії, Швеції вік адміністративно-деліктної відповідальності передбачений з 15 років, у Польщі – з 17 років [3, с. 82]. Королівство Бельгія, маючи адміністративно-деліктне законодавство, не встановлює віку, з якого настає відповідальність. Швейцарія має окремий Карний кодекс щодо неповнолітніх від 2003 р., згідно з яким особа у віці з 10 до 18 років визнається неповнолітньою.

У Російській Федерації, Болгарії, Республіці Казахстан, так само як і в Україні, адміністративна відповідальність настає з 16 років. Водночас, адміністративне законодавство Росії передбачає положення, згідно з яким неповнолітній у віці від 16 до 18 років може бути звільнений від адміністративної відповідальності з урахуванням конкретних обставин справи [72]. У Законі Республіки Болгарія «Про адміністративні порушення і покарання» (1969 р.) визначено, що 16-річні особи можуть бути суб'єктами адміністративної відповідальності, якщо вони могли розуміти характер і значення вчиненого та керувати своїми вчинками [3, с. 108].

В адміністративно-правовій науці останнім часом також наголошується, що в сучасних умовах адміністративна відповідальність не виконує своїх функцій у боротьбі з делінквентною поведінкою неповнолітніх, оскільки при притягненні останніх до адміністративної відповідальності до них (у переважній більшості випадків) застосовуються заходи виховного впливу,

передбачені ст. 24-1 КУпАП, які не призводять до настання юридичних наслідків для правопорушника і не дають бажаних результатів. Тому в юридичній літературі активно дискутується питання зменшення вікового цензу до 14 років, з настанням якого до неповнолітньої особи можна застосовувати заходи адміністративної відповідальності.

Визначення віку дитини, яка вчинила адміністративний делікт, має дуже важливе значення, оскільки при здійсненні адміністративного провадження суд у обов'язковому порядку повинен визначити, чи відповідає неповнолітній вимогам суб'єкта адміністративного правопорушення. Вік визначається на підставі таких документів як: виписка з Книги реєстрів актів громадянського стану, свідоцтво про народження, паспорт. Досягнення віку настає з 00 годин наступного дня після дня народження; якщо цей день за якихось об'єктивних причин невідомий, за результатами судово-медичної експертизи визначається рік її народження, а днем народження вважається 31 грудня, отже вік настає з 00 годин 1 січня наступного року.

На наш погляд, особливості психологічних процесів кожного вікового періоду у правозастосовній практиці не можна ігнорувати, вони обов'язково повинні враховуватися при характеристиці особи неповнолітнього правопорушника. Відповідно, уповноваженим на здійснення адміністративної юрисдикції органам слід з'ясовувати не просто вік неповнолітнього правопорушника, а ступінь усвідомлення вчинених ним дій, тобто його дієздатність, яка регулюється нормами цивільного, адміністративного, кримінального права.

Слід зазначити, що відповідно до статистичних даних Державної служби статистики України, кількість дітей до 18 років станом на 1 січня 2019 р. становила 7,6 млн. осіб, а це 17,7% від усього населення України. При цьому за період 1992-2018 рр. чисельність дітей зменшилася майже вдвічі (43%). Такі показники свідчать про наявність негативних тенденцій у демографічній ситуації нашої країни.

При цьому не менш актуальним залишається питання соціального сирітства. За статистикою 2000-2018 рр., кількість дітей, які виховуються в інтернатних установах, залишається незмінною – понад 100 тисяч. З них, на початку 2000-х років не мали батьків 40% дітей, а сьогодні – 8%, тобто кількість сиріт скоротилася в 5 разів, але загальна ситуація не змінилася: більшість дітей в інтернатах мають біологічних батьків.

Соціальне сирітство спричиняється ухиленням або відстороненням батьків, за умови відсутності можливостей, умов або бажання, від виконання своїх батьківських обов'язків. Соціальними сиротами вважається особлива соціально-демографічна група дітей («діти вулиці», безпритульні та бездоглядні), які залишилися без батьківського піклування через різні, здебільшого об'єктивні (соціальні, економічні тощо) причини. В якості умов при цьому виступають: тривала відсутність батьків («заробітчанство»), дисфункційні сім'ї (неповні, новоутворені, багатодітні, сім'ї інвалідів), зубожіння сімей внаслідок безробіття батьків, неможливість придбати житло, наявність тяжких хвороб, що унеможливають виконання батьківських обов'язків. Суб'єктивними передумовами стають: асоціальний спосіб життя батьків, наявність у них різних форм адикцій, сімейне насильство, нездорова емоційна атмосфера в сім'ї, конфліктність її членів.

Загалом, в теорії адміністративного права класифікація видів адміністративних правопорушень здійснюється за різними критеріями і ознаками. Однак наукову основу класифікації має саме кодифіковане законодавство про адміністративні правопорушення. В якості критеріїв при цьому виступає родовий і видовий об'єкт. Така класифікація видів адміністративних правопорушень, на нашу думку, дозволяє правильно оцінити характер вчиненого правопорушення, якісно здійснити кваліфікацію діяння і пропорційно застосовувати заходи адміністративного впливу.

Адміністративні правопорушення, які вчиняють неповнолітні особи, мають схожий характер в усіх адміністративно-територіальних одиницях України. Беручи до уваги узагальнений досвід профілактичної діяльності

уповноважених на те суб'єктів, а також окремих її компонентів, видається можливим встановити найбільш розповсюджені адміністративні правопорушення, які вчиняють неповнолітні на території нашої країни.

На сучасному етапі розвитку суспільства в Україні наявна наступна структура адміністративних правопорушень, вчинених дітьми: куріння тютюнових виробів в заборонених місцях (ст. 175-1 КУпАП) – 51,4%; дрібне хуліганство (ст. 173 КУпАП) – 14,3%; керування транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів (ст. 130 КУпАП) – 14,3%; розпивання спиртних напоїв у заборонених законом місцях або поява у громадських місцях у п'яному вигляді (ст. 178 КУпАП) – 7,1%. До інших правопорушень (загалом 12,9%) слід віднести: незаконне виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах (ст. 44 КУпАП); дрібне викрадення чужого майна (ст. 51 КУпАП); зайняття проституцією (ст. 181-1 КУпАП); злісну непокору законному розпорядженню або вимозі працівника поліції, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовця (ст. 185 КУпАП); булінг (цькування) учасника освітнього процесу (ст. 173-4 КУпАП) та ін.

Куріння тютюнових виробів у місцях, де це заборонено законом, а також в інших місцях, визначених рішенням відповідної сільської, селищної, міської ради (ст. 175-1 КУпАП).

Соціальна поведінка, життєві установки, стереотипи поведінки людини закладаються в дитинстві. Доведено, що 80% дорослих курців починають палити у віці до 18 років. За результатами Міжнародного звіту про опитування HBSC (здоров'я то поведінкові орієнтації учнівської молоді), основними проблемами соціального характеру в Україні є високий рівень паління, особливо серед юнаків, легкий доступ до тютюну, високий вплив реклами тютюнових виробів, незадовільний стан здоров'я, найнижчий рівень задоволеності життя [82].

Викликає велике занепокоєння значне поширення паління серед дітей та підлітків. Зокрема, за даними опитування, у віці 12-13 років палять 0,8% дітей, у віці 14-15 років – 1% хлопців та 0,4% дівчат, у віці 16-17 років – 16% хлопців та 3% дівчат. Майже кожен другий з п'яти осіб у середньому викурюють за добу від 16 до 20 сигарет, майже третина – від 6 до 10. Середній вік залучення українських підлітків до тютюнопаління становить 12-13 років, а на момент досягнення повноліття 82% хлопців та 72% дівчат вже здійснювали від 1-2 до 40 спроб палити.

В Україні тільки протягом 2018 р. було складено 9.330 адміністративних протоколів на неповнолітніх, яких застали за курінням цигарки. Тому особливо важливим є дослідити поширеність тютюнопаління серед учнів підліткового віку, які, по-перше, є групою ризику щодо залучення до даної шкідливої звички, оскільки саме в підлітковому віці виникають передумови для формування нікотинової залежності в майбутньому. По-друге, тютюнопаління є емпіричним індикатором девіантної чи ризикованої поведінки, яка часто поєднується в подальшому з вживанням алкоголю, а іноді – і наркотичних речовин [202, с. 175].

Більше того, наявність шкідливих звичок (зокрема, тютюнопаління) є поведінковим чинником, який характеризує спосіб життя дитини та її ставлення до власного здоров'я. Саме дбайливе ставлення до здоров'я, мотивація на здоровий спосіб життя, наряду з іншими чинниками (самооцінка здоров'я, медична поінформованість, фізична активність тощо) визначають здоров'я та зберігаючий тип поведінки людини [37].

Для подолання або хоча б зменшення кількості фактів паління підлітків лікарям, освітянам, представникам громадських організацій необхідно сфокусувати свої погляди на розробці профілактичних програм, спрямованих на школярів молодшого шкільного віку; на підвищенні рівня свідомості школярів щодо негативного впливу тютюнопаління на організм; посилення санітарно-просвітницької роботи щодо профілактики шкідливих звичок у школярів та їхніх батьків; створення соціальних рекламних роликів,

направлених на пропаганду здорового способу життя і спорту. Важливим є залучення старших товаришів чи однолітків, які будуть надавати знання щодо профілактики тютюнопаління, адже інформація від молодих людей сприймається підлітками з більшою довірою, ніж від дорослих.

2. Розпивання пива (крім безалкогольного), алкогольних, слабоалкогольних напоїв на вулицях, у закритих спортивних спорудах, у скверах, парках, у всіх видах громадського транспорту та в інших заборонених законом місцях, крім підприємств торгівлі і громадського харчування, в яких продаж пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв на розлив, дозволений відповідним органом місцевого самоврядування, або поява в громадських місцях у п'яному вигляді, що ображає людську гідність і громадську мораль (ст. 178 КУпАП).

За даними наркологів, в Україні постійно вживає алкогольні напої 1% 12–13-річних дітей і близько 5% 16–18-річних [188]. Така ситуація не може не позначитися на соціальній політиці держави у сфері протидії поширенню алкоголізму та боротьби зі злочинністю, а тому стає помітним чинником у визначенні характеру цієї політики. Кількість правопорушень дітей у вигляді розпивання алкогольних напоїв поступово зменшується: 2017 р. – 5665 адміністративних протоколів, 2016 р. – 6548, 2015 р. – 7796. Але небезпека цього явища посилюється тим, що така модель проведення дозволів надалі стає потужним чинником залучення новачків до вживання алкоголю, отже, стрімкого поширення алкоголізму.

Необхідно відмітити, що на теперішній час в Україні не існує єдиного нормативно-правового акту, який би містив конкретні положення щодо запобігання поширенню вживання алкогольних напоїв серед молоді. Деякі положення, пов'язані з даним питанням, містяться в нормах галузевого законодавства. Ураховуючи небезпечність даного лиха та з огляду на те, що боротьба з алкоголізмом серед молоді є дуже складною ділянкою роботи, яка вимагає концентрації великих зусиль і витрат, протидія поширенню цього негативного явища серед дітей на державному рівні повинна охоплювати не

окремі заходи його обмеження, а постійну цілеспрямовану роботу багатьох соціальних інституцій.

Разом із тим, таку профілактику слід розглядати як особливу сферу соціальної політики держави, яка, на наш погляд, повинна включати декілька взаємопов'язаних основоположних напрямів: а) постійний моніторинг ситуації з поширенням алкоголізму серед молоді в країні; б) правове забезпечення практики протидії вживанню алкогольних напоїв неповнолітніми; в) виділення матеріальних ресурсів для здійснення такої протидії; г) організаційна робота з запровадження конкретних заходів у життя; д) постійний науковий супровід розробки такого документу та реалізації програмних заходів.

Підлітковий вік можна охарактеризувати як один з найважливіших етапів життя людини, який містить провідні починання всього подальшого становлення особистості. Сексуальний розвиток підлітків є динамічним процесом, який призводить до набуття й ускладнення вмінь виражати еротичний зміст через соціальну поведінку. Слід підкреслити, що переважно у підлітковому віці відбуваються найглибші зміни психосексуальної свідомості особистості [176].

Сексуальна експлуатація дітей у комерційних цілях – одна з найжорстокіших форм насильства щодо дітей. Як свідчить статистика, кількість адміністративних матеріалів, складених на неповнолітню особу, з кожним роком зменшується: 2013 р. – 76, 2014 р. – 105, 2015 р. – 45, 2016 р. – 26, 2017 р. – 26. Але, все одно, ці вражаючі дані змушують замислитися над глобальністю вказаної проблеми, оскільки дитячий секс давно перетворився у доходний міжнародний бізнес, який набирає все більших масштабів з кожним роком.

Підсумовуючи викладене, можемо констатувати, що адміністративні правопорушення є суспільно небезпечним різновидом девіантної поведінки дітей. На думку науковців, у найближчому майбутньому викоренити це явище неможливо, але можна блокувати його розвиток, нейтралізувати дію, не допустити зростання і навіть, певною мірою, скоротити.

1.2 Нормативно-правове забезпечення профілактики адміністративних правопорушень неповнолітніх осіб

За умови побудови правової держави Україна, коли всі важливі соціальні відносини повинні бути нормативно визначеними, набуває важливості розгляд правового забезпечення діяльності органів та служб, покликаних здійснювати превентивну функцію у дитячому середовищі. Закони України, державні національні програми, численні підзаконні акти закріпили загальні принципи організації профілактики правопорушень неповнолітніх дітей, окреслили напрями правового забезпечення цієї діяльності. У таких нормативно-правових документах йдеться про необхідність профілактики схильності до правопорушень, пропонуються її форми, методи і засоби роботи. На жаль, значна частка таких пропозицій залишаються «на папері» через відсутність механізмів їх реалізації.

Аналіз стану, структури і динаміки адміністративних правопорушень серед дітей свідчить, що стан справ у цій сфері не можна вважати сприятливим. На наш погляд, протиправна діяльність підлітків є наслідком не лише бурхливих змін в моральній, економічній, політичній і соціальній сферах суспільства, але й відсутності чіткого нормативно-правового забезпечення, що призводить до відставання, неузгодженості та неефективної діяльності суб'єктів, основною функцією яких є саме профілактика делінквентної поведінки неповнолітніх.

Оскільки профілактична діяльність засновується на принципах і вимогах права і законності, для неї також зростає значення позитивного правового регулювання. Відтак, для того, щоб діяльність щодо профілактики правопорушень була ефективною, потрібно відповідні позитивні соціальні відносини врегулювати, закріпити нормами права. Адже правовідносини – це суспільні відносини, учасники яких є носіями прав і обов'язків, що встановлені нормами права [177, с. 31]. Компетенція будь-якого державного органу складає

сукупність його владних повноважень та обов'язків, закріплених у законі. Повноваження розглядаються як права, що їх він зобов'язаний реалізувати за певних обставин для забезпечення і захисту публічних інтересів. У нашому випадку – це попередження та недопущення вчинення правопорушень.

Останнім часом в епіцентрі змін незмінно виявляються питання превенції адміністративних і інших правопорушень осіб, які не досягли повноліття. Кардинальні зміни відбуваються не тільки в українському, але й в загальносвітовому масштабі, і пов'язані вони, в першу чергу, з виникненням нових інститутів, що виходять за межі правового поля тільки однієї держави, у тому числі – і в сегменті профілактики правопорушень серед неповнолітніх. У даному контексті потрібно уніфікація діяльності щодо попередження протиправних проступків серед неповнолітніх в масштабах всього світу, що забезпечується прийняттям міжнародних нормативно-правових договорів, їх ратифікацією країнами на всіх континентах і неухильним дотриманням у правозастосовчій діяльності на території держав, що приєдналися до договору.

Проголошення незалежності України у 1991 р. зумовило розвиток різноманітних договірних відносин з іноземними країнами та міжнародними організаціями. Побудувати досконало свою законодавчу систему без своєчасного врахування міжнародного права сьогодні не може жодна держава. Адже від узгодженості національних правових систем з міжнародним правом багато в чому залежать рівень міжнародного співробітництва держави і її авторитет. Відповідно до ст. 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [81]. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції. До повноважень Верховної Ради України належить надання законом згоди на обов'язковість міжнародних договорів України та денонсація міжнародних договорів Україною (п. 32 ст. 85 Конституції України).

Закон України «Про міжнародні договори в Україні» встановлює порядок укладення, виконання та припинення дії міжнародних договорів України з метою належного забезпечення національних інтересів, здійснення цілей, завдань і принципів зовнішньої політики України, закріплених у Конституції України та законодавстві України. Відповідно, на території нашої держави діють загальновизнані принципи і норми міжнародного права, у тому числі і норми міжнародного права, що регулюють відносини в галузі профілактики протиправної поведінки осіб, які не досягли повноліття [145].

Комплекс міжнародних нормативно-правових актів і договорів, прийнятих і ратифікованих Україною, безпосередньо стосується принципово важливих питань у сфері профілактики бездоглядності, адміністративних та інших правопорушень серед дітей, що надає системі превенції правопорушень неповнолітніх нашої країни особливий міжнародний статус.

Уперше у 1924 р. світова спільнота на міжнародному рівні особливу увагу звернула на благополуччя дітей та їх прав, у тому числі у рамках профілактики правопорушень вчинених за їх участю, коли Ліга Націй прийняла Женевську декларацію про права дитини. Однак необхідно зазначити, що на той час права дітей розглядалися суто в контексті заходів, які необхідно було прийняти для подолання рабства, дитячої праці, торгівлі та проституції неповнолітніх. На сучасному етапі світову спільноту непокоїть комплекс проблем, що зачіпає абсолютно всі сфери життєдіяльності дітей, і тому було прийнято низку міжнародних нормативно-правових документів, до яких можна віднести:

- Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання від 10.12.1984 р. (ратифіковано 26.01.1984 р);

- Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання від 10.12.1984 р. (ратифіковано 21.07.2006 р);

- Декларацію про соціальні та правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі їх на усиновлення на національному та міжнародному рівнях від 03.12.1986 р.;
- Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985 р.;
- Конвенцію про права дитини від 20.11. 1989 р. (ратифіковано 27.02.1991 р.);
- Керівні принципи ООН по попередженню дитячої злочинності (Керівні принципи, прийняті в Ер-Ріяді) від 14.12.1990 р.;
- Правила ООН, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі, від 14.12.1990 р.;
- Всесвітню декларацію про забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей від 30.09.1990 р.;
- Європейську конвенцію про здійснення прав дітей від 25.01.1996 р. та інші.

З означеного переліку можна зробити висновок, що удосконалення профілактичної діяльності серед неповнолітніх зумовлено вимогами міжнародних документів, зокрема, з яких Декларація прав дитини, прийнята 20.11.1959 р. та проголошена Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН (Declaration of the Rights of the Child) відіграє дуже важливу роль, оскільки регламентує права неповнолітніх на спеціальний захист і сприятливі умови для фізичного, розумового, морального і духовного розвитку, на громадянство з народження, на соціальне забезпечення, на любов і розуміння з боку оточуючих, на отримання безкоштовної обов'язкової освіти, на захист від жорстокості та експлуатації та закріплює ряд інших важливих прав.

В Мінімальних стандартних правилах ООН (United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (The Beijing Rules) з відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх від 29.11.1985 р. (Пекінські правила) розглядаються положення відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх та захист неповнолітніх, позбавлених волі, а саме,

обґрунтовується доцільність вирішення справ щодо неповнолітніх правопорушників без офіційного розгляду компетентними державними органами, в свою чергу, поліція, прокуратура або інші органи, які ведуть справи дітей, повинні мати право приймати рішення на свій розсуд, без офіційного її слухання. Також у даних правилах обґрунтовується доцільність на проходження спеціальної підготовки співробітниками правоохоронних органів з метою ефективної профілактики правопорушень у дитячому середовищі [108].

Основні принципи застосування програм відповідного правосуддя в кримінальних справах (Економічна і Соціальна Рада ООН, 24.07.2002 р.), прийняті та проголошені відповідно до резолюції 45/112 Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1990 р.) [67] також загострюють увагу на появі негативних наслідків від раннього втягнення дитини у сферу офіційної кримінальної юстиції. Експерти стверджують, що визначення неповнолітнього як правопорушника вже сприяє формуванню та розвитку стереотипу усталеної негативної поведінки підлітка.

Правила ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі, від 14.12.1990 р. наголошують на необхідності підготовки психологічного та соціального звіту в найкоротший строк з моменту ув'язнення неповнолітнього (п. 27) [133].

Переходячи до аналізу Конвенції про права дитини, підписаної в Нью-Йорку 20.11.1989 р. (Convention on the Rights of the Child), відзначимо, що вона визнає дитину носієм всіх загальнолюдських прав з моменту народження, але внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження. В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Ратифікувавши у 1991 р. Конвенцію про права дитини, Україна прийняла на себе зобов'язання вжити всіх необхідних законодавчих,

адміністративних, соціальних та освітніх заходів щодо захисту дітей від усіх форм фізичного чи психічного насильства, образ чи зловживань, недбалого піклування чи його відсутності (п. 1 ст. 19 Конвенції) [48]. Таким чином, уперше на міждержавному рівні в Конвенції були озвучені основоположні гуманістичні невід'ємні права неповнолітніх.

Стосовно Всесвітньої декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей, то вона присвячена не тільки правовим аспектам щодо захисту дитинства, але також новим принципам і програмам реальних дій на користь дітей, в тому числі, в сфері профілактики антисуспільної поведінки неповнолітніх. Вона визначає принципи освіченості і грамотності, регулює положення дітей, які перебувають в особливо важких умовах, тобто сиріт та інвалідів, формулює принципи порятунку дітей під час збройних конфліктів, планує зниження рівня бідності, захист від усіх форм експлуатації та розповсюдження наркотиків і розглядає питання стосовно охорони дитинства. Виконання зазначених принципів дозволить мінімізувати можливість вчинення дитиною адміністративних та інших правопорушень.

Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй щодо попередження злочинності серед неповнолітніх, прийняті в Ер-Ріяді 14 грудня 1990 р. (United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (The Riyadh Guidelines)) визначають особливості відправлення правосуддя щодо осіб, які не досягли вісімнадцяти років. У цьому документі визначено, що попередження адміністративних правопорушень і злочинності серед дітей є найважливішим аспектом профілактики злочинності у суспільстві. Він передбачає тісну співпрацю між національними, державними, місцевими органами управління за участю приватного сектору, представників громадськості, а також установ, що безпосередньо займаються доглядом за дітьми, освітою, соціальними питаннями; правоохоронних і судових установ з метою вжиття спільних заходів для попередження злочинності серед неповнолітніх та молоді.

Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25.01.1996 р. [52], прийнята в Страсбурзі (European Convention on the Exercise of Children's Rights

Strasbourg, 25.01.1996 p.), передбачає заходи, покликані зміцнювати права дітей, зокрема в судових розглядах. Конвенція спрямована на захист основних інтересів дітей, її мета полягає в забезпеченні процесуальних прав шляхом поінформованості неповнолітніх про всі найважливіші моменти судового процесу особисто або через інших осіб, або ж через органи, яким надано право брати участь у судочинстві. Також Європейська конвенція передбачає створення постійного комітету, який повинен здійснювати нагляд та контроль за виконанням її положень.

Втім, вивчення міжнародно-правових документів на рівні правозастосовчої практики дозволяє констатувати факт, що норми міжнародного права, ратифіковані в національне законодавства України, носять переважно декларативний характер, тому прямі посилання на його правові приписи у професійну діяльність всіх суб'єктів системи профілактики правопорушень неповнолітніх мають, переважно, формальний характер.

Аналізуючи національне законодавства, доцільно відзначити, що Конституція України закріпила ряд важливих вимог і норм, спрямованих на подальше зміцнення законності, як принципу діяльності Української держави і всіх її органів. Обов'язок всіх державних установ, громадських організацій і посадових осіб, а також громадян дотримуватися Конституції та законів України, поважати і охороняти права, свободи і законні інтереси громадян, бути непримиренними до антигромадських проявів, всіляко сприяти охороні громадського порядку. У ст. 8 Конституції зазначено, що в Україні діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Дотримання цих принципів потребує підвищеної уваги до питань правового виховання широких верств населення [81].

На нашу думку, нормативні акти, які регулюють права то обов'язки дітей, необхідно розділити на два блоки, а саме: базові акти, що визначають загальний правовий статус неповнолітніх суб'єктів, та спеціальні акти, що закріплюють їх правові позиції у конкретній сфері правовідносин, наприклад: укази та

розпорядження Президента України; постанови та розпорядження уряду; накази, інструкції, положення міністерств; рішення та постанови місцевих органів державної влади; локальні нормативно-правові акти. Розглянемо кожний із них.

Перш за все, до базових слід віднести основний закон нашої держави. Адже саме для забезпечення дітям можливості визначити себе як особистість і реалізувати свої можливості в безпечних і сприятливих умовах, в середовищі сім'ї або опікунів, для підготовки їх до життя у вільному суспільстві та захисту неповнолітніх, у Конституції України передбачено ряд положень, зокрема, ч. 2 ст. 28 закріпила положення про недопустимість катування, жорсткого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження чи покарання. Одним, із значущих об'єктів державного захисту, відповідно до положень ст. 51, є дитинство. Частина 1 ст. 52 Конституції України передбачає рівність дітей у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Конституція України закріплює захист кожного громадянина як обов'язок держави (ст. 3), а також гарантує державний захист прав і свобод (ст. 55). Таким чином, аналізовані норми складають конституційну основу правового захисту прав і свобод неповнолітнього, відтак є базою для законодавчого регулювання суспільних відносин у даній галузі.

Правовий статус дитини, окрім Конституції України, визначають ряд законів і підзаконних нормативних актів, які забезпечують розвиток дітей, встановлення гарантій і пілг для «маленьких громадян» нашої держави.

Вважаємо за доцільність констатувати, що до базових нормативних актів правового регулювання профілактики правопорушень та злочинів серед неповнолітніх, передусім, слід віднести закони України, а саме: «Про освіту» від 23.05.1991 р.; «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21.11.1992 р.; «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24.01.1995 р.; «Про молодіжні та дитячі громадські організації» від 01.12.1998 р.; «Про загальну середню освіту» від 13.05.1999 р.; «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р.; «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та

молоддю» від 21.06.2001 р.; «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 р.; «Про захист суспільної моралі» від 20.11.2003 р.; «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13.01.2005 р.; «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р.

На спеціальному рівні врегульовані заходи попередження злочинності неповнолітніх в Україні у наступних нормах: указ Президента України від 16.12.2011 р. «Про питання щодо забезпечення реалізації прав дітей в Україні»; указ Президента України від 24.05.2011 р. № 597/2011 «Про концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні»; розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.06.2003 р. «Про затвердження Концепції запобігання та викорінення найгірших форм праці дітей»; розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.12.2010 р. № 2154-р «Про затвердження плану заходів з проведення Національної кампанії «Стоп насильству!» на період до 2015 року»; розпорядження Кабінету Міністрів України від 19.11.2014 р. № 1140-р «Про затвердження плану заходів з виконання у 2014 році Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року»; положення «Про загальноосвітній навчальний заклад», затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 27.08.2010 р. № 778; наказ Міністерства освіти і науки України від 29.10.2010 р. «Щодо профілактики злочинності і правопорушень серед дітей, захисту їх прав на освіту»; наказ Міністерства освіти і науки України від 01.02.2010 р. «Про вжиття заходів щодо запобігання насильству над дітьми»; затверджений спільним наказом Міністерства освіти і науки України, МВС України, Міністерства охорони здоров'я України, Державним комітетом України у справах сім'ї та молоді від 16.01.04 р. № 5/34/24/11 «Порядок розгляду звернення та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення»; затверджений спільним наказом від 14.06.2006 р. № 983/388/452/221/556/596/106 «Порядок

взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах» та інші.

Так, заслуговує особливої уваги запроваджена «Концепцією розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» загальнодержавна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на період до 2016 року» (затверджена Законом України від 5.03.2009 р. № 1065-VI). Її цілями є: захист прав дітей, які вчинили правопорушення; профілактика правопорушень з боку дітей; зменшення кількості злочинів, вчинених дітьми; приведення умов їх утримання у спеціальних установах для дітей у відповідність із міжнародними стандартами. Засобами активізації профілактичної роботи з метою запобігання правопорушенням у дитячому середовищі у програмі визначено:

- запровадження у практику новітніх методів та форм роботи з дітьми, схильними до правопорушень;

- підвищення рівня обізнаності дітей шкільного віку з правових питань.

Крім того, одним з основних завдань у вказаній сфері є вдосконалення моніторингу щодо:

- стану дитячої злочинності та злочинів, вчинених проти дітей;

- стану дотримання прав, а також створення умов для перебування дітей у приймальниках-розподільниках, слідчих ізоляторах, спеціальних виховних установах Державного Департаменту України з питань виконання покарань, школах соціальної реабілітації та професійних училищах соціальної реабілітації органів освіти;

- забезпечення соціального патронажу дітей, які відбувають покарання у спеціальних виховних установах Державної пенітенціарної служби України або звільнених з них, щоб: 1) забезпечити дотримання прав на житло відповідно до законодавства України для неповнолітніх, звільнених із спеціальних виховних установ Державної пенітенціарної служби, а також влаштування їх на роботу чи навчання; 2) вжиття заходів щодо зменшення кількості випадків повторного вчинення злочинів та правопорушень дітьми до кінця 2016 року не менш як на

20%; 3) вивчення можливості створення системи ювенальної юстиції в рамках проведення реформи судової системи з метою поліпшення національного законодавства у сфері захисту прав дітей; 4) удосконалення превентивної та профілактичної роботи з метою запобігання вчинення дітьми злочинів та інших правопорушень, створення ефективної системи реабілітації неповнолітніх правопорушників [138].

В Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні (схвалена Указом Президента України від 24.05.2011 р. № 597/2011) зазначено, що для досягнення поставленої метою, перш за все, необхідно:

- удосконалити систему профілактики дитячої злочинності на основі застосування відновних та проактивних методик;
- забезпечити ефективне правосуддя щодо неповнолітніх, які вчинили правопорушення, з урахуванням вікових, соціально-психологічних, психофізичних та інших особливостей розвитку;
- сприяти розвитку відновного правосуддя;
- створити ефективну систему реабілітації неповнолітніх, які вчинили правопорушення, з метою їх перевиховання та ресоціалізації.

Також необхідно відмітити, що згідно до вимог програми, повинні здійснюватися заходи з профілактики та корекції протиправної поведінки неповнолітніх разом із службою у справах дітей при місцевих і обласних державних адміністраціях і органами поліції. Результатом цілеспрямованої системної роботи щодо профілактики злочинності та правопорушень серед неповнолітніх виступають рекомендації щодо взаємодії різних суб'єктів профілактики і залучення до правовиховної, правоосвітньої та профілактичної роботи громадських організацій, серед яких: постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2003 р. № 616 «Про затвердження Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу»; розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 жовтня 2003 р. № 648-р «Про затвердження Плану заходів щодо реалізації положень Концепції запобігання та викорінення найгірших форм праці дітей»; наказ Міністерства освіти і науки

України, Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства транспорту та зв'язку України, Міністерства внутрішніх справ України, Державного департаменту України з питань виконання покарань від 14.06.2006 р. № 1983/388/452/221/556/596/106 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах»; наказ Міністерства освіти і науки України від 17.12.2007 р. № 1133 «Про затвердження основних орієнтирів виховання учнів 1–12 класів загальноосвітніх навчальних закладів України»; наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України від 07.09.2009 р. № 3131/386 «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї»; наказ Міністерства освіти і науки України від 29.10.2010 р. № 1023 «Щодо профілактики злочинності і правопорушень серед дітей, захисту їх прав на освіту».

Згідно до положень Програми, органам влади рекомендовано сприяти розвитку мережі притулків для неповнолітніх, центрів соціально-психологічної реабілітації та приймальників-розподільників для неповнолітніх, а також планується розпочати роботу з залучення підлітків, схильних до правопорушень, до безпосередньої участі у проведенні громадських заходів. Передбачається випуск телефонного довідника для учнів навчальних закладів про служби, які займаються питаннями неповнолітніх.

Але проблема полягає в тому, що на державному рівні не врегульовано і не закріплено розробку й апробацію тривалих програм втручання, які б, систематично діючи, допомагали дітям, підліткам утримуватися від антисоціальних проявів у поведінці і надалі – від вчинення правопорушень.

Разом із позитивними напрацюваннями, спостерігаються і негативні тенденції, а саме: відсутність постійно діючих тривалих профілактичних

програм формування правової поведінки неповнолітніх, розвитку соціально прийнятних навичок у підлітків різних вікових груп.

Суттєвим кроком у напрямі запровадження зарубіжного досвіду профілактики правопорушень неповнолітніх можна вважати проект «Стратегії міліції щодо профілактики підліткової злочинності в Україні» [153], в рамках реалізації якого фахівцями Українського Центру Порозуміння, Інституту проблем наркоманії та наркозлочинності та Київською національною академією внутрішніх справ розроблено комплексну інноваційну трохрівневу регіональну модель профілактики підліткової злочинності, яка ґрунтується на принципах проактивного, відновного підходу (запобігання правопорушенням, усунення причин та обставини, що детермінують протиправні діяння, залучення широкого кола громадськості до процесу реабілітації дітей та молоді, що вчинили злочин чи правопорушення, створення умов для формування відповідального ставлення до своїх вчинків та відновлення стосунків і миру в громаді), врахування психологічних особливостей, поваги до суспільних цінностей, визнання прав дитини). Особливістю означеної моделі є те, що вона передбачає впровадження регіональних превентивних систем та координацію роботи правоохоронних органів, органів місцевої влади, державних соціальних служб і громади. Реалізація програмних заходів охоплює три рівні профілактики суспільно небезпечної активності неповнолітніх.

Так, на першому рівні відбувається налагодження конструктивної соціальної взаємодії підлітків (соціально прийнятної, законослухняної поведінки). Суб'єктами профілактичної діяльності на первинному рівні виступають органи освіти та шкільні служби порозуміння (ШСП), які під час тренінгів проводять ціннісно-орієнтоване навчання підлітків навичкам взаємодії у суспільстві.

На другому рівні працівник правоохоронного органу реєструє адміністративне правопорушення або інше суспільно неприйнятне діяння, що не підпадає під дію норм КК України. У такому разі координатор центру відновного правосуддя (ЦВП) у громаді може застосувати такий самий

механізм реагування і подальшої реабілітації та реінтеграції, що й на третьому рівні профілактики. Однак, якщо діяння не становить значної суспільної небезпеки, профілактичну діяльність здійснює ШСП, діяльність якої координує практичний психолог або соціальний педагог із числа членів мультидисциплінарної команди. На вторинному рівні до роботи по профілактиці активно залучаються старшокласники, які пройшли спеціальне навчання. Вони є нейтральними посередниками в розв'язанні конфліктів, що виникають між учнями школи, проводять «кола» в класах та профілактичні заняття. Таким чином реалізується принцип діяльності Шкільної служби порозуміння «рівний – рівному».

Третій рівень профілактики розрахований на підлітків, які вчинили правопорушення або злочини. Тож мета профілактики цього рівня – реабілітація правопорушника та реінтеграція його в громаду. Для цього залучають належні ресурси громади та створюють середовище підтримки, що допомагає усунути причини кримінальної поведінки. Основним інструментом моделі на цьому рівні є програма відновного правосуддя. Її суть полягає в тому, що всі особи, причетні до злочину, мають змогу зустрітися і спільно обговорити його причини й наслідки та визначити дії, які допоможуть усунути (виправити) завдану злочином шкоду. Завдяки такій зустрічі підліток має усвідомити вплив своєї протиправної поведінки та взяти відповідальність за її наслідки, виявивши це через виправлення заподіяної шкоди [162].

Таким чином, аналізуючи чинне нормативно-правове законодавство у сфері боротьби з правопорушеннями у дитячому середовищі, видається, що активно формується державна політика щодо соціально-правового захисту дітей, попередження правопорушень, бездоглядності серед них, узагальнюються матеріали про стан реалізації заходів Національних програм минулих років, з метою розробки проектів додаткових заходів на майбутні роки стосовно поліпшення становища дітей, ведеться робота по удосконаленню чинного законодавства України з прав дитини та охорони дитинства,

розробляються нові нормативні акти як у системі освіти, так і в соціальній сфері.

Однак, як свідчать статистичні дані, кількість адміністративних правопорушень неповнолітніх залишається досить сталою величиною: вона то зменшується, то збільшується, а її коливання мало залежать від чинного нормативно-правового регулювання. Така ситуація є цілком закономірною, оскільки стан правопорядку в суспільстві залежить від багатьох чинників, провідну роль серед яких обіймають суспільно-політичні та економічні, рівень правосвідомості громадян та усталені стереотипи суспільної свідомості. Слід зауважити, що аналіз спеціальної літератури дозволив дійти висновку, що ефективність діяльності щодо профілактики адміністративних правопорушень серед дітей залежить також від вирішення відповідних проблем у сфері інформаційно-аналітичного та матеріально-технічного забезпечення.

Означену тезу підтверджують і результати проведеного нами дослідження, під час якого 84,6% (66 респондентів) опитаних працівників підрозділів ювенальної превенції та 50,0% (28 респондентів) працівників соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді відзначили, що саме низький рівень організації інформаційно-аналітичного та матеріального забезпечення їх діяльності суттєво ускладнює можливості проведення ефективної профілактики правочинів осіб, які не досягли повноліття (Додаток Б). Відтак, стає очевидним, що однією з основних причин є проблема економічного характеру, яка полягає у реальній можливості відповідного бюджету здійснювати видатки на запобіжну діяльність, а також у наявності чіткого нормативно визначеного порядку такого фінансування. Жодна програма з профілактики правопорушень, прийнята за роки радикальних реформ не була виконана у достатньому обсязі внаслідок відсутності фінансового і матеріального забезпечення. Крім того, самим правоохоронним органам було завдано нищівного удару недофінансуванням, слабким ресурсним забезпеченням [64, с. 6].

Аналіз вітчизняного законодавства надав змогу констатувати, що норми, які регулюють профілактичну діяльність, закріплені у різних нормативно-

правових документах, що належать як до сфери регулювання правового статусу неповнолітнього, так і містяться в ряді інших положеннях. В Україні, незважаючи на зростання загальної кількості правопорушень, немає єдиного закону, що визначає діяльність з профілактики адміністративних деліктів. Тому ми повністю підтримуємо тезу М. І. Нікуліна, що відсутність в теорії та практиці концептуальних політичних, правових, методологічних, організаційних основ боротьби з адміністративними правопорушеннями пов'язана з тим, що в державі ще не розроблена і не прийнята на відповідному рівні концепція адміністративної політики держави загалом, а також має місце недостатнє фінансування теорії і практики боротьби з адміністративними деліктами [118, с. 184-185].

Отже, останнім часом світове співтовариство приділяє особливу увагу превенції адміністративних правопорушень неповнолітніх осіб. Виникають нові інститути, що виходять за межі правового поля тільки однієї держави, що потребує уніфікації діяльності та забезпечується прийняттям міжнародних нормативно-правових договорів, їх ратифікацією окремими країнами. Втім, вивчення міжнародно-правових документів на рівні правозастосовчої практики дозволяє констатувати, що норми міжнародного права, ратифіковані в національне законодавства України, носять переважно декларативний характер, тому прямі посилання на його приписи у наявних концепціях профілактики правопорушень неповнолітніх мають, переважно, формальний характер.

1.3. Зарубіжний досвід профілактики адміністративних правопорушень дітей

Кожна держава зацікавлена, насамперед, у створенні передумов, які б сприяли недопущенню вчинення правопорушень, ніж застосування покарання до винних після їх вчинення, особливо якщо правопорушники – діти. З огляду на це, надзвичайно важливим у контексті створення в Україні оптимальної

законодавчої бази, здатної забезпечити ефективну протидію правопорушенням неповнолітніх, є використання позитивного правотворчого досвіду в окресленій сфері провідних країн світу. Ще в давні часи просвітителі XVIII ст. Ч. Беккарія та Ш. Монтеск'є сформулювали положення, згідно з яким мудрий законодавець повинен турбуватися не стільки про покарання за злочин, скільки про створення системи запобіжних заходів, які б сприяли недопущенню протиправних дій. Вольтер акцентував увагу на тому, що запобігання правопорушень має бути істинним призначенням юстиції цивілізованого суспільства.

Загалом можна констатувати, що сьогодні на Заході існує багато різних течій, тенденцій, теорій, концепцій щодо девіантної та делінквентної поведінки неповнолітніх, які можна класифікувати за такими трьома напрямками: біосоціальний, соціологічний та біологізаторський. Кожен із них пропонує різні шляхи профілактики девіантної та делінквентної поведінки підлітків. Серед них можна виділити: правовий, медико-біологічний, соціальний.

Концепція правової превенції передбачає вдосконалення кримінально-правових заходів у межах чинного законодавства. Концепція медико-біологічної превенції пропонує клінічні програми впливу на особу, схильну до протиправної поведінки. Суть концепції соціальної превенції полягає в розвитку і розширенні мережі найрізноманітніших служб обстеження, які до певної міри сприяли б забезпеченню ранньої профілактики. Пропонується також поєднання заходів обстеження, спостереження, виховання, покарання [155]. Прикладом країни, в якій діють такого роду служби, може бути Великобританія. На її прикладі розглянемо, які методи профілактичної роботи з неповнолітніми і молоддю застосовуються.

На сьогоднішній день цій роботі надається особливе значення, оскільки проблема протиправної поведінки молоді є досить актуальною. Уряд Великобританії виділяє значні кошти на проведення наукових досліджень та забезпечення впровадження науково-практичних рекомендацій. Робота з неповнолітніми, схильними до протиправної поведінки, а також із

неблагополучними сім'ями, забезпечується, насамперед, правоохоронними органами та соціальною службою і полягає в організації відповідних профілактично-корекційних заходів.

У випадку виявлення неблагополучної сім'ї, де не створені необхідні умови для нормального розвитку дитини, де її ображають, безпідставно карають чи взагалі не звертають на неї уваги, що негативно позначається на поведінці дитини, її тимчасово вилучають із сім'ї. Найбільш поширеними в подібних випадках заходами є «fostering» і «mainstay». Суть їх в тому, що вони означають догляд за чужою дитиною, особливий вид опікунства. «Fostering» передбачає перебування в чужій сім'ї протягом тривалого періоду часу, як правило, до повноліття. Проте контакти дитини із справжніми батьками зберігаються, і як тільки умови в сім'ї стають більш сприятливими для виховання дитини, вона знову повертається в сім'ю. «Mainstay» передбачає догляд за дітьми від 11 до 17 років на короткий період, найчастіше – це всього кілька місяців, у зв'язку з тимчасовими труднощами в сім'ї дитини. Якщо ці труднощі зникають, дитина повертається в сім'ю, якщо ж сім'я продовжує переживати важкий період, то оформляється «fostering» [155].

Крім того, існує інший вид догляду за дітьми – «emergency care» – догляд в надзвичайних (критичних) ситуаціях. Він має місце тоді, коли виникає необхідність негайно ізолювати дитину від негативного впливу сім'ї, наприклад, в сім'ї трапилося що-небудь екстраординарне (вбивство, арешт, дорожньо-транспортна аварія тощо). В таких випадках дитина передається для догляду в іншу сім'ю на короткий термін до остаточного вирішення питання про її подальшу долю. Люди, які в будь-який час готові прийняти в свою сім'ю чужу дитину, називаються «carers». Такими можуть бути сімейні і самотні особи, яким виповнилося 25 років і які виявили бажання виховувати чужих дітей. Ці види догляду за дітьми з неблагополучних сімей виникли тому, що дитячі будинки та інтернати не дуже популярні у Великобританії. Вважається, що нормальний розвиток дитини краще забезпечується в сім'ї, нехай навіть чужій [155].

В тих випадках, де це можливо, дитина залишається у своїй сім'ї. З нею та з дорослими проводиться необхідна консультативна, психотерапевтична та інші види роботи, залежно від проблем, які мають місце в родині. Сім'я передається під нагляд і контроль соціального працівника, її члени повинні відвідувати спеціальні заняття в консультативних центрах із питань сім'ї, які створені практично в кожному достатньо великому населеному пункті.

Велика увага приділяється дітям, у поведінці яких вже проявилися певні відхилення, якими були скоєні проступки, незначні правопорушення.

У випадку здійснення злочину неповнолітнім до 16 років справа розглядається не в суді, а в системі спеціальних комісій «Children's Panels» чи «Children's Hearings». Перша з них складається з авторитетних у даному населеному пункті осіб (перевага віддається 25-50-річним), які мають знання з дитячої психології і педагогіки та досвід спілкування з дітьми. Така робота оцінюється як надзвичайно відповідальна, а члени комісії призначаються Державним Секретарем строком на п'ять років після проходження спеціальної підготовки за відповідними програмами.

Як правило, члени такої комісії забезпечують роботу «Children's Hearings» – процес слухання дитячих справ, в якому беруть участь три члени комісії. Слухання найчастіше відбувається в сім'ї, за місцем проживання, в присутності батьків і дитини, поведінка яких обговорюється. Перед цим дитину глибоко і всебічно вивчають. У результаті слухання приймаються рішення стосовно її майбутнього: її залишають у сім'ї під наглядом соціального працівника, передають під опіку іншої сім'ї чи направляють в спеціальний заклад для дітей з відхиленнями в поведінці. В останньому випадку дитина перебуває в такій школі від декількох місяців до декількох років, це залежить від динаміки її поведінки. Діти з незначними відхиленнями у поведінці можуть залишатися для навчання у своїй школі, але у вільний час повинні обов'язково відвідувати Центри соціальної роботи, де з ними індивідуально працюють спеціалісти різних фахових напрямів.

Варто зазначити, що за останні роки значно збільшилася кількість підготовлених вченими праць і досліджень у галузі запобігання правопорушень у молодіжному середовищі. З'явилося безліч нових концепцій, що сприяють розробці, здійсненню й оцінюванню програм із запобігання девіантної поведінки неповнолітніх. Опубліковано значну кількість результатів проведених оцінювань, багато з них свідчать про помітне, а часом і різке зниження рівня протиправної поведінки [47].

Слід відзначити міжнародні конференції з питань безпеки в містах, що відбулися наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст. та в XXI ст. Зарубіжні дослідження свідчать, що все частіше протиправні діяння вчиняються неповнолітніми, які належать до незаможних верств міського населення, аніж до інших прошарків суспільства.

Не дивно, що удосконалення діяльності суб'єктів профілактики протиправної діяльності серед дітей здійснюється за допомогою аналізу досвіду зарубіжних країн. Адже спеціально уповноважені підрозділи поліції у справах неповнолітніх досліджують стан правопорушень, визначають їх динаміку та на основі цього розробляють рекомендації стосовно організації заходів щодо профілактики дитячої злочинності. Досить своєрідним у вирішенні цього питання є досвід поліції Брюсселя (Бельгія). Згідно до системи правоохоронних органів, при кожному комісаріаті поліції діють бригади у справах неповнолітніх, які патрулюють громадські місця з метою виявлення дітей, які пропускають заняття у навчальних закладах.

В Англії, Швеції, Японії у навчальних закладах діють комітети зв'язку школи з поліцією, до праці в яких залучені батьки, вчителі, близькі родичі та здійснюють профілактичну діяльність серед учнів [220, с. 113-114]. Наприклад, в Англії створена об'єднана робоча група начальників поліції та товариства працівників освіти для зв'язку між поліцією та школами. Також значна увага приділяється дітям, у поведінці яких певним чином проявилися незначні відхилення від прийнятих у суспільстві норм поведінки та які вчинили незначні правопорушення. У випадку вчинення дитиною до 16 років правопорушення

справа до суду не направляється, але ця особа розглядається на засіданні спеціальної комісії (Children Panels). Також існує окремий підрозділ спеціальних слідчих у справах дітей, які вчинили злочини.

У сучасних умовах все більшого обертуту набуває практика розповсюдження підліткових клубів поліції. Працівники поліції організовують у них гуртки, проводять спортивні та розважальні заходи, зустрічі з батьками на правову тематику. Створення подібних клубів започатковано на одній із сесій Конгресу ООН.

Також останнім часом особливо широко проводиться політика підтримки великих міст, поліпшення якості життя в них і забезпечення безпеки для громадян. Слід зазначити, що важливе місце займають соціальні програми, спрямовані на запобігання насильству серед молоді. Вони здійснюються за трьома основними напрямками:

- 1) боротьба з правопорушеннями серед молодих людей, які належать до національних меншин;
- 2) запобігання відрахуванню зі шкіл неповнолітніх із груп ризику і сприяння їх працевлаштуванню;
- 3) забезпечення дозвілля дітей.

Необхідно зазначити, що законодавство про адміністративну відповідальність та профілактика адміністративних правопорушень зокрема, як інститут адміністративного права притаманне лише країнам Східної Європи. Законодавство країн Заходу під адміністративною відповідальністю передбачає інші відносини порівняно з Україною. За нормативно-правовою базою держав Західної Європи, всі протиправні діяння підпадають під поняття «кримінальне правопорушення», але у ньому виділяються проступки, які не тягнуть за собою таких наслідків як судимість [14, с. 166-171]. Нормами кримінального права в багатьох країнах світу переслідуються не тільки злочини, але й діяння, які згідно з українським законодавством злочинами не вважаються. Наприклад, у праві таких країн, як Франція, Англія, ФРН чіткого розмежування між поняттям «злочин» і «адміністративне правопорушення» не існує. Французьким

кримінальним правом прийнята наступна класифікація правопорушень: просте порушення (*contrevention*), проступок (*délit*), злочин (*crime*).

За своїм юридичним змістом «порушення» згідно з французьким законодавством наближене до українського поняття «адміністративне правопорушення». До «порушень» французьке кримінальне право відносить, зокрема, порушення правил дорожнього руху та пов'язану з ними заподіяну шкоду, дрібне хуліганство та інші порушення громадського порядку, тобто безліч діянь, які згідно з українським законодавством віднесені до адміністративних правопорушень.

Характерною особливістю французького законодавства є те, що будь-яке протиправне діяння є об'єктом регулювання Кримінального кодексу. Справи, що розглядаються органами адміністративної юстиції, закінчуються не покаранням якої-небудь особи, а скасуванням адміністративного акту або його зміною. У цьому випадку адміністративна відповідальність розуміється не як відповідальність громадян, а як відповідальність держави, посадових осіб [19, с. 220-258].

Ще одна особливість французької моделі ювенальної юстиції – суддя опікується не лише правопорушниками, але й неповнолітніми, які перебувають у потенційно небезпечних соціальних ситуаціях, для попередження протиправного діяння. Значна частина всієї роботи судді проходить не в залі суду, а в його кабінеті. Саме там суддя намагається налагодити контакт із дитиною, а потім спільно з нею шукає шляхи виходу із тієї ситуації, що склалася, залучаючи до цього процесу різноманітні соціальні служби. До формальної судової процедури суддя вдається досить рідко, коли всі інші можливості вичерпані. Саме тому французьке ювенальне правосуддя інколи називають «кабінетним правосуддям».

Важливе місце у сфері профілактики правопорушень серед дітей займає Управління юридичним захистом молоді (ІЮЗМ), яке належить до Управління міністерства юстиції Франції. Основними завданнями управління – виховання неповнолітніх та попередження вчинення ними правопорушень, виховання і

навчання неповнолітніх, які вчинили правопорушення, а також робота з повнолітніми, які не досягли 21 року, або мають певні проблеми в житті. Крім того, управлінню належить функція контролю за адміністративною, фінансовою та педагогічною діяльністю служб юридичного захисту молоді [94, с. 58-59].

Ювенальна юстиція Японії ґрунтується на основі «Шоненьо» – нормативно-правового акту 1949 р., який регламентує порядок захисту і реалізації конституційних прав усіх неповнолітніх (такими є особи віком до 20 років), зосереджуючи основну увагу на неповнолітніх правопорушниках.

Система ювенальної юстиції Японії складається з таких елементів: служба пробації; сімейні суди; пенітенціарні установи для дітей та молоді. На окремих етапах провадження у ювенальних справах підключається прокуратура. Пенітенціарні установи мають чотири рівні, пристосовані до вікових особливостей правопорушників:

- установи першого рівня (14-16 років);
- установи середнього рівня (16-23 роки);
- спеціальні установи (для осіб віком від 16 років, які вчинили тяжкі злочини);
- медичні установи (для правопорушників 14-26 років із фізичними та розумовими вадами).

«Шоненьо» має чітко виражене захисне, а не каральне спрямування. Так, у законі не міститься жодного положення про покарання неповнолітнього, йдеться лише про необхідність його перевиховання. Юридичні терміни, використані в «Шоненьо», також підтверджують захисний характер цього документу. Наприклад, замість терміна «злочин, вчинений неповнолітньою особою» використовується термін «злочин, який свідчить про необхідність захисту неповнолітньої особи». Замість терміна «судові слухання у справі» використано термін «процес щодо захисту неповнолітньої особи». А суть покарання, на думку законодавця, полягає в тому, що неповнолітній має пройти процес перевиховання, навіть якщо він цього не бажає [205, с. 91-93].

Особливе місце у попередженні правопорушень у Японії займає поліція, зокрема, патрульно-постова служба, яка постійно взаємодіє з населенням. Ефективним засобом профілактики правопорушень є так звані «пункти зв'язку з поліцією», у які входять члени добровільних асоціацій громадян. Кожний пункт охоплює близько 50 родин, усього таких пунктів приблизно 700 тис. Найбільша громадська організація в сфері попередження правопорушень і співпраці з органами поліції – «Федерація попередження злочинності», що складається з 50 асоціацій на рівні префектур, 1200 районних відділів при управліннях поліції, 410 тис. місцевих відділень при поліцейських дільницях. «Федерація попередження злочинності» проводить різні заходи щодо попередження правопорушень неповнолітніх, організовує з числа своїх членів «загони пильності», що патрулюють на вулицях у вечірній і нічний час.

Офіційна статистика та результати соціологічних досліджень у Японії свідчить про те, що з усіх осіб, які перебували під опікою несудових органів, лише 23% знову вчинили правопорушення, причому 16% з них були притягнуті до відповідальності за дорожньо-транспортні події. Переважна ж більшість таких неповнолітніх у майбутньому стає законослухняними[193, с. 79-80].

Поліція Швейцарії для більш тісної взаємодії в питаннях профілактики підписує протоколи взаємодії з середніми школами. Згідно з таким протоколом, школа повинна реалізувати всі можливості для проведення профілактичної роботи з підлітками, які перебувають у конфлікті з законом, і лише після цього звертатися до поліції. Крім цього, школа зобов'язана систематично нагадувати правила поведінки дітям, якщо говорити юридичними термінами – проводити правове виховання дітей.

Квартальний «ілотьє» (дільничний офіцер поліції) проводить регулярні зустрічі з адміністрацією шкіл. Згідно з підписаним протоколом, поліція має право відвідати школу лише у трьох випадках: 1) переслідування злочинця; 2) юридичне розслідування (розслідування злочину, який мав місце на території школи); 3) для проведення уроків профілактики на початку та в кінці навчального року (загальна профілактика).

Поліція Цюріха інтенсивно співпрацює з різними установами, зокрема зі школами. У кожному з семи шкільних округів міста представники служби поліції у справах неповнолітніх беруть участь у так званих «круглих столах». До «круглого столу» входять близько 20 осіб, які займаються шкільними та позашкільними проблемами неповнолітніх у межах свого округу – це представники управління шкільної освіти, соціальної служби, прокуратури у справах неповнолітніх, служби поліції у справах неповнолітніх, громадської організації по роботі з неповнолітніми тощо. На регулярних засіданнях «круглого столу» обговорюються тенденції та проблеми відповідного шкільного округу [162].

Як свідчить практика, у більшості держав світу досить ефективно використовуються різноманітні форми та методи попередження правопорушень, вчинених дітьми. Так, наприклад, поліцейський департамент м. Вірджінія-Біч США проблемі профілактики дитячих правопорушень приділяє велику увагу [210]. Концепція виховання молодого покоління закріплена в розробці та проведенні трьох спеціальних програм. Перша становить собою навчальний курс для учнів початкової школи, її метою є ознайомлення з завданнями правоохоронних органів, правами та обов'язками громадян, а також заходами забезпечення індивідуальної та колективної безпеки. Курс розрахований на учнів 4-х класів і містить такі теми: закон та злочинність, недоторканість житла, магазині крадіжки, вандалізм та особиста безпека. По закінченню курсу всім дітям видаються відповідні посвідчення та відзнаки. Навчальний курс розрахований на 6 занять по 45 хв. та викладається протягом трьох тижнів (2 заняття на тиждень) спеціально підготовленими працівниками поліції, обов'язково – у форменому одязі (як важливий фактор впливу). Така увага до учнів саме 4-х класів не випадкова, оскільки у десятирічних дітей вже яскраво виражене прагнення до самостійності й незалежності. Навчальний матеріал підібраний із врахуванням вікових особливостей дітей, а під час навчального процесу використовуються ігровий характер проведення занять та короткометражні фільми. Розробники програм

вважають, що з дитинства необхідно прививати правильне ставлення до соціальних цінностей, сприяти формуванню позитивного відношення до поліції та вчити уникати небезпечних ситуацій.

В управлінні поліції Лос-Анджелеса (США) проведений незвичайний експеримент – на практиці випробувана ефективність програми з профілактики правопорушень серед дітей за допомогою відвідування виправних установ. Мета цієї програми полягала у здійсненні психологічного впливу на підлітків, які ще не вчинили правопорушень, але перебувають на поліцейському обліку за схильність до зловживання наркотиками [13, с. 181–184.]

Повчальний досвід профілактичної діяльності поліції у боротьбі з дитячими правопорушеннями присутній в Німеччині. Стратегія боротьби побудована на таких засадах:

- у більшості випадків схильність дитини до вчинення протиправних дій зникає в період завершення становлення особистості;
- застосування репресивних заходів з боку державних органів часто приводять до негативних наслідків.

На території Північної Рейн-Вестфалії у кожному великому за чисельністю управлінні поліції утворені спеціальні комісаріати по розслідуванню злочинів, пов'язаних з наркотиками, зайняттям проституцією, розшуком безвісти зниклих, а також правопорушень, вчинених дітьми. Комісаріати уповноважені займатися категорією справ, у яких частіше за все фігурують діти. Контроль та загальна координаційна робота здійснюється безпосередньо управлінням поліції. В інформаційній системі управління кримінальної поліції накопичений спеціальний масив відомостей про протиправні вчинки дітей. На його основі здійснюється аналіз причин та характерних особливостей розвитку злочинності серед підлітків. Результати цих досліджень використовуються при підготовці та перепідготовці працівників, а також впроваджуються в початковий процес.

На території землі Нижня Саксонія поліція при розслідуванні справ про правопорушення неповнолітніх працює в тісному контакті з іншими

соціальними службами. При земельному відомстві кримінальної поліції і деяких поліцейських дільницях введена посада – уповноважений із розв’язання питань, пов’язаних з правопорушеннями неповнолітніх. У землі Саар з правопорушниками-підлітками працюють жінки-поліцейські, які проходять курс спеціальної підготовки [13, с. 185-187].

На території Баден-Вюртенберга в структурі підрозділу кримінальної поліції організовані відділи у справах неповнолітніх правопорушників. У інших службах виділений співробітник, на якого покладено тільки функція профілактики правопорушень неповнолітніх.

Досить високий рівень здійснення профілактики дитячої злочинності досягнутий в Берліні. Для роботи з неповнолітнім у складі управління поліції створений спеціальний комісаріат, який здійснює реагування на всі доноси та протоколи стосовно дітей. Працівники комісаріату не тільки розслідують справи, але й проводять профілактичну роботу з неповнолітніми [13, с. 131-134].

До складу поліції Естонії та Латвії входять підрозділи молодіжної поліції, які займаються профілактикою, але безпосередньо їм у цьому надають допомогу дорожня поліція, підрозділи по боротьбі з незаконним обігом наркотиків та кіберзлочинністю.

Штат підрозділу у справах неповнолітніх поліції Нідерландів формується із врахуванням гендерної політики, тобто передбачає однакову кількість чоловіків та жінок, досвід роботи кожного працівника у цій сфері діяльності повинен становити не менше 5 років. До підрозділу зараховуються офіцери, які успішно пройшли відповідні тренінги з дитячої психології та основ роботи з неповнолітніми. Для здійснення профілактичної функції спеціально створений підрозділ превенції, що входить до структури управління охорони громадської безпеки.

У низці країн Європейського Союзу (Великобританія, Нідерланди, Італія, Німеччина) координування заходів запобігання правопорушенням на центральному рівні здійснюють міністерства внутрішніх справ та юстиції.

Спеціальні підрозділи, які функціонують у їхній структурі (наприклад, департаменти запобігання злочинності у Міністерстві юстиції Нідерландів і Міністерстві внутрішніх справ Великобританії) надають допомогу у розробці заходів запобігання правопорушенням на місцевому рівні, координують політику, спрямовану на допомогу жертвам протиправних дій, контролюють та координують приватну індустрію технічних засобів захисту від злочинності, а також координують діяльність поліції у сфері запобігання протиправній діяльності [8, с. 187-188].

Таким чином, діяльність спеціалізованих суб'єктів, які здійснюють профілактику правопорушень серед неповнолітніх, представлена трьома основними напрямками:

- створення правового поля для діяльності інституту ювенальної юстиції, впровадження нових соціальних технологій, соціально-правових конструкцій;
- функціонування спеціалізованих судів, що відіграють у системі профілактики правопорушень неповнолітніх організуючу та координуючу роль;
- введення посад спеціальних суб'єктів профілактики, в тому числі в структурі поліцейських органів, а також виконання поліцією, поряд з традиційними функціями, превентивних функцій.

Аналіз правових систем і норм розвинених зарубіжних країн з профілактики правопорушень серед дітей доводить, що практично скрізь діє єдина скоординована, цілісна система попередження правопорушень неповнолітніх осіб та притягнення їх до юридичної та інших видів відповідальності. Зусилля всіх державних органів у даному випадку, спрямовані на вирішення однієї складної глобальної проблеми, яка набула пріоритетності в усьому світі.

У зарубіжних країнах цей багатогранний та складний вид діяльності називається ювенальною юстицією. Аналіз визначення поняття «ювенальна юстиція» у доктринальній літературі свідчить про його неоднозначність, оскільки визначення залежать від обсягу елементів, що включаються в систему. Зокрема, деякі вчені акцентують увагу на тому факті, що загальноприйнятим у

міжнародно-правових актах є вживання терміну «ювенальна юстиція» – правосуддя, адже, наприклад, поняття «Juvenile Justice» в тексті так званих «Пекінських правил» (1985) – «Мінімальні стандартні правила ООН стосовно відправлення правосуддя щодо неповнолітніх», – буквально означає «правосуддя у справах неповнолітніх» [206, с. 16].

Просте і логічно обґрунтоване визначення ювенальної юстиції надає Т. Ю. Новікова: «Ювенальна юстиція становить собою систему органів державної влади та управління, які здійснюють діяльність щодо неповнолітніх у цілях захисту їх прав та інтересів та відновлення соціальної справедливості». У кожній державі ювенальна юстиція здійснюється по-різному, але в цілому вона покликана забезпечити:

- законність і справедливість кожного правового рішення будь-якого органу державної влади щодо неповнолітніх;
- охорону прав, свобод і законних інтересів неповнолітніх осіб при провадженні адміністративних і кримінальних справ,
- здійснення максимальної соціалізації підлітків до найбільш сприятливих умов життєдіяльності [119].

Так, на думку Е. Б. Мельникової, принципи ювенальної юстиції визначають її відмінність від загальної (загальнокримінальної і загальноцивільної). Специфічними принципами ювенальної юстиції є:

- охоронний характер. Встановлюючи відповідальність за протиправні діяння, правосуддя у справах неповнолітніх покликане одночасно захищати їх права. Історично, суд у справах неповнолітніх створювався як орган, покликаний вирішувати одночасно два завдання: захист прав та законних інтересів дітей та здійснення кримінального переслідування неповнолітніх правопорушників. Але з розвитком системи ювенальної юстиції її охоронна функція зміцнювалася також;
- соціальна спрямованість. Суть цього принципу полягає у використанні під час вирішення справ у суді неюридичної спеціальної інформації, тобто

дослідження житлових та інших соціальних умов життя неповнолітніх, соціально-психологічних особливостей розвитку особистості дитини;

- максимальна індивідуалізація судового процесу. Здійснюючи судочинство по кожній справі, переслідуються суто індивідуальні цілі, оскільки кожний злочин – діяння індивідуальне, як індивідуальна і міра відповідальності за його вчинення;

- до системи ювенальної юстиції, як правило, належать органи і установи, що здійснюють законодавчі функції з захисту прав і свобод неповнолітніх осіб [103].

З початку існування судів для неповнолітніх автономна ювенальна юстиція створена в США, Канаді, Англії, Бельгії, Франції, Греції, Нідерландах, Росії, Польщі, Угорщині, Єгипті, Японії, Австралії, Новій Зеландії, кантонах французької Швейцарії. У Німеччині, Австрії, Іспанії, Португалії, кантонах німецької Швейцарії функції опікунських судів поєднані з функціями судів у справах неповнолітніх, що висунуло на перший план задачу судового захисту прав неповнолітніх, а не боротьбу зі злочинністю, як це мало місце в судах першої групи країн .

С. Ф. Денисов зазначає, що на рівні міжнародно-правового досвіду та в національних правових системах деяких держав створено чотири базові моделі-парадигми превенції молодіжної злочинності, а саме:

- традиційно карально-репресивна, сутність якої полягає в удосконаленні існуючих кримінально-правових технологій, орієнтованих в основному на примус і силовий тиск на злочинців через засоби нагляду й контролю;

- громадсько-інтеграційна, сутність якої полягає в координації зусиль державних правоохоронних органів та місцевих громад, спрямованих на усунення або мінімізацію чинників молодіжної злочинності шляхом проведення виховної роботи, покращення житлових умов, надання психотерапевтичних консультацій проблемним молодим людям із незаможних, неповних та асоціальних сімей тощо;

- ресоціалізаційна, сутність якої полягає в залученні спеціальних заходів відстрочки кримінальної репресії молодих злочинців із застосуванням щодо них технологій повторної правової соціалізації (ресоціалізації) через спеціально створювані реабілітаційно-виховні центри;

- реституційна, сутність якої полягає в дедраматизуванні самого факту вчинення злочину і вжиття заходів щодо примирення винуватця і жертви з подальшим застосуванням щодо злочинця заходів перевиховання в тій соціальній групі, де він перебуває[44, с. 344-345].

На думку О. Ведернікової, К. Третякової та інших авторів, в юридичній літературі прийнято виділяти дві основні системи ювенальної юстиції за кордоном: англосаксонська, в якій входять Англія, США, Канада, Австралія, та континентальна, заснована на правових системах Німеччини, Франції, Бельгії, Румунії, Польщі та інших європейських держав. Основна відмінність між даними системами полягає у різній підсудності судів у справах неповнолітніх. Так, у країнах англосаксонської системи суди у справах неповнолітніх розглядають лише адміністративні правопорушення, а випадки вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів розглядаються судами загальної юрисдикції. В континентальних країнах всі види адміністративних правопорушень, вчинених неповнолітніми, розглядаються тільки спеціалізованим ювенальним судом і передача справ до розгляду судом загальної юрисдикції не допускається [166].

У сучасній Англії профілактика правопорушень осіб, які не досягли повноліття, починається з того, що поліцейський має право затримати будь-якого підлітка, який знаходиться без поважних причин в навчальний час у недозволеному місці та направити його в школу або ж додому. Найважливіша зміна, що відбулася в системі ювенальної системи Англії за останнє десятиліття – поступово наростаюче застосування поліцейського попередження, тобто заходів ранньої профілактики. Але так було не завжди. Перші суди ювенальної юстиції у справах неповнолітніх з'явилися тут на десять років пізніше, ніж в Сполучених Штатах Америки (1909 р.), як результат прийняття спеціального

закону у справах дітей. Система ювенальної юстиції, започаткована пізніше, застосовується на території Англії та Уельсу, основних регіонів Сполученого Королівства Великобританії та Північної Ірландії, де проживає 90 відсотків населення країни. Але в іншій частині Сполученого Королівства, тобто Шотландії, склалася особлива система профілактики правопорушень неповнолітніх та порядку притягнення їх до відповідальності, але відповідальності не судового, а адміністративного характеру, у вигляді спеціалізованих комісій, що здійснювали спеціальні заслуховування у справах дітей (Children's Hearing). Основні положення цієї системи притаманні сучасній Шотландії.

Відмінна риса англійської моделі ювенальної юстиції – гнучка система заходів адміністративного та кримінально-правового впливу на неповнолітнього, диференційована залежно від віку підсудного та тяжкості вчиненого правопорушення. У результаті, наприклад, до дітей віком від десяти до чотирнадцяти років, які вчинили суспільно небезпечне діяння, заборонене адміністративним і кримінальним законодавством, застосовуються заходи, пов'язані з взяттям під нагляд працівника пробації, з обов'язковою вимогою – протягом встановленого терміну регулярно відмічатися в спеціальному Центрі, дотримуватися законослухняної поведінки.

Сутність пробації полягає у встановленні нагляду за неповнолітнім з покладенням на нього певних зобов'язань й обмежень, але без ізоляції його від суспільства (відвідувати центри пробації, періодично зустрічатися з наглядовим офіцером, брати участь у певних різновидах діяльності, дотримуватися законослухняної поведінки тощо). Цю функцію виконує служба пробації, цілі діяльності якої полягають, насамперед, у захисті суспільства, попередженні рецидивних злочинів, сприянні адаптації правопорушника в суспільстві [21].

Проте, служба пробації в країнах розвиненої демократії істотно відрізняється від кримінально-виконавчої інспекції за своїми функціями, організацією діяльності, кадровим забезпеченням, методами роботи.

До неповнолітніх у віці від шістнадцяти до сімнадцяти років, поряд із зазначеними вище заходами впливу, можуть бути застосовані деякі види покарань: пробація, громадські роботи або ж комбінована санкція (пробація та громадські роботи), запровадження комендантської години, лікування від наркотичної або іншої залежності, штраф, позбавлення волі [21].

Мінімальний період пробації в більшості країн – шість місяців, максимальний – три роки. Застосовуючи пробацію, суд надає правопорушнику можливість розібратися в своїй поведінці й зробити все необхідне, щоб у подальшому злочин не повторився.

Практика роботи служби пробації в європейських країнах дозволяє сформулювати такі її основні завдання:

- 1) сприяння інтеграції правопорушника в суспільстві, формування у нього поваги до соціальних та правових норм;
- 2) участь потерпілого в адміністративному та кримінальному провадженні та відновлення справедливості стосовно захисту його прав;
- 3) залучення злочинця до процесу реституції;
- 4) захист суспільства завдяки ефективному застосуванню альтернативних видів покарань;
- 5) зменшення ризику вчинення повторних злочинів [21].

Своєрідним аналогом служби пробації в Україні є кримінально-виконавча інспекція, яка виконує покарання, не пов'язані з позбавленням волі.

Вивчення зарубіжного досвіду у сфері пробації, усвідомлення її необхідності дозволяє наблизитись до її законодавчого закріплення та створення відповідної служби, яка б виконувала усі види покарань, не пов'язані з позбавленням волі, у тому числі за вчинення адміністративних правопорушень [21]. Зважаючи на досвід впровадження системи профілактики в зарубіжних країнах найбільш перспективним для запровадження в Україні, на нашу думку, є позитивний досвід Німеччини та Франції, де принцип індивідуального підходу до неповнолітніх правопорушників виражений у найбільш сприятливій формі і на структурному рівні. Мова йде про створення в

системі правоохоронних органів підрозділів, які б представляли структуру, створену з числа кваліфікованих педагогів, психологів, а також інших вузькопрофільних спеціалістів.

Висновки до розділу 1

1. Згідно з Конвенцією про права дитини (1989 р.), дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку. Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила», 1985 р.), в якості особливого суб'єкта юридичної відповідальності визначають дитину у віковому діапазоні від 7 до 18 років або старшу, що пов'язане з різними мінімальними та максимальними віковими межами залежно від історичних і культурних особливостей розвитку тієї чи іншої держави. В Конституції України наявні терміни «діти», а також «повнолітні діти» та «неповнолітні» діти. Чинний Кримінальний та Кримінальний процесуальний кодекс України містить поняття «неповнолітній» та «малолітній». Чинний КУпАП містить низку норм, які стосуються неповнолітніх. Аналогічні норми присутні в Цивільному кодексі, Сімейному кодексі та Кодексі законів про працю України. Поряд із цим, Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» та «Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України» використовують поняття «дитина» – це особа у віці до 18-ти років. Оскільки в сучасному термінологічному полі відсутня визначеність, поняття «дитина», «неповнолітній (малолітній)», а також «неповнолітня дитина» слід вживати як тотожні.

2. Адміністративна відповідальність стосовно неповнолітніх, тобто осіб старших за 16 років, настає на загальних підставах або ж має певні особливості застосування (штраф, громадські та суспільно корисні роботи, адміністративний арешт). Натомість, до неповнолітніх можуть застосовуватися наступні заходи впливу: зобов'язання публічно або в іншій формі вибачитися

перед потерпілим; попередження; догана або сувора догана; передача під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, під нагляд педагогічному або трудовому колективу (за їх згодою), а також окремим громадянам на їх прохання.

3. В різних країнах світу початковий вік відповідальності за адміністративні делікти визначається по-різному: з 7 років – в Єгипті, Іраку, Лівані й низці інших країн Північної Африки і Близького Сходу; з 10 років – у Франції, Узбекистані, Швейцарії; з 14 років – в Австрії, Італії, Чехії, Словенії, Хорватії, Сербії, Латвії, Естонії, Республіці Білорусь; з 15 років – у Данії, Фінляндії, Швеції; з 16 років – у Болгарії, Республіці Казахстан, Російській Федерації, Україні. Тому в вітчизняній юридичній літературі активно дискутується питання зменшення вікового цензу до 14 років.

4. Соціальними сиротами вважається особлива соціально-демографічна група дітей («діти вулиці», безпритульні та бездоглядні), які залишилися без батьківського піклування через різні, здебільшого об'єктивні (соціальні, економічні тощо) причини. В якості умов при цьому виступають: тривала відсутність батьків («заробітчанство»), дисфункційні сім'ї (неповні, новоутворені, багатодітні, сім'ї інвалідів), зубожіння сімей внаслідок безробіття батьків, неможливість придбати житло, наявність тяжких хвороб, що унеможливають виконання батьківських обов'язків. Суб'єктивними передумовами стають: асоціальний спосіб життя батьків, наявність у них різних форм адикцій, сімейне насильство, нездорова емоційна атмосфера в сім'ї, конфліктність її членів.

5. Загалом, в теорії адміністративного права класифікація видів адміністративних правопорушень здійснюється за різними критеріями і ознаками. Однак наукову основу класифікації має саме кодифіковане законодавство про адміністративні правопорушення. В якості критеріїв при цьому виступає родовий і видовий об'єкт. Така класифікація видів адміністративних правопорушень, на нашу думку, дозволяє правильно оцінити характер вчиненого правопорушення, якісно здійснити кваліфікацію діяння і пропорційно застосовувати заходи адміністративного впливу.

6. Найбільш розповсюдженими адміністративними правопорушеннями, які вчиняють неповнолітніх України, є: куріння тютюнових виробів у місцях, де це заборонено законом; розпивання пива, алкогольних та слабоалкогольних напоїв на вулицях, у закритих спортивних спорудах, у скверах, парках, у всіх видах громадського транспорту та в інших заборонених законом місцях або поява в громадських місцях у п'яному вигляді, що ображає людську гідність і громадську мораль; дрібне хуліганство, тобто нецензурна лайка в громадських місцях, образливе чіпляння до громадян та інші подібні дії, що порушують громадський порядок і спокій громадян; дрібне викрадення чужого майна шляхом крадіжки, шахрайства, привласнення чи розтрати. Окрім цього, мають місце: незаконне виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах; злісна непокоря законному розпорядженню або вимозі працівника поліції, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовця; заняття проституцією. В суспільстві існує серйозна занепокоєність стосовно розповсюдження булінгу(цькування) учасника освітнього процесу, але відповідна стаття упроваджена зовсім недавно і статистичні дані за нею ще відсутні.

7. Останнім часом світове співтовариство приділяє особливу увагу превенції адміністративних правопорушень неповнолітніх осіб. Виникають нові інститути, що виходять за межі правового поля тільки однієї держави, що потребує уніфікації діяльності та забезпечується прийняттям міжнародних нормативно-правових договорів, їх ратифікацією окремими країнами. Втім, вивчення міжнародно-правових документів на рівні правозастосовчої практики дозволяє констатувати, що норми міжнародного права, ратифіковані в національне законодавства України, носять переважно декларативний характер, тому прямі посилання на його приписи у наявних концепціях профілактики правопорушень неповнолітніх мають, переважно, формальний характер.

8. У більшості держав світу досить ефективно використовуються різноманітні форми та методи попередження правопорушень, вчинених дітьми.

При цьому цілісна та скоординована система профілактики, як правило, представлена трьома основними напрямками: створення правового поля для впровадження інституту ювенальної юстиції; функціонування спеціалізованих судів, що відіграють організуючу та координуючу роль; введення посад спеціальних суб'єктів профілактики, в тому числі в структурі поліцейських органів, що реалізують превентивні функції.

9. В сучасному світі ювенальна юстиція – не лише спеціалізоване правосуддя стосовно неповнолітніх (див. «Пекінські правила», 1985), але й інші органи державної влади та управління, які здійснюють захист прав та інтересів, покликані забезпечувати чи відновлювати соціальну справедливість стосовно дітей, а також створювати умови для оптимального перебігу процесу їх соціалізації. Її специфічними принципами є: охоронний характер, в тому числі при здійсненні адміністративного та кримінального переслідування неповнолітніх правопорушників; соціальна спрямованість, що передбачає використання неюридичної спеціальної інформації, тобто дослідження житлових та інших соціальних умов життя, соціально-психологічних особливостей розвитку особистості дитини; максимальна індивідуалізація судового процесу.

10. Перспективним напрямом попередження адміністративних правопорушень неповнолітніх видається створення в межах підрозділів ювенальної превенції України системи пробації – встановлення нагляду за підлітком-делінквентом з покладенням на нього певних зобов'язань й обмежень, але без ізоляції його від суспільства (брати участь у громадських роботах, дотримуватися вимог комендантської години, періодично зустрічатися з офіцером-наставником, тощо). Основними завданнями пробації є: сприяння інтеграції правопорушника в суспільстві, формування у нього поваги до соціальних та правових норм; захист суспільства завдяки ефективному застосуванню альтернативних видів покарань; зменшення ризику вчинення повторних правопорушень.

РОЗДІЛ 2.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ ДІТЕЙ

Як і очікувалося, актуальні проблеми ХХ століття успадкувалися сучасністю: це необхідність і готовність людини адаптуватися до умов все більшої складності світу, високий динамізм суспільних процесів у більшості країн, глобалізація і часто непередбачувані зміни на регіональних та світовому рівнях. На перший план виступає гуманітарна складова, оскільки системна криза сучасної цивілізації визначається, насамперед, морально-психологічною неспроможністю, деградацією духовності людства.

Зазначене повною мірою стосується України, де спостерігаються ознаки кризового стану у всіх основних сферах життєдіяльності – матеріальній, соціальній та психологічній. Вони спричинили глибокі зрушення у світосприйманні старшого покоління та дезорієнтацію молодшого стосовно провідних цінностей культури, освіти, професійного самовизначення. Драматизм сучасного стану української державності позначається на всіх сферах життя українського народу і, безумовно, впливає на формування світоглядних орієнтирів та особливості соціальної поведінки молодого покоління.

2.1. Особливості прояву та юридико-психологічні чинники делінквентної поведінки неповнолітніх дітей

Проголошене реформування української державності загалом та правоохоронної системи, зокрема, виникнення нових галузей законодавства, що покликані регулювати відносини в різних сферах сучасного життя суспільства, зміни та удосконалення в системі органів державної влади і місцевого самоврядування, актуалізує проблему забезпечення прав і свобод людини,

особливо – неповнолітньої дитини, вичерпного та несуперечливого правового регулювання її статусу, застосування ефективних заходів, спрямованих на забезпечення її правового захисту, активного залучення державних органів до попередження правопорушень цих осіб.

Правопорушення, вчинювані дітьми, є актуальною проблемою українського суспільства. Ця проблема є комплексною: моральною, соціально-психологічною, кримінологічною, педагогічною, пов'язаною із формуванням життєвої позиції молодих громадян України. Згідно даних судової статистики про розгляд судами справ про адміністративні правопорушення за 2017 р. до адміністративної відповідальності було притягнуто 606 211 осіб, з них 12 171 є неповнолітніми, до яких застосовано заходи впливу, передбачені статтею 24-1 КУпАП.

Протиправна поведінка (неправомірні дії, злочини, правопорушення, делікти, проступки) є проявом антисоціальної спрямованості особистості та проявляється в нехтуванні чи посяганні на інтереси суспільства в цілому чи особистих інтересів громадян. Оскільки за своєю сутністю протиправна поведінка неоднорідна, а за спричиненими наслідками – характеризується різним ступенем суспільної небезпеки, спробуємо визначити нашу позицію щодо місця адміністративних правопорушень в вищезазначеній семантичній групі. Вирішення цього завдання має в контексті нашого дослідження суто практичну мету: співвіднести існуючі юридичні категорії з психологічними задля уточнення юридико-психологічного сенсу поняття «делінквентна поведінка».

Отже, в юридичному обігу категорія «правопорушення» (делікт), як правило, включає в себе: злочини – суспільно небезпечні діяння та проступки – суспільно шкідливі діяння. Відповідно, можемо стверджувати, що адміністративні правопорушення – це проступки, тобто ці поняття тотожні, як це має місце в адміністративно-деліктному праві [74].

Однак, згідно з чинним Кримінальним процесуальним кодексом України та Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України

щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22.11.2018 р. № 2617-УІІ поняття «злочин» замінюється на поняття «кримінальне правопорушення», а згідно оновленої ст. 12 Кримінального кодексу України – кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки і злочини.

Далі законодавець застосовує традиційний підхід і визначає кримінальний проступок як передбачене цим Кодексом діяння (дію чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі, а злочини поділяє на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі.

Дискусія щодо логічності такого підходу знаходиться поза межами теми нашого дослідження, зазначимо лише, що будь-яка класифікація передбачає покладення в основу певного об'єктивного критерію. Тяжкість покарання таким критерієм вважати не можна, оскільки вона визначається тим же законодавцем з урахуванням його *суб'єктивного* бачення тяжкості наслідків (яке юристи, знову ж таки, традиційно, називають ступенем суспільної небезпеки). Зазначене стосується як розміру штрафу, так і строків позбавлення волі.

Фактично ж законодавець просто переніс злочини невеликої тяжкості в категорію проступків, обґрунтовуючи доцільність такого поділу значно меншим ступенем їх суспільної небезпеки порівняно зі злочинами середньої тяжкості, тяжкими та особливо тяжкими. Аналогічний поділ правопорушень на злочини і кримінальні проступки існує, зокрема, у ФРН, Естонії, Латвії, Швейцарії, Угорщині, Туреччині. Мета такого переносу відображена в самій назві закону – це *спрощення досудового розслідування*, відповідно – зменшення навантаження на органи досудового слідства (за статистичними даними, кримінальні проступки в загальній кількості розслідуваних кримінальних правопорушень складають майже 50%).

Окрім того, формуючи інститут кримінальних проступків, законодавець наповнив його й деякими адміністративними правопорушеннями (наприклад, нова стаття 286-1 КК України щодо керування транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції) [88].

Таким чином, кримінальні правопорушення поділяються на злочини і кримінальні проступки, а адміністративні правопорушення і адміністративні проступки є поняттями тотожними. На рівні теорії права такий підхід може видаватися логічним, практика ж потребує більш чіткого диференціювання предметного поля понять «правопорушення», «злочин», «проступок», оскільки первісна кваліфікація діяння в подальшому значною мірою визначає процес та результат його розслідування і судового розгляду, а також превентивні заходи, що будуть обиратися судом. Принаймні, це необхідно здійснити задля вирішення завдань нашого дослідження.

Наша позиція полягає в тому, що адміністративне правопорушення – це протиправне і винне діяння, за вчинення якого законом передбачена адміністративна відповідальність. Якщо спробувати визначити його місце в певному ряду за ступенем тяжкості наслідків, одержимо ланцюжок: злочин – правопорушення (в тому числі – адміністративне) – проступок. При цьому проступок – це вчинок, тобто усвідомлена і контрольована поведінка, що наносить шкоду оточуючим, але за своєю тяжкістю остання не підпадає під необхідність застосування правових санкцій. Така поведінка є винною і асоціальною(аморальною): вона засуджується оточуючими, при цьому до винного застосовуються моральні санкції (негативна оцінка, осуд, образи, уникнення та ін.).

Кажучи іншими словами, проступок належить до площини іншого (не правового!) різновиду соціальних норм – моральних. Проступками є лихослів'я, бійки, зухвала чи агресивна поведінка неповнолітніх в школі, на вулиці, в інших громадських місцях, що межує з хуліганськими проявами; брутальне поводження з учителями та однокласниками; ухилення від навчання або

роботи; жебрацтво, жорстоке ставлення до людей і тварин; втечі з дому, ранні статеві зв'язки, захоплення азартними іграми тощо. Проступки – ще не правопорушення, як стверджують деякі автори [30, с. 29], але вони свідчать про певні відхилення підлітка від нормального розвитку, про наявність чи формування у нього асоціальної та антисоціальної спрямованості особистості, з часом – можуть призвести до вчинення адміністративних правопорушень і злочинів.

Матеріали стосовно таких неповнолітніх розглядаються комісіями з питань захисту прав дитини виконавчого комітету міської (районної) ради, завданнями яких є встановлення причин такої поведінки та визначення заходів профілактики їх десоціалізації. У судовому ж порядку розглядаються справи про адміністративні правопорушення: дрібне розкрадання державного або громадського майна; побиття скла в автомашинах або приміщеннях, псування телефонів-автоматів, крісел у поїздах тощо; дрібне хуліганство і дрібна спекуляцію; розпивання спиртних напоїв у громадських місцях або поява в них у нетверезому стані.

Загалом вищезазначена сукупність проступків і правопорушень в юридичній психології має назву делінквентної поведінки. Слід зазначити, що поняття почало застосовуватися порівняно недавно, тому в науковій літературі дотепер відсутнє єдине його трактування. В цьому сенсі ми поділяємо позицію О. Є. Лічка, який увів у науковий обіг саме поняття «делінквентність», і яка видається нам найбільш послідовною. Інші автори до обсягу поняття включають також кримінально карані діяння – злочини. Делінквентна поведінка, поряд із адиктивною та патопсихологічною, є різновидами девіантної поведінки.

Ряд науковців, таких як Загвязинський В. І., Зайцев М. П., Кудашов Г. М., Селіванова О. А., Строков Ю. П. підтримують тезу, що за ступенем тяжкості можна виділити девіантну, асоціальну та делінквентну поведінку [54; 157, с. 254].

Вітчизняні кримінологи О. М. Джужа та С. М. Корецький пропонують наступне визначення: девіант – особа, чия поведінка відхиляється від нормативних систем, не санкціонованих державою; делінквент – особа, чия поведінка відхиляється від еталонів поведінки, встановлених правом, за виключенням кримінального права. Ці автори вважають, що таке тлумачення понять вносить різне забарвлення до термінів девіант, делінквент, злочинець, отже надає змоги позбутися невизначеності їх застосування. Виходячи з цього можна описати генезу «становлення» особистості злочинця ланцюжком: девіант – делінквент – злочинець.

Слід наголосити, що при дослідженні відхилень у поведінці серед дітей зарубіжні вчені не досить чітко диференціюють такі поняття, як «важковиховувана дитина», «неповнолітній правопорушник», «неповнолітній злочинець». Найчастіше в працях англійських та американських учених стосовно особистості, яка порушує норми права і правила поведінки, вживається термін «delinquent», що в перекладі з англійської означає: винний, правопорушник, злочинець; термін «delinquency» означає, таким чином, і проступок, і правопорушення, і навіть злочин, тобто будь-які види відхилень у поведінці. В той же час для відхилень, які не мають яскраво вираженого антисоціального характеру, вживається термін «deviant» – девіація, тобто девіантність є відхиленням від норми, що не сягає рівня протиправності [90].

Американський вчений Р. Кассенбаум вважає, що до дітей-деліквентів слід віднести певну групу неповнолітніх віком від 7 до 16 років, які здійснюють такі вчинки, котрі у випадку здійснення їх дорослими розглядаються як злочинні (цит. за: Крайг Г. [86]). Деякі сучасні західні вчені користуються терміном «делінквентність» для визначення тої особливої стадії асоціальної поведінки, яка передуює прямим, чітко вираженим злочинним діям. Таким чином, під визначенням делінквентної поведінки слід розуміти всі незначні правопорушення і проступки, що не досягають тяжкості злочину (криміналу), караного в судовому порядку.

В нашому дослідженні під делінквентною поведінкою дітей розуміється сукупність протиправних вчинків, за які може наставати моральна відповідальність або ж накладатися покарання згідно з нормами адміністративного законодавства. Як зазначає Н. Ю. Кондратьєв, делінквентність звичайно починається з шкільних прогулів і залучення до асоціальної групи однолітків. За цим настає час демонстративної поведінки в громадських місцях, дрібного хуліганства, знущання над молодшими і слабшими, відбирання у них кишенькових грошей, угонів велосипедів і мотоциклів із метою прокататися, які потім стають непотрібними. Рідше зустрічаються дрібне шахрайство та незначні протизаконні спекулятивні операції, до цього можуть приєднуватися домашні крадіжки грошей. Всі ці дії ще не мають характеру серйозних злочинів [80].

Правопорушення неповнолітніх за спрямованістю на себе та інших можна розділити на експансивні, егоїстичні та альтруїстичні. Експансивні правопорушення характеризуються вторгненням в сфери життя і діяльності оточуючих, здійснення щодо них різних форм фізичного, психічного та сексуального насильства. Егоїстичні правопорушення відрізняються спрямованістю на отримання задоволення чи особистого зиску. Альтруїстичні правопорушення, які вчиняються неповнолітніми, спрямовані на задоволення інтересів інших людей і можуть поєднуватися із схильністю до самопожертви та самознищення.

За рівнем усвідомленості та критичності поведінки можна виділити усвідомлені та неусвідомлені правопорушення. Усвідомлені правопорушення – це такий вид поведінки, при якій неповнолітній усвідомлює, що його вчинки суперечать певним нормам. Неусвідомлені правопорушення, як правило, притаманні неповнолітнім з певними психічними розладами, які переконані, що їх поведінка носить адекватний характер в порівнянні з вчинками оточуючих. За кількістю осіб, що беруть участь, можна виділити індивідуальні та групові правопорушення.

Залежно від ступеня сформованості асоціальної спрямованості, можна виділити наступні типи неповнолітніх правопорушників:

1) послідовні – особи, яким притаманна активна та свідомо протиправна поведінка, самостійне створення ситуацій для реалізації протиправної поведінки, сформованість захисних механізмів самозахисту і самовиправдання;

2) ситуативні – особи, які вчиняють правопорушення внаслідок ситуативного збігу обставин під впливом суперечливої мотивації поведінки (в різний час домінують як мотиви дотримання правових норм, так і протиправні мотиви), але їх наслідки цілком свідомо використовуються у власних цілях;

3) випадкові – у цілому правослухняні неповнолітні особи, які скоюють протиправні діяння під впливом екстремальних для них обставин та наявності в структурі особистості певних передумов до протиправної поведінки (особливості мотивації, характеру, установок тощо).

Варто також зазначити, що для правопорушень, вчинюваних дітьми, характерний підвищений ступінь латентності, оскільки дуже часто їх протиправні діяння сприймаються як пустощі, викликані соціальною незрілістю (наприклад, батьків турбують непоодинокі факти дрібних крадіжок їх неповнолітньою дитиною, син-підліток неодноразово приходять додому зі слідами бійки чи у стані сп'яніння, але вони не стануть повідомляти про це відповідні правоохоронні органи).

Така думка підтверджується результатами поведеного нами опитування працівників підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України (78 осіб) та співробітників соціальних служб (56 осіб). Рівень латентності адміністративних правопорушень неповнолітніх, на думку перших, складає: до 10% – 6,4% (5 осіб), 20-30% – 14,1% (11 осіб), близько половини – 24,6% (19 осіб), понад 70% – 48,7% (38 осіб). Бачення ситуації соціальними працівниками не набагато більш оптимістичне: до 10% - 7,1% (4 особи), 20-30% – 17,9% (10 осіб), близько половини – 26,8%, понад 70% – 39,3% (22 особи).

Для всебічної та повної характеристики правопорушення необхідно розкрити механізм формування відхилень у поведінці дитини. Невський І. А., Загвязинський В. І. та Зайцев М. П. виокремлюють наступні етапи.

Перший етап – дезорієнтація дитини, ситуація, коли вона потрапляє до нових, незвичних для неї соціальних умов, за яких звичні способи поведінки стають некоректними чи неефективними.

Другий етап – дестабілізація дитини, яка характеризується малоефективними способами відновлення особистісно-емоційних та значущих контактів з навколишнім середовищем, що формує підґрунтя для звернення неповнолітнього до соціально негативних форм поведінки.

Третій етап – дезадаптація підлітка, яка характеризується наявністю психологічно нетерпимої для нього ситуації та відсутністю знань. На даному етапі дитина втрачає послідовність та логічність дій, її поведінка має непередбачуваний характер, часто носить імпульсивний, афектований характер.

Крім того, варто зазначити, що для неповнолітніх, які мають стійкі відхилення в поведінці, характерні:

1. Деформація соціальних зв'язків. Для «звичайного» неповнолітнього послідовність референтно значущих соціальних зв'язків має такий вигляд: сім'я, школа, неформальні групи. Для неповнолітнього з відхиленнями в поведінці на першому місці стоять норми і цінності неформальної групи, а що стосується норм та цінностей школи і сім'ї, вони або зовсім не значимі, або активно витісняються свідомістю.

2. Порушення процесів самоаналізу та самооцінки. Самооцінка неадекватна (завищена або занижена), оскільки частіше за все формується на базі критеріїв оцінки поведінки значущої неформальної групи, з якою спілкується неповнолітній.

3. Різкий опір будь-якому виховному впливу, педагогічним вимогам, оскільки такі вимоги виходять із позицій моральних, культурних, правових та інших цінностей, які активно не приймаються неповнолітніми [28].

Проблема пояснення існування відхилень у дитячій поведінці турбує наукове товариство досить давно. Ще у дев'ятнадцятому столітті дитяча злочинність набула значного розмаху, тому вчені почали ретельно досліджувати природу її появи. Більшість науковців вважала, що основною причиною виникнення відхилень у формуванні особистості, вчинення правопорушень є неблагополучні умови життя дітей, відсутність правильних виховних впливів. Окремі дослідники зазначали, що підґрунтя появи цього явища обумовлюються недоліками існуючої соціальної системи [42, с. 12-19]. Але на відміну від норм права, звичаїв певного суспільства, норми, що описують психологічні чинники формування девіантної поведінки, у сучасній науці досліджено не в повному обсязі. Разом з цим, слід зазначити, що теоретичні засади визначення ролі та місця психологічних чинників у формуванні девіантної поведінки особистості неповнолітнього розроблені недостатньо.

Психологічна література визначає девіантну поведінку як систему чи ланцюг окремих вчинків, які суперечать прийнятим у суспільстві нормам і виявляються у вигляді незбалансованих психічних процесів, неадаптованості, порушень процесів самореалізації та ухиленні від морального та естетичного контролю особистості над власною поведінкою [63, с. 145]. У свою чергу, девіантна поведінка дітей – це різновид девіантної поведінки людини, специфічною ознакою якої виступає суб'єкт самої поведінки, тобто дитина.

Що ж до визначення поняття «причина», то вона виступає у якості явища, яке обумовлює або породжує інше явище, слугує підставою або приводом для яких-небудь вчинків [25, с. 57]. Е. Дюркгейм, Ж. Кетле та деякі інші дослідники причиною появи девіантної поведінки вважають соціальні негаразди (внутрішньогрупові і міжгрупові конфлікти, зміни в країні тощо). На думку американських вчених (Е. Беккер, Є. Леммерт, Ф. Танненбаум, Р. Мертон та ін.), така поведінка виникає внаслідок соціального схвалення при досягненні спільних цілей, але які доступні не всім, а лише деяким людям чи соціальним групам. Існує думка, що девіантна поведінка виникає в середовищі, де є

причини для неї (пияцтво, аморальність насильство та ін.), а суспільство не бореться з ними (Дж. Смелзер, Е. Еріксон, Е. Сазерленд та ін.).

Досить чисельною на Заході продовжує залишатися група вчених, які в своїх дослідженнях намагаються довести, що індивіду з антисоціальною поведінкою властива не тільки особлива анатомічна структура, але й специфічна психіка [212; 216]. Так, Дж. Хілл [213] стверджує, що будь-які форми поведінки індивіда, в тому числі й злочинна поведінка, знаходяться в безпосередній залежності від його душевного стану. Тому причини відхилень у поведінці, перш за все, слід шукати в безпосередніх передумовах людської поведінки. Різні психічні травми, хвороби, інтелектуальна недорозвиненість породжують злочинність.

Ідея психічно хворого, інтелектуально неповноцінного злочинця досить популярна сьогодні в багатьох країнах. Така позиція, по суті, означає намагання підмінити проблему соціальну проблемою психопатологічною, оскільки багато вчених відкрито висловлюють думку про те, що злочинці в своїй переважній більшості – психопати [217].

Втім, в останні роки в зарубіжжі спостерігається більш стримане ставлення до тверджень про існування прямих кореляцій між психічною неповноцінністю і злочинністю. Так, В. Фокс [194] відмічає, що згідно з даними його досліджень, злочинці далеко не завжди психопати. Часто вони більш чи менш свідомо вибирають злочинний спосіб життя як найбільш прийнятний для себе, не проявляючи при цьому скільки-небудь вагомих ознак психопатії.

Існує також низка теорій, в основі яких лежить ідея про вирішальну роль раннього дитинства у виникненні відхилень у поведінці. Прихильники цієї думки вважають, що процес формування особистості закінчується у ранньому дитинстві, отже, під впливом несприятливих соціальних факторів вже у дитини може сформуватися підсвідома готовність до асоціальної поведінки [129].

Так, американські вчені Е. і Ш. Глюк [212], які надзвичайно ретельно обстежили 500 неповнолітніх делінквентів, дійшли до висновку, що більшість із них почали виявляти ознаки відхилень у поведінці ще в дитинстві. Вони

пропонують відповідні профілактичні заходи, так зване «прогнозування поведінки неповнолітніх», яке полягає в ретельному обстеженні дітей раннього віку з метою виявлення у них небезпечних криміногенних властивостей, та їх адаптації до будь-яких життєвих умов.

Д. Райт [222], вивчаючи моральну та аморальну поведінку, виділив конкретні принципи моральної поведінки, які лежать в основі тих чи інших вчинків: здатність чинити опір спокусам, альтруїзм, моральні переконання, моральне розуміння (усвідомлення моральних понять), почуття вини. Він встановив, що більш розвинуті в інтелектуальному плані суб'єкти, як правило, більш стійкі щодо спокус. Особи з сильною, стабільною нервовою системою, високою самооцінкою менш схильні піддаватися різним спокусам, в тому числі і скоєнню протиправних вчинків.

В основі наукових концепцій часто використовують ідеї австрійського психолога, психіатра та психоаналітика З. Фрейда, який причину виникнення девіантної поведінки вбачав у існуванні конфліктів, які відбуваються всередині свідомості особистості, тобто між несвідомими потягами «Воно» і соціальними обмеженнями «Я» і «над-Я».

Більшість західних вчених-психологів поведінку, що відхиляється від загальноприйнятих норм, розглядають як неспроможність адаптуватися до соціального середовища. Прихильники неофрейдистської психологічної школи (Дж. Боулбі, К. Хорні) причини виникнення девіантної поведінки у дітей пояснювали нестачею материнського піклування та турботи у перші роки життя. Дж. Боулбі спостерігав за дітьми-сиротами, дітьми з неповних сімей і помітив, що для них властиві певні відхилення в моральному розвитку та поведінці. На цій основі автор приходить до висновку про вирішальне значення у формуванні особистості дитини відносин, які складаються між нею і батьками в ранні періоди дитинства [70, с. 73].

Цю ідею підтримує також сучасна американська дослідниця С. Рей. Вона провела низку досліджень і довела, що відсутність материнського тепла, ласки, ніжності згубно діє на формування особистості дитини ще в той час, коли вона

знаходиться в утробі матері. Якщо народження дитини є небажаним у сім'ї, а мати з негативними емоціями виношує дитину, то це призводить до патологічних змін у складних мозкових структурах у період їх формування. Такі діти часто агресивні і жорстокі вже в перші роки життя. Згідно з дослідженнями С. Рей, 90% неповнолітніх правопорушників, яких вона вивчала, були небажаними в сім'ї дітьми [218].

З усіх криміногенних чинників, які впливають на формування асоціальних установок у неповнолітніх, західними вченими найчастіше досліджується сім'я. Неофрейдисти К. Хорні, Дж. Боулбі, Г. Салліван, Е. Еріксон та інші наголошують на ролі матері у формуванні делінквентної поведінки дитини, вважаючи чинниками асоціальної поведінки дефіцит емоційного контакту та теплого спілкування з матір'ю в перші роки життя, відсутність почуття безпеки і довіри. Крім того, західні вчені називають вагомим факторами стиль сімейного виховання та психологічний контроль у сім'ї (М. Hoeve, J. S. Dubas, V. I. Eichelsheim, P. H. VanderLaam, W. Smrrik, Jan R. M. Gerris). На нашу думку, деякі вчені перебільшують роль негативних впливів сім'ї на виникнення відхилень у становленні особистості, вважаючи роль сім'ї єдиним чинником формування делінквентної поведінки (G. M. Barnes, H. P. Farrel, L. P. Juang, R. K. Silbereisen, R. L. Simons та ін.). Звичайно, сім'я має величезне значення у формуванні особистості дитини, але не слід забувати, що вона постійно зазнає впливу оточуючого середовища та багатьох інших чинників, які можуть впливати на процес формування її особистості.

Також необхідно враховувати чинники, що сприяють виникненню девіантної поведінки, а саме: *індивідуальний*, який діє на рівні біопсихологічних приписів, що ускладнюють соціальну і психологічну адаптацію індивіда, яка в свою чергу, забезпечує адекватне сприйняття соціальної дійсності, інтерес до оточення, адаптацію до середовища, емпатію, вибір власної поведінки, відповідальність перед іншими; *педагогічний*, пов'язаний із дефектами шкільного та сімейного виховання та *психологічний* – під яким розуміється несприятлива взаємодія індивіда з навколишнім середовищем [70, с. 25].

Прихильники психологічних концепції виникнення девіантної поведінки особливого значення надають особистісному фактору (З. Фрейд, К. Юнг, А. Адлер, Е. Фром, Р. Солсо, В. Франкл та ін.). Так, наприклад, в рамках психологічної концепції виділяють рольові теорії, які таку поведінку пояснюють механізмами компенсації при порушенні процесу оволодіння дитиною соціальними ролями. Дитина у будь-якому випадку «приміряє» стосовно себе певну роль, але вона вже буде мати асоціальний характер, тобто роль хулігана, крадія, проститутки. Таким чином, гра у девіанта може призвести спочатку до соціальної ізоляції, а потім стати причиною формування девіантної структури особистості.

Прихильники гуманістичних теорій (А. Маслоу, Е. С'ютіч, К. Роджерс та ін.) розглядають девіантну поведінку як наслідок втрати у дитини згоди між власними почуттями та неможливістю самореалізації в умовах виховання.

Також поширеними теоріями, які намагаються пояснити відхилення у поведінці неповнолітніх, виходячи з урахування деяких особливостей і закономірностей людської психіки, є різновиди так званої «теорії фрустрації» [215, с. 528]. Американський вчений Л. Берковіц визначає фрустрацію як відповідну реакцію на будь-яке втручання в людську діяльність, спрямовану на досягнення тих чи інших життєвих планів, важливої для індивіда мети, тобто неможливість досягнення бажаного, як правило, викликає негативні емоційні реакції, злість, що в свою чергу, є внутрішньою умовою формування агресивних проявів.

Більшість науковців до характерних проявів девіантної поведінки неповнолітніх відносять наступні ознаки:

- тривалі порушення найважливіших суспільних норм на певному життєвому етапі;
- супроводження поведінки різноманітними проявами соціальної дезадаптації, яка у свою чергу, викликає невдоволення з боку інших людей;

- така поведінка, як правило, зумовлена загальною спрямованістю неповнолітнього, хоча в дуже незначних випадках може бути наслідком кризової, нестандартної ситуації.

Якщо виходити з твердження, що оцінка будь-якої поведінки визначається у її порівнянні з певною нормою, то на думку П. Д. Павленка до девіантної також відноситься поведінка, яка відхиляється від норми психічного здоров'я, тобто передбачає наявність у особистості явної чи прихованої психопатології. До складу даної групи входять: астеніки, шизоїди, епілептоїди та особи з акцентуїтованим характером [125, с. 165]. А от Змановська О. В. зазначає, що девіантну поведінку не слід ототожнювати з психічними захворюваннями чи патопсихологічними станами [60, с. 187]. Але, зважаючи на те, що за певних умов, а особливо психічних патологій, особистість дитини може бути схильна до аморальної поведінки у вигляді алкоголізму, наркоманії, проституції або ще гірше – спробам завдати собі болю чи самогубство, тобто відхиляється від загальноприйнятої норми поведінки у суспільстві, то така поведінка і буде називатися «девіантною». Більш того, необхідно звернути особливу увагу на дітей з вадами психічного розвитку, оскільки вчинення ними правопорушень невпинно зростає.

Більшість вчених до характерних груп ризику делінквентної поведінки відносять такі чинники: біологічні, психологічні і соціальні (В. В. Ковальов, В. О. Татенко, Д. І. Фельдштейн, В. Т. Кондрашенко).

Ключовими моментами для пояснення біологічної сторони проблеми делінквентної поведінки підлітків є процес статевого дозрівання і нестійкість в цьому віці різних фізіологічних систем, в першу чергу, нервової.

Як відомо, однією з найбільш важливих ознак підліткового віку є гетерохронність (нерівномірність) розвитку. Напруженість і дисгармонія перебігу статевого дорослішання на тлі високої ймовірності декомпенсації різних видів недостатності розвитку психіки здатна призводити до того, що на даному етапі онтогенезу, який обґрунтовано вважається критичним, частіше, ніж на інших етапах, маніфестують психічні захворювання і межові розлади

психіки, загострюються певні риси та формуються акцентуації характеру; підвищується схильність до імпульсивних реакцій на стресові ситуації; виокремлюються «вікові» синдроми, пов'язані з прискоренням або затримкою динаміки становлення окремих підструктур та особистості в цілому.

До біологічних чинників, що спричиняють порушення поведінки підлітків, деякі сучасні дослідники відносять і дизгармонійне протікання періоду статевого дозрівання: його прискорення (акселерацію) чи затримку (ретардацію). Така дизгармонійність має місце на фізіологічному рівні, сукупно спричиняючи різні відхилення психіки, поведінки та формування особистості. В даний час все більш розповсюдженими стають ретардації темпу статевого розвитку та викривлення його якісного насичення. Затримка дозрівання у асоціальних підлітків зустрічається в 3-4 рази частіше, ніж у загальній популяції даного віку. У фізичному статусі таких неповнолітніх часто переважають риси незрілості: затримка зростання і статевого дозрівання, дитячість пропорцій статури.

Характерно, що значна частина порушень процесу онтогенезу неповнолітніх дітей має статеві відмінності: у хлопців частіше виявляється дратівливість та вибухова поведінка як наслідок афективної збудливості, у дівчат домінують демонстративні та істероїдні реакції; розгальмованість ваблень у хлопців частіше спричиняє алкоголізацію, бродяжництво, загальну агресивність, у дівчат – підвищену сексуальність. Як засвідчують численні психодіагностичні і клінічні дослідження, суто біологічні особливості можуть стати підґрунтям, на якому будуть формуватися різні варіанти девіантної поведінки – асоціальної, протиправної, адиктивної, саморуйнівної.

Моргун В. Ф., Седых К. В. виділяють два механізми формування патохарактерологічного розвитку: 1) закріплення та іррадіація особистісних реакцій відмови, опозиції, гіперкомпенсації, імітації й ін., що виникли у відповідь на психотравмуючу дію; 2) відкрита демонстрація тих або інших патологічних рис вдачі (збудливості, істеричності тощо) [173].

Не дивлячись на те, що ці стани соціально обумовлені, їх слід віднести до патологічних. Хронічна психотравмуюча дія на ще незрілий мозок підлітка призводить до перебудови його афективно-вольової сфери, вегетативної нервової системи, що значною мірою обумовлює порушення поведінки. Бурхливе фізичне, статеве дозрівання вимагає значної моторної активності, сприяє афективній збудливості, перебудові ієрархії потреб і потягів, збільшує відчуття дорослішання, більш самостійного способу життя. В той же час підліток із органічною неповноцінністю нервової системи або соціально чи/та педагогічно запущений завжди відрізняється психічною незрілістю. За наявності установок на дорослий спосіб життя він часто не має реальних планів і уявлень про нього. Недостатність інтелектуальних інтересів ще більш посилює негативне відношення до школи, яка для нього асоціюється з неприйнятним «дитячим» способом життя [9].

Слід враховувати також наявність розриву між рівнем прискореного фізичного розвитку підлітків і ступенем їх соціальної зрілості. Про це свідчить, зокрема, підвищений інтерес до сексуальних проблем: у дівчат – манера поведінки, пов'язана з сексуальністю (прагнення привернути на себе увагу кокетуванням, гротесковою виразністю жестів і міміки, надмірним використанням косметики); у хлопців – схильність до алкоголізації, агресії, бродяжництва; загалом – поєднання вказаних проявів з негативним ставленням до навчання.

Відбувається кількісне і якісне наростання педагогічної занедбаності, пов'язане як із відсутністю шкільних інтересів, так і з органічною слабкістю інтелектуальних передумов, низькою працездатністю, до певної міри обумовленою підлітковою астеною, що зумовлює переорієнтацію цінностей на позашкільне оточення. Характерним стає своєрідний тип конформності з легким засвоєнням зовнішніх форм протестної підліткової поведінки: прагнення до імітації асоціальних форм дорослого способу життя (ранні сексуальні ексцеси, куріння, алкоголізація тощо), що посилюються

несприятливими мікросередовищними умовами (сімейне неблагополуччя, асоціальне оточення).

За відсутності асоціальних форм поведінки в сім'ї й оточенні провокуючу роль в порушеннях поведінки відіграють недоврахування батьками і педагогами характерологічних особливостей дитини на початку підліткової фази розвитку, невміння використовувати її позитивні сторони, зокрема, спроб компенсації шкільної неуспішності в доступних видах діяльності [176].

Делінквентні діти відрізняються низьким рівнем особистісної зрілості. Для них характерна підвищена навіюваність, засвоєння асоціальних установок, слабкий контроль вітальних потягів, залежність від ситуації, нездатність активно впливати на неї, схильність до уникнення складних ситуацій або повне підпорядкування їм. У них часто нестійка самооцінка, що залежить від настрою, від зміни оточення, залежно від того, перед ким підліток оцінює себе, а також від гостроти й складності ситуацій. Низький рівень об'єктивності по відношенню до себе може виражатися також у тенденції до завищення самооцінки [160].

Неадекватним є також і механізм формування рівня домагань. Об'єктивно досягнення, як у сфері міжособистісних відносин, так і в суспільно-корисних видах діяльності (зокрема, учбової), мають низький рівень. Спостерігається несформованість морально-етичних понять, слабкість навчальної мотивації, односторонній розвиток мотиваційно-потребової сфери. При цьому самооцінка та рівень домагань часто виявляються завищеними [186].

Такі підлітки не здатні до тривалої роботи. Функції прогнозування, планування і контролю за виконанням діяльності у них розвинені недостатньо, тому досягнення мети пов'язано або з пошуком легких, обхідних шляхів, або з пасивним очікуванням, коли мета буде досягнута кимось іншим, а підліток зможе скористатися вже готовими результатами [173].

До основних психологічних чинників, що визначають людську поведінку взагалі і делінквентну, зокрема, відносяться мотиви і потреби. В більшості існуючих класифікацій прийнято виділяти вітальні (біологічні) і ментальні

(психологічні і соціальні) потреби [102]. Кожна з вітальних потреб може бути трансформована в ментальну потребу. Рівень розвитку потреб залежить від загального розвитку особистості, від ієрархії життєвих цінностей індивіда.

Встановлено, що для підлітків з делінквентною поведінкою характерне домінування вітальних потреб, обумовлене особистісною незрілістю. Психологічними причинами недорозвинення ментальних потреб є: дисгармонія емоційної сфери (схильність до афектів, мінливість настрою, низька стійкість до стресів) і нерозвиненість вищих емоцій, несформованість когнітивно-вольового контролю, порушення емоційної регуляції когнітивних процесів [9].

Делінквентна поведінка підлітків детермінується або прагненням задовольнити наявні потреби, або реакцією на фрустрацію значущих потреб. Д. Робінсон [219] визначає основним мотивом девіантної поведінки підлітків протест відносно духовних цінностей батьків і суспільства в цілому, Франкл В. [190] – фрустрацію екзистенціальних потреб (втрату смислу життя). Делінквентна поведінка може бути також викликана хронічною фрустрацією наступних базових потреб: вітальних, емоційного схвалення, прихильності до інших людей, самоствердження, значення життя [173].

Певне місце мотиву в системі ієрархії мотивів особистості залежить, зокрема, від звичних форм поведінки, що сформувалися в дитячому віці. Спосіб закріплення того або іншого мотиву як провідного визначається домінуючими типами психологічного захисту, про яких мова піде нижче.

Механізми психологічного захисту виникли в процесі еволюції людства як способи адаптації біологічної істоти до умов навколишнього середовища, яке постійно зазнає певних змін, а пізніше – до системи культури і соціуму. Вони динамічні, лабільні і структура їх взаємозв'язків з особливостями особи, поведінки, залежить від багатьох чинників, що впливають на її психіку [192].

Механізми психологічного захисту орієнтовані на збереження цілісності усвідомленої поведінки, тому мотив, який суперечить основним соціально обумовленим установкам поведінки і співвідноситься з цими установками, не

повинен усвідомлюватися. Інакше відбудеться дезінтеграція поведінки і виявиться неможливим цілісне, внутрішнє несуперечливе сприйняття світу.

Захисні психологічні механізми або механізми інтрапсихічної адаптації в різних теоретичних концепціях трактуються по-різному. Так, наприклад, S. Freud [192] розглядає захисні психологічні механізми як спосіб вирішення конфлікту між несвідомим і свідомістю, спрямування енергії лібідо в соціально-прийнятні форми діяльності; L. Kolb [217] – як компроміс між конфліктними імпульсами, зняття внутрішньої напруги, контролю і несвідомого вибору дії; A. Freud [214] – як способи захисту від зовнішніх і внутрішніх конфліктів.

У підлітковому віці відбувається своєрідний стрибок – те, що засвоювалося в прихованій формі, стає новим особистісним утворенням – специфічним індивідуальним набором. При цьому, не зважаючи на індивідуальну своєрідність особи, завжди існує тісний взаємозв'язок між специфікою захисних механізмів і якістю її домінуючих емоційних станів та типом характеру [159].

У цілому для осіб, схильних до делінквентної поведінки, характерна менша різноманітність захисних форм поведінки. Це знижує їх адаптивні можливості через надмірну вираженість ригідності захисних механізмів. Епізоди крадіжок, вживання алкоголю і наркотиків, схильність до втеч і бродяжництва базуються спочатку на грі в «дорослого» з імітацією зовнішнього способу життя дорослих і лише пізніше, фіксуючись за механізмом умовного зв'язку, набувають характеру більш стабільних поведінкових стереотипів [38, с. 120-131].

Особистісна незрілість виступає в переважанні ігрових інтересів, невираженості реакцій на неуспіх і гіпертрофованості реакцій на успіх. Невідповідними за рівнем розвитку до означеного віку, слабкими є функції самоконтролю і саморегуляції. За такої умови у особи до підліткового віку формуються явища педагогічної занедбаності, сприяючи, у свою чергу, їх декомпенсації за рахунок шкільної дезадаптації.

Нездатність до вольових зусиль і невміння долати труднощі, несформованість шкільних умінь і навичок перешкоджають створенню передумов для самостійної роботи, зростанню самосвідомості та посиленню пізнавальних інтересів, характерних для підліткового віку. При оцінці цієї фази розвитку делінквентних підлітків звертає на себе увагу виражена асинхронія: рівень сформованості особистості, тип реагування у них по суті допідлітковий.

В той же час середовище однолітків, більш зрілих психічно, висуває до них свої морально-етичні вимоги, а дорослі розглядають їх вже через призму старшокласників. У цій ситуації вирішення наявних проблем підміняється привласненням зовнішніх атрибутів підліткового віку, які набувають гротескного, а часто – й асоціального характеру. Це призводить до створення конфліктних ситуацій, грубих порушень дисципліни та пропусків занять в школі, що, в свою чергу, спричиняє значне зниження успішності [1].

Крім цього, досить важливу роль в генезисі делінквентної поведінки відіграють соціальні чинники. До них, перш за все, слід віднести несприятливі умови оточення і виховання.

Нерідко з раннього дитинства існуючі несприятливі мікросоціальні умови стають поштовхом до бездоглядності, необізнаності, внаслідок чого у дитини уповільнюється формування пізнавальних процесів, навичок систематичної самостійної праці, вольових і етичних установок. Така соціальна і педагогічна занедбаність, що виникає у психічно здорової дитини, не має під собою первинно хворобливого біологічного фундаменту. Вона є непатологічною соціально-психологічною деформацією особи. Як наслідок – реакції протесту, непокора, брутальність, втечі з дому через непорозуміння зі старшими [160]. Слід підкреслити, що у кожному окремому випадку має значення не одиничний критерій, а їх поєднання, специфічний комплекс, що включає також низку біологічних і психологічних чинників [84].

Це характеристика відхилень у поведінці, що виникають як результат педагогічної занедбаності. Але існують також підлітки, відхилення в поведінці яких є результатом аномалії розвитку організму.

Та чи інша дитина може виявитися «важкою» зовсім не через який-небудь дефект, а навпаки – через різносторонність і багатство своїх здібностей, уподобань та схильностей: талановиті і оригінальні особи розвиваються найчастіше бурхливо й нестандартно, з іншого боку – слухняність і дисциплінованість, поміркованість і стриманість далеко не завжди засвідчують непересічність і цінність особистості. Як відомо з історії, талановиті люди в дитинстві досить часто бували випробуванням для батьків і інших дорослих, предметом їхнього розчарування – біографії видатних письменників і суспільних діячів інколи наводять на думку, що в підлітковому віці вони належали до категорії важковиховуваних.

На думку соціальних педагогів Василькової Ю. В. і Василькової Т. А. [23, с. 64], відхилення від норми за своїм походженням може бути двояким:

1) екзогенним – коли воно відбувається під впливом зовнішньої обстановки і йде від периферії психіки до її ядра;

2) ендогенним – коли воно є результатом якої-небудь органічної особливості душевної або нервової природи людини.

Крім специфічних причин, існують і загальні причини девіантної поведінки [60], а саме:

1. В основі девіантної поведінки лежить, насамперед, соціальна нерівність. Це знаходить вираження в низькому, часом злидарському рівні життя більшої частини населення й, у першу чергу, молоді; у розшаруванні суспільства на багатих і бідних; у труднощах, що постають перед молодими людьми при спробі самореалізації й одержання суспільного визнання; в обмеженні соціально прийнятних способів одержання високого заробітку. Важко позначаються на життєвому рівні «гримаси ринкової економіки»: безробіття, інфляційний тиск, корупція й офіційна неправда «верхів», наростаюча соціальна напруженість «низів».

2. Морально-етичний чинник девіантної поведінки виражається в низькому моральному рівні суспільства, бездуховності, психології накопичувальності й відчуженні особистості. В умовах, коли економічне життя

суспільства нагадує не ринок, а базар, де все продається й купується, торгівля робочою силою, здібностями і навіть тілом стає рядовою подією. Морально-етична деградація і падіння моральності знаходять вираження в масовій алкоголізації і бродяжництві, вибуху насильства і правопорушень.

3. Навколишнє середовище, що нейтрально чи прихильно відноситься до девіантної поведінки. Молоді девіанти – алкоголіки, наркомани, повії – у більшості своїй є вихідцями з неблагополучних сімей. Підлітки, які живуть у деградуючих сім'ях, де батьки вживають алкоголь, наркотики, ведуть розпутне життя, звичайно заражаються цими недугами ще в дитинстві.

Р. Мертон, автор теорії аномії («подвійної невдачі»), вважає, що коли молода людина не може задовольнити своїх потреб ні в легальній творчій діяльності, ні в активній протиправній, вона компенсує ці вади такою діяльністю, що веде до її саморуйнування як особистості. В умовах, коли частина молоді не має можливості для гідного професійного чи особистого самовираження, «відхід» в алкоголізм, наркоманію стає своєрідним компенсаторним засобом [106, с. 104-114].

Велике значення в розвитку девіацій мають обумовлені різними рисами характеру оціночні судження [160]. Так, А. А. Реан наводить результати проведеного експериментального дослідження, коли двом групам дітей – агресивним і неагресивним – пред'являли текст і показували відеозапис із описом якої-небудь негативної події (одна дитина вдаряє іншу чи не дозволяє іншому грати). Потім дітей опитували, чи були дії порушника навмисними. Агресивні діти були схильні вважати, що порушник діяв навмисне, і оцінювали агресивні дії більш позитивно, причому хлопчики частіше думати, що агресивні вчинки підвищують самооцінку [161, с. 14-15].

Підліткові порушення, що включають емоційні розлади, поділяють на дві категорії:

- екстерналізовані (гнів, ворожість, агресія, злочинство, неправда);
- інтерналізовані (сум і тривога, що часто супроводжуються тенденцією до відсторонення) [161, с. 18].

Ознаки, за якими можна класифікувати ту чи іншу форму і ступінь тяжкості розладу, можуть бути різними. Наприклад, критерієм для визначення екстернальної девіації вважається прояв дитиною протягом шести місяців чотирьох чи більше з відзначених нижче ознак поведінки, сполучених при цьому з порушеннями в соціальній, навчальній чи міжособистісній сфері: емоційні вибухи; сварки з дорослими; ігнорування чи відмова у виконанні правил чи прохань дорослих; навмисне докучання іншим людям; обвинувачення інших у своїх помилках; крайній ступінь уразливості; гнівливість, злостивість, мстивість, злопам'ятність; часте вживання лайок і непристойних виразів [160].

Вже в ранньому дитинстві екстерналізовані розлади можуть супроводжуватися різними проявами антисоціальної спрямованості, такими як заподіяння шкоди приналежній іншим власності, експансивність, жорстокість у поводженні з тваринами. Розходження в рівні агресивності стають помітними вже у віці двох років. З віком ознаки агресивності змінюються, хоча стійкість їх зберігається. Агресивність поведінки зменшується, а делінквентність зростає з віком [160; 161].

Таким чином, у найбільш загальному сенсу девіантна поведінка – це зовнішнє відображення симптомокомплексу якостей особистості, що може спричинятися віковими, характерологічними, емоційно-вольовими, когнітивними, мотиваційними, психопатологічним та іншими властивостями особистості чи особливостями її соціалізації. Вона може виявлятися в різних формах соціальних відхилень – хімічних (вживанні токсичних та наркотичних речовин) і нехімічних (комп'ютерна залежність, ігроманія, сексуальні розлади тощо) адикціях, втечах з дому і бродяжництві, булінгу, аморальних поступках та ін. При поглибленні девіацій, коли поведінкові розлади починають набувати асоціального та антисоціального характеру, відображають активну деструктивну спрямованість особистості, що становить загрозу для оточуючих через порушення правових норм, йдеться про делінквентну поведінку.

Делінквентна поведінка – проступки і незначні правопорушення, що не досягають тяжкості злочину (криміналу), караного в судовому порядку.

Чинниками ризику формування девіантної поведінки в підлітковому віці слід вважати: асинхронію психофізичного розвитку у вигляді дисгармонійної затримки і акселерації; вираженість мінімальної мозкової дисфункції: психічної нестійкості, афективної збудливості, розгальмованості потягів; інфантилізм, переважання рис незрілості над тенденцією вікового розвитку; несприятливі умови навколишнього середовища, специфічні, патогенні для певного варіанту порушень поведінки; раннє виникнення соціальної і педагогічної занедбаності як результат всіх перерахованих вище чинників: незрілості емоційної, вольової і особової сфер, низького рівня пізнавальної активності і слабкості інтелектуальних передумов, несприятливих зовнішніх умов тощо.

Можна виділити три групи чинників ризику делінквентної поведінки у підлітків: біологічні (нестійкість різних фізіологічних систем, напруженість і дисгармонія перебігу статевого розвитку, декомпенсація органічної недостатності центральної нервової системи та ін.), психологічні (домінування вітальних потреб, низький рівень особистісної зрілості, нестійка самооцінка, несформованість морально-етичних понять, слабкість навчальної мотивації, односторонній розвиток мотиваційно-потребової сфери та ін.) і соціальні (несприятливі умови оточення і виховання, хронічний дефіцит необхідної для соціалізації інформації, педагогічна занедбаність).

Психологічні детермінанти девіантної поведінки неповнолітніх становлять сферу численних досліджень у різних галузях науки. На сьогоднішній день більшість психологів та соціологів визнають, що особливості особистості та мотиви її вчинків у значній мірі впливають на всі види девіантної поведінки. Психологічні підходи до розуміння механізмів девіантної поведінки ґрунтуються у більшій мірі на суб'єктивних чинниках, найбільш важливим серед яких є здатність дитини адаптуватися, усвідомити можливості самореалізації та не порушити цілісності своєї «Я-концепції». Звісно, що неможливо лише за допомоги якоїсь певної психологічної

характеристики пояснити сутність злочинності чи будь-якого іншого прояву девіантної поведінки. Очевидно, що девіації виникають у результаті поєднання багатьох соціальних, біологічних та психологічних факторів. Але саме психологічні, особистісні та психофізіологічні особливості неповнолітніх у більшості випадків слугують основою детермінант девіантної поведінки неповнолітніх. Адже механізм злочинної поведінки представлений трьома етапами, перший з яких – мотиваційний, під час якого формуються психологічні причини, що штовхають дитину до протиправної поведінки. Як відомо, встановлення істинної причини існуючої проблеми – це вже половина успіху у її вирішенні.

2.2. Психологічні детермінанти делінквентної поведінки дитини

Більшість науковців поділяє думку про доцільність проведення емпіричного дослідження шляхом систематизації даних, отриманих при аналізі випадків реальної протиправної поведінки, адже саме такий підхід надає достатній обсяг інформації, необхідної для змістовної інтерпретації результатів і науково-обґрунтованих висновків. Таким чином, процедура нашого дослідження була націлена на отримання інформації, яка б містила відомості як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, оскільки саме сполучення об'єктивних і суб'єктивних показників, тобто об'єктивно-суб'єктивний підхід забезпечує одержання достовірних результатів. Вибір релевантних цілям методів дослідження був одним із найважливіших завдань, оскільки від наукової обґрунтованості методів, їхньої відповідності цілям, предмету й об'єкту дослідження залежить надійність і вірогідність одержуваної інформації.

Для визначення детермінант різноманітних форм поведінки, яка тягне за собою адміністративну відповідальність, а також причин та умов її виникнення, нами проведене дослідження, за допомогою якого стало можливим надати якісний аналіз даного явища та встановити ступінь суспільної небезпеки, що

настає при вчиненні дитиною адміністративного правопорушення. Дослідження включало в собі чотири основні етапи, а саме:

- 1) збір, опрацювання та аналіз наукової літератури, а також документів, проблематикою яких є вивчення психологічних детермінант делінквентної поведінки дітей та вчинення ними адміністративних правопорушень;
- 2) вивчення матеріалів адміністративної практики (Додаток А), опитування працівників підрозділів ювенальної превенції та соціальних служб (Додаток Б);
- 3) опитування неповнолітніх дітей та педагогів, які з ними працюють (Додатки В, Г);
- 4) інтерпретація одержаних результатів, їх узагальнення та формулювання висновків і рекомендацій.

Для встановлення основних об'єктивних параметрів адміністративних правопорушень, вчинених дітьми, було проаналізовано 132 архівні справи про адміністративні правопорушення, що розглядалися судами м.м. Сміла, Київ, Конотоп, Первомайськ протягом 2016-2017 років, а також узагальнено матеріали опитування 78 працівників підрозділів ювенальної превенції та 56 працівників міських центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді в цих містах.

Для встановлення суб'єктивних детермінант вчинення неповнолітніми адміністративних правопорушень проведено опитування за авторською анкетною учнів загальноосвітніх шкіл м.м. Сміла, Київ, Конотоп, Первомайськ; використана також методика на визначення схильності до девіантної поведінки О. М. Орла. Вона становить собою стандартизований тест-опитувальник, призначений для вимірювання готовності (схильності) особи до реалізації різних форм девіантної поведінки, і містить сукупність спеціалізованих психодіагностичних шкал [158, с. 113-119].

Було проаналізовано відповіді учнів 9-11 класів загальноосвітніх закладів, а саме: загальноосвітня школа I-III ступенів № 3 м. Сміла (84 особи), Конотопська гімназія (85 осіб), ліцей № 142 м. Київ (54 особи), загальноосвітня

школа I-III ступенів з поглибленим вивчення іноземної мови № 2 м. Первомайська (85 осіб). Поряд із цим, 11 педагогам – класним керівникам було запропоновано надати комплексну оцінку кожному учню за шкалами опитувальника О. М. Орла (рейтингова шкала від 1 до 5 балів).

Всього в опитуванні брали участь 308 дітей, а саме: 13 осіб у віці 13 років, що становить 4,2%; 36 осіб по 14 років – 11,7%; 145 осіб по 15 років – 47,1%; 114 осіб по 16 років – 37,0%. У загальному масиві дівчат – 132 (42,9%), хлопців – 176 (57,1%).

Встановлено, що 10,7% (33 особи) дітей зростають у неповних сім'ях, тобто проживають тільки з матір'ю; 4,2% (13 осіб) окрім навчання, додатково працюють, оскільки повинні себе самі забезпечувати. При проведенні вільного часу 36,7% відсотків дітей (113 осіб) залишаються з бабусями, дідусями чи іншими родичами, а 3,6% (11 осіб) – взагалі перебувають самі. Таким чином, виконання батьками своїх функцій стосовно дітей досить часто порушується або перекладається на інших людей, внаслідок чого сім'я може набувати статусу дисфункціональної, а виховання, розвиток та навчання дітей перестає бути оптимальним, і поступово починають з'являтися девіації. Проведене дитячим Фондом ООН (ЮНІСЕФ) дослідження [136] свідчить, що український тато, в середньому, витрачає 4 хвилини в день на спілкування з дитиною. Недостатня увага з боку батьків (тільки 77, тобто 25,3% батьків та 231, тобто 75,0% матерів приділяють дітям, на думку останніх, достатньо часу) впливає на успішність розвитку дитини та на все її подальше майбутнє. Психологи стверджують, що любов і увагу батька діти чекають у будь-якому віці. Якщо тато буде щодня приділяти своїй дитині хоча б півгодини часу, то дитина виросте з повним відчуттям щастя, захищеності та впевненості в собі. Отже, гіпотеза про те, що дисфункціональна сім'я має негативний вплив на виховання, навчання та розвиток особистості школяра, підтвердилася.

Із загальної кількості респондентів 9,7% (30 осіб) – родом з села, що сприяє їхньому прагненню в усуненні відмінностей від місцевої молоді шляхом наслідування їх звичок, а саме: культура мовлення (використання сленгів,

нецензурних висловлювань), стиль одягу, поведінка в побуті, нехтування загальноприйнятими правилами поведінки (паління у шкільних вбиральнях, за спортивними майданчиками), вживання алкогольних напоїв під час проведення шкільних дискотек, вживання психотропних речовин в особистих квартирах, ранні статеві зв'язки з великою кількістю партнерів, маленькі крадіжки з магазинів, – всі ці приклади тісно пов'язані з поведінкою наслідування, тобто «бути такими як вони: крутими, стильними, молодіжними».

Звісно, що вік від 13 до 16 років відрізняється своєю самостійністю та впевненістю у своїй правоті і небажанням дітей повідомляти батькам про свої труднощі, особливо пов'язані з навчанням, про що говорять наступні показники: 130 дітей (42,2%) при підготовці уроків діють самостійно, без будь-якої допомоги, а 46 (14,9%) – допомагають інші родичі, тобто менше половини батьків зацікавлені навчальним процесом своїх дітей, що свідчить про недостатню роль у розвитку та освіченості власних дітей.

На провідну роль родини в забезпеченні психологічних потреб дитини вказували З. Фрейд, А. Фрейд, А. Адлер, К. Юнг, Е. Берн, Л. С. Виготський, Б. В. Зейгарнік, О. М. Леонт'єв, В. М. Мясищев та багато інших вчених. Сім'я займає центральне місце у формуванні особи неповнолітнього. Сім'я – це перший колектив. Вона надає дитині уявлення про життєві цінності, про те, що потрібно знати і як себе поводити.

Найчастіше неповнолітні прагнуть наслідувати своїм поведінкам багато в чому тих осіб, які є для них авторитетними. Оскільки батьки найчастіше і є самі авторитетні люди для дитини, то вона свідомо чи підсвідомо перейматиме культуру їхнього спілкування, світосприймання, рівень моральності і законослухняності. Тому основний вплив на правове виховання дитини чинить сім'я. Як зазначав В. О. Сухомлинський, дитину виховує сім'я в цілому, її загальний дух, культура людських стосунків, а створюють цей дух самі батьки [182]. Тобто сприятливий сімейний мікроклімат є запорукою успішного виховання дитини. З проведеного нами опитування можна зробити висновок, що лише у 192 (62,3%) опитаних респондентів відносини у родині дружні, а

загальна кількість негативних стосунків (нерівноправних – 13,0%, ворогуючих – 5,2%, байдужих – 4,5%, інше – 5,2%) складає 37,7%, тобто кожна третя родина, що свідчить про наявність підґрунтя для сімейної занедбаності та бездоглядності, які, в свою чергу, штовхають дитину до неправомірних дій, обумовлених цими соціально-психологічними чинниками мікросередовища.

Авторитет батьків – важлива складова успішності виховання дітей у родині. У сім'ї прищеплюються цінності і формується правосвідомість, які згодом повинні стати правовою установкою, яка регулює поведінку особи в юридично значущій ситуації, ситуації вибору між правомірним і протиправним. Міжособистісна взаємодія в родині (дитина – батьки) від початку побудована на емоційній основі, позитивних і негативних емоціях, які виникають у зв'язку зі схваленням чи засудженням вчинку батьками, а також на сприйнятті зразків поведінки, які демонструються батьками [53].

Для 41,9% респондентів (129 осіб) авторитетом є родичі, друзі та інші люди, що говорить про неналежну роль батьків у вихованні власних дітей. Поряд з цим, діти зазначили, що найбільше в людях вони цінують: чесність – 52,6% (162 особи), сміливість – 46,4% (143 особи), розум – 45,5% (140 осіб), силу – 39,0% (120 осіб), хитрість – 25% (77 осіб).

Також причини схильності до протиправної поведінки можна чітко простежити за поведінкою та звичками батьків. Оскільки для дитини роль батьків велика – це і джерело емоційної та соціальної підтримки, і приклад для наслідування, і джерело життєвого досвіду [159, с. 221], і передача певних норм, правил, цінностей, життєвих принципів [120, с. 178], і оволодіння соціальними навичками, формами, способами міжособистісної взаємодії, то наслідуючи батьків, діти переймають зразки протиправної поведінки дорослих. Тому цей факт також слід віднести до причин вчинення дитиною протиправних дій, оскільки у 35,7% опитаних підлітків (110 осіб) батьки зловживають алкоголем, у 10,0% (31 особа) – вживають наркотики, у 8,1% (25 осіб) – вчиняли дрібні крадіжки.

Відповідно до законодавства про освіту України, одним із пріоритетних напрямів виховної роботи в системі освіти є сприяння творчому розвитку особистості [87]. У цьому контексті ланка позашкільної освіти є однією з найпродуктивніших. Адже відповідно до Закону України «Про позашкільну освіту» та згідно з Національною стратегією розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, до основних завдань позашкільної освіти належить, зокрема, створення умов для творчого, інтелектуального, духовного та фізичного розвитку вихованців, учнів і слухачів; пошук, розвиток та підтримка здібних, обдарованих і талановитих вихованців, учнів, слухачів; організація дозвілля вихованців, учнів і слухачів, пошук його нових форм; профілактика бездоглядності, правопорушень [57], забезпечення рівного доступу дітей та молоді з урахуванням їх особистісних потреб до навчання, виховання, розвитку та соціалізації засобами позашкільної освіти (створення умов для охоплення різними формами позашкільної освіти не менше 70% дітей відповідного віку). Таким чином, на позашкільну освіту (різноманітні секції, гуртки та інше) покладено не лише виховну функцію в загальному її розумінні, а й запровадження дієвих чинників превентивного виховання шляхом організації змістовного дозвілля дітей і молоді (залучення до участі в гуртках за напрямками позашкільної освіти), що, на нашу думку, є одним із найбільш дієвих у попередженні правопорушень серед учнівської молоді.

Згідно до відповідей респондентів, лише 64,9% дітей (200 осіб) відвідують секції та займаються спортом у позашкільний час, інші – не приділяють уваги своєму здоров'ю, спортивному життю, тобто займаються чимось іншим у вільний від навчання час.

Крім того, на запитання: «Як Ви проводите свій вільний час» маємо наступні відповіді.

122 особи (39,6%) зазначили, що спілкуються в Інтернеті. Останніми роками соціальні мережі значною мірою впливають на формування світоглядних орієнтирів молодих людей. Персональні комп'ютери з'являються чимраз у більшій кількості людей. В Україні майже у кожній родині з дітьми

шкільного віку є комп'ютер. Число дітей, які у віці 3-17 років користувалися вдома комп'ютером, збільшилося з 55% у 2010 р. до 87% у 2014 р.[136]. Навіть ті діти, що не мають власного комп'ютера, можуть користуватися ним поза домом. Загалом «доступ» до комп'ютера мають близько 90% дітей віком 5-17 років. Отож сьогодні, як ніколи раніше, діти можуть користуватися необмеженим обсягом інформації. Добре, якщо це відбувається осмислено і під контролем дорослих. Однак чимало батьків, на жаль, не контролює своїх дітей, які в соціальних мережах кіберпростору заводять друзів, проводять багато часу з тими, кого батьки навіть не знають.

Негативний вплив мережевого ресурсу на дітей підтверджується і висновками дослідження Меріти Молл [204], яка проводила опитування щодо користування Інтернетом. За результатами дослідження, 71% батьків вважає, що знає багато або достатньо про те, яку інформацію їхні діти переглядають в Інтернеті. Але 70% дітей при цьому сказали, що батьки знають дуже мало або ж взагалі нічого не знають про те, чим вони займаються в кіберпросторі. Крім того, 30% дітей у віці від 7 до 10 років зізналися, що відвідували приватні чат-кімнати і чат-кімнати для дорослих. Серед 11-12-річних такі сайти відвідували 58%, 13-14-річних – 70%, 15-17-річних – 72%. Під час подібного опитування у Великобританії кожен сьомий з батьків зізнався, що не знає, яку інформацію його дитина переглядає в Інтернеті. Таким чином, пагубний вплив Інтернету підтверджується численними дослідженнями, окрім того, без належного нагляду з боку батьків діти можуть відвідувати порнографічні сайти.

Але це лише одна з численних проблем. Іншою, не менш важливою лишається дозвілля, яке діти проводять у розважальних закладах, на дискотеках та в клубах. Звичайно, що старшокласникам, які вже фізично й психологічно стають дорослими людьми, необхідно реалізовуватися й таке дозвілля. Але слід пам'ятати, що при перебуванні у таких закладах збільшується ймовірність вживання алкогольних напоїв, наркотичних речовин, паління. А заборонити дитині у такому віці що-небудь – це означає штовхнути їй спробувати заборонений плід. Тож, звичайно, що велика частина респондентів (35,1% або

108 осіб) відвідують ввечері дискотеки, нічні клуби тощо. Серед них є діти, яким батьки довіряють, і вони виправдовують цю довіру, але існують і зовсім протилежні випадки.

Як зазначили 69,5% (214 осіб) респондентів, вільний час вони проводять разом з друзями. В умовах сьогодення спілкування та комунікативні функції в цілому мають провідний характер у всіх сферах життя. Важко уявити, проте в наш час за відсутності друзів та приятелів підліток не може повноцінно розвиватися і зростати в соціумі. У нього з'являється безліч проблем із світосприйняттям, він бачить життя крізь призму самотності та відсутності навичок взаємного існування з іншими, а тому в майбутньому може мати низку психологічних проблем, навіть дуже серйозних. Безперечно, що діти проводять більшу частину свого часу з друзями, а не з сім'єю, тому цілком природно, що вони чинять на них сильний вплив. Адже так важливо в певні миті нашого життя відчувати чиюсь підтримку, вислухати чиїсь настанови і поради. Друзі – це надзвичайно важлива складова духовного здоров'я людини. Проте, на жаль, часто коло спілкування підлітків та «дружні знайомства» можуть призвести і до негативних наслідків, а саме: зниження продуктивності в навчанні, появи шкідливих звичок, пасивного способу життя, неналежного ставлення до родини. Дитина під дією оточуючих її друзів, оскільки зараз це дуже «модно», починає вважати себе «крутою», що відображається в манері розмовляти, а також в поведінці в цілому. Тиск з боку однолітків змушує підлітків намагатися вписатися в їх компанію, і це вплив, який набагато сильніший, ніж той, що чинить сім'я.

Значущим вважаємо той факт, що у 53,2% опитаних (164 особи) є друзі, які мали проблеми з законом; у 42,5% (131 особа) – близькі знайомі, друзі, які вживають наркотичні речовини; 59,1% (182 особи) – вже мають досвід вживання алкогольних напоїв. Безперечно, що основа цікавого та захоплюючого життя лежить у правильному виборі кола спілкування, тому до такої справи слід ставитись особливо ретельно. Коло спілкування здійснює безпосередній вплив на дитину, а тому з часом підлітки повністю відображають

оточення, у якому перебувають, і, на жаль, це явище не завжди має позитивні тенденції. Не варто забувати про те, що люди бувають різні: вони відрізняються характером, захопленнями, переконаннями і поглядами на життя, тому діти, котрі це не враховують, пізніше стають жертвами конформізму в цих колах спілкування, а вже почавши спілкування з певною групою людей, відійти від такого порядку речей буває зовсім не просто.

Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), представив результати дослідження опитування учнівської молоді щодо тютюнопаління, вживання алкоголю та наркотиків (ESPAD), що здійснювалося протягом 2005-2015 рр. у 36 країнах Європи, у тому числі й в Україні. Результати дослідження «Європейське опитування учнівської молоді щодо вживання алкоголю та наркотиків» (ESPAD) підтверджують легку доступність сигарет, алкоголю та наркотиків для учнівської молоді України та свідчать про певне зниження рівня зловживання цими речовинами серед молоді за останні чотири роки. 25% учнівської молоді мають досвід вживання наркотичних речовин, причому найбільш вживаними наркотиками залишаються марихуана чи гашиш: 12% учнівської молоді вживали марихуану хоча б один раз; 3% опитаних вживали екстазі та мали досвід вживання «курильних» сумішей. Перша спроба вживання марихуани або гашишу відбулася для 2% осіб у 13 років або раніше, а для 5% – до 15 років. Важливо, що досить багато з підлітків вважають, що можна легко дістати марихуану або гашиш (серед хлопців – 15%, серед дівчат – 8%). 16% хлопців та 12% дівчат повідомили про те, що 1-2 рази мали можливість спробувати марихуану або гашиш, але не скористалися нею (у 2007 р. таких було 34% серед хлопців та 23% серед дівчат) [164].

Згідно з результатами проведеного опитування, 33,8% підлітків (104 особи) мають досвід вживання наркотичних речовин. Такий показник свідчить про стрімке зростання негативних тенденцій у житті дитини. Адже багато людей починають вживати наркотики в саме у підлітковому віці. Вважається, що якщо знизити рівень наркоманії серед підлітків, то й рівень залежності в цілому теж буде знижуватися.

Причини вживання наркотиків у підлітків подібні до причин дорослих людей. Часто дитина відчуває стрес вдома або в школі і для того, щоб зменшити емоційний біль, починає вживати психоактивні речовини. До інших причин вживання наркотиків серед підлітків можна віднести низьку самооцінку; батьків-наркоманів; доступність наркотиків. Під час проведення опитування виявлено, що основними місцями, де можна придбати марихуану та гашиш (найпоширеніші наркотичні речовини у підлітковому середовищі), є дискотеки та бари, на другому місці – «точки» на вулиці або в парках, на третьому – вдома у торговців наркотиками, на четвертому – замовити через Інтернет, на п'ятому – навчальний заклад. Таким чином, можна зробити висновок, що відвідування нічних закладів, а також спілкування у Інтернеті негативно впливає на особистість дитини в частині, що стосується можливого шляху отримання наркотичних речовин. Показник опитування у кількості 33,8% підтверджується також результатами шкали № 3 «Схильність до адиктивної поведінки» за методикою О. М. Орла у кількості 50-70 Т-балів (40-74%), що свідчить про схильність до уникнення реальності шляхом зміни свого психічного стану.

Також привертає особливу увагу показник вживання спиртних напоїв, за яким передбачено відповідальність 178 КУпАП, адже 38,6% (119 осіб) респондентів зізналися, що мають досвід вживання алкогольних напоїв. І це не дивно, оскільки слабоалкогольні напої та пиво є цілком доступними для учнівської молоді України. При цьому дівчата більше «спеціалізуються» на вживанні слабоалкогольних напоїв та вина, а хлопці – пива та міцних алкогольних напоїв. Але ніхто з них навіть не задумується, що систематичне вживання слабоалкогольних напоїв чи пива може спричинити алкоголізм так само як вино, горілка, коньяк («пивний алкоголізм»). До того ж, хвороба формується поступово, непомітно для оточуючих і самого майбутнього алкоголіка. Для такого хворого сп'яніння є найкращим психічним станом. Цей потяг не піддається розумним доказам припинити пити, він спрямовує всю енергію, засоби і думки на добування спиртного. Діти у пошуках грошей для

придбання алкогольних напоїв готові йти на великий ризик, який переростає у залежність.

На запитання «Чи здійснювались щодо Вас приводи в поліцію» – 17,5% респондентів (54 особи) відповіли «так», тобто майже п'ята частина всіх опитаних школярів перебувала у відділах поліції з негативних причин, що свідчить про достатньо систематичний характер процесу формування у них асоціальної спрямованості. Високий рівень вираженості схильності до нехтування загальноприйнятими правилами у суспільстві підтверджується також результатами за шкалою № 2 методики О. М. Орла «Схильність до порушення норм та правил». Таким чином, з цього слідує, що зневага до цінностей, зразків поведінки починає перетворюватися у тенденцію, яку бажає наслідувати все більше школярів.

Протягом останніх 40 років в різних країнах світу було проведено понад 1000 досліджень, присвячених впливу телебачення й кінематографу на дітей. Вони проводилися серед неповнолітніх, які належать до різних рас, національностей і соціальних груп. Тим не менше, результати досліджень практично ідентичні: агресія на екрані робить дітей більш агресивними щодо матеріального й духовного світу. Опитування респондентів свідчать, що 50,0% (154 особи) із них надають перевагу бойовикам, 64,9% (200 осіб) – фільмам із фантастичним змістом. Безумовно, що систематичний перегляд сюжетів із сценами насильства призводить до його сприймання як легітимного способу вирішення конфліктів. По-друге, перегляд сцен насилля робить людину більш беззахисною до насильства в реальному житті, тобто збільшує ймовірність стати жертвою насильства. Нарешті, якщо дитина надає перевагу перегляду телепрограм, які містять сцени насильства, існує значно більша вірогідність, що вона виросте агресивною людиною і, навіть, вчинить правопорушення, наслідуючи негативну поведінку героїв.

В Україні швидко зростає кількість домашніх кінотеатрів у сім'ях. Основні глядачі – підлітки та юнаки, а репертуар – фільми жахів, бойовики, порнофільми. Вплив подібної продукції на юних глядачів у сучасних умовах

досить ефективний, оскільки в неї практично немає конкуренції з боку виховних структур. Нова картина світу, яка складається в молодого покоління, призводить до певних змін у його психології. Отже, з'ясовуючи роль кіномистецтва у правовому вихованні дітей, на основі аналізу сучасних досліджень [132; 11] нами виділені наступні особливості, які не сприяють формуванню позитивної просоціальної спрямованості:

- дуже мало патріотичних програм, тобто таких, які виховують гордість за свою країну, та таких, які дійсно мають виховний та пізнавальний характер, з точки зору правової обізнаності;

- на телебаченні має місце надмірне акцентування доступності наркотиків, смакування небажаних та навіть шкідливих подробиць, а також кримінальних сюжетів, чисельних та «легких» вбивств;

- нерідко газети та телепередачі демонструють способи вчинення злочинів, описують дії осіб під час вчинення цих злочинів, тобто мимоволі дають інструкції кримінального характеру;

- більшість програм, передач та статей, які розраховані на молодіжну аудиторію, слабо підготовлені, вони не містять глибокого сенсу, висвітлюють події з низьким рівнем достовірності, тобто в цілому – більш відволікають, аніж виховують, змушують думати, навчають.

Переваги телебачення очевидні – наочно-образне, більш емоційне сприйняття інформації чинить сильний вплив на свідомість та поведінку людини. Однак, на жаль, все більше фільмів і телепередач пропагують культ насильства та похоті, культивування «красивого», але не реального для більшості життя.

Викликає велику занепокоєність показник 31,2% (94 особи) позитивних відповідей щодо застосування фізичної сили при вирішенні конфлікту та 28,8% (89 осіб) позитивних відповідей щодо твердження «Перебуваючи у гніві, Ви ламали якусь річ». Діти стикаються з конфліктними ситуаціями у середовищі школи, оскільки там проводять більшу частину свого дня. Суперечки з ровесниками спонукають до використання дитиною таких шляхів виходу з

конфлікту, які є характерними для її оточення [115]. І майже кожна третя дитина при виникненні протиріч, труднощів починає вирішувати їх за допомогою сили. Усвідомлення підлітком визначальної ролі фізичних можливостей спричиняє зростання агресивності, бездушності в одних і відчуття ізольованості – в інших.

Також викликає занепокоєння перевага негативного ставлення дітей до встановлених правил поведінки, а саме можливості їх порушення при ненастанні відповідальності за вчинені дії: 59,1% (182 особи) впевнено відповіли «так» і 15,9% (47 осіб) – «іноді». Між тим, формування правосвідомості ще в ранньому дитинстві – дуже вагома складова майбутнього правослухняного члена суспільства.

З цього приводу доцільно у контексті нашого дослідження згадати слова Б. П. Прудникова про те, що «ефективність адміністративно-правових заходів залежить від якості відповідних норм адміністративного права, від рівня правосвідомості – суспільної, групової та індивідуальної як самих неповнолітніх, так і їх батьків, а також тих посадових осіб державних органів, котрі застосовують заходи адміністративно-правової дії» [156, с. 199]. Під правосвідомістю вчений розуміє сукупність поглядів, переконань, оцінок, уявлень про право, притаманних суспільству, тій або іншій соціальній групі або індивіду. В правосвідомості можна виділити: 1) інтелектуальний момент (достатнє знання і розуміння правових принципів і окремих норм права); 2) емоційний, оцінний момент (відношення до чинної норми права); 3) вольовий або регулятивний момент (вплив правосвідомості на поведінку людини).

Відтак, ми підійшли до такого важливого питання, як правова неосвіченість дітей. Правова неосвіченість – це незнання певних правових заборон, тобто такі люди не мають уявлення про адміністративну відповідальність за власні протиправні дії. Необхідно відмітити, що правова неосвіченість у більшості випадків виникає внаслідок відсутності належної правової інформації, коли правова освіта стоїть на низькому рівні. Про це

свідчать джерела, з яких підлітки беруть правову інформацію, та недоліки правового виховання. До них відносять: формалізм у викладанні та вивченні основ правознавства, необов'язковість його вивчення; недостатня освіченість викладачів у тонкощах правової сфери, хибне тлумачення законів; на жаль, відсутність належної юридичної допомоги підліткам у виборі варіантів законослухняної поведінки.

Узагальнення результатів опитування неповнолітніх дає нам можливість констатувати наступне:

- 31,2% (94 особи) вважають належним ступінь своєї освіченості у сфері правових норм, своїх обов'язків та відповідальності, 43,1% (133 особи) – вказали на часткове знання адміністративного законодавства, а 25,0% (77 осіб) – на повне незнання правових норм;

- даний факт пояснюється тим, що тільки 48,7% (150 осіб) респондентів отримують подібну інформацію у школі, 18,2% (56 осіб) – у родині, 16,2% (50 осіб) – із ЗМІ. У колі друзів, які є основним середовищем проведення часу, інформацію щодо своїх прав та обов'язків отримують 16,2% дітей;

- 31,2% (94 особи) опитаних зізнались, що систематично отримають зауваження за погану поведінку, а 35,7% (110 осіб) – лише іноді. У зв'язку з тим, що вік опитаних є перехідним, вони мають нестабільні ціннісні орієнтації, певні порушення поведінки у школі притаманні багатьом підліткам.

Цікавим є той факт, як діти оцінюють ступінь суспільної небезпеки деяких правопорушень. Так, наприклад, вживання наркотичних речовин оцінюється як небезпечне 52,6% опитаних (162 особи); вживання алкогольних напоїв посідає друге місце – 17,9% (55 осіб); надання послуг сексуального характеру – 16,2% (50 осіб); дрібна крадіжка – 9,1% (28 осіб); паління – 4,5% (14 осіб); нецензурні висловлювання – найменш небезпечне і несе найменшу соціальну шкоду – 0,9% (3 особи). Іншими словами, респонденти-підлітки, в більшості своїй, адекватно оцінюють суспільну небезпеку протиправних форм поведінки, яка порушує встановлені у суспільстві соціальні норми та за яку чинним законодавством передбачено адміністративну відповідальність. При

цьому 74,4% з них (див. вище) демонструють латентну готовність до вчинення адміністративних правопорушень, сподіваючись на безкарність. Такий стан речей лише підтверджує розповсюджене в науковій літературі та в побутовому обігу судження про суперечливість і дисгармонійність підліткового віку.

Підводячи підсумки, є сенс зупинитися на суб'єктивній оцінці самою дитиною необхідності посилення покарання за вчинення адміністративного проступку. Так 61,7% опитаних респондентів (190 осіб) висловились за посилення санкцій за поведінку, яка порушує встановлені у суспільстві норми. В свою чергу, 39,0% підлітків (120 осіб) не вважають доцільним посилення заходів адміністративної відповідальності через небажання нести відповідальність. Це підтверджується й судженням відносно «можливої відповідальності за ганебний вчинок»: 58,4% (180 осіб) відповіли позитивно.

Разом із тим, 27,6% підлітків (85 осіб) пишаються тим, що мають у своєму колі друзів, які раніше вчиняли адміністративні правопорушення, а 14,0% (43 особи) – ставляться до цього байдуже. Такі відповіді свідчать про досить толерантне ставлення до делінквентності як власної, так і однолітків.

Близько двох третин опитаних мають неправильне уявлення про вік, з якого може наступати адміністративна відповідальність. Одна четверта неповнолітніх дотримуються норм права через страх бути покараним.

Розуміння правопорушником обґрунтованості накладеного на нього стягнення сприяє підвищенню ефективності застосованих заходів. Важливо дотримуватись цих вимог щодо неповнолітніх, оскільки через вікові особливості психіки вони гостріше сприймають будь-яку несправедливість.

Методика на визначення схильності до девіантної поведінки О. М. Орла представлена наступними шкалами.

1. Шкала установки на соціальну бажаність – призначена для вимірювання готовності піддослідного подавати себе у найбільш вигідному світлі. Показники від 50 до 60 Т-балів свідчать про наявність помірної тенденції, вище 60 Т-балів – про тенденцію піддослідного демонструвати суворе дотримання навіть малозначущих соціальних норм, навмисне прагнення

показати себе у найкращому світлі; результати в діапазоні 70-89 Т-балів – про високу сторожкість піддослідного щодо психодіагностичної ситуації та сумнівну достовірність результатів; показники до 50 Т-балів – про те, що піддослідний не схильний приховувати власні норми та цінності, коригувати свої відповіді в напрямі соціальної бажаності.

2. Шкала схильності до порушення норм та правил – вимірює наявність тенденції до нехтування будь-якими нормами і правилами, до відкидання загальноприйнятих норм і цінностей, зразків поведінки. Результати, що знаходяться в діапазоні 50-60 Т-балів, визначають вираженість вказаних тенденцій, нонконформістські установки піддослідного, його схильність протиставляти власні норми та цінності груповим, тенденції «порушувати спокій», шукати труднощі, які можна було би подолати. Показники в 60-70 Т-балів свідчать про надмірну вираженість нонконформістських тенденцій, прояви негативізму та дають підстави сумніватися у достовірності результатів тестування; результати до 50 Т-балів – про конформні установки піддослідного, схильність дотримуватись стереотипів та загальноприйнятих норм поведінки. У деяких випадках, за умови поєднання з достатньо високим інтелектуальним рівнем піддослідного та наявності тенденції приховувати свої реальні норми та цінності, такі оцінки можуть відображати фальсифікацію результатів.

3. Шкала схильності до адиктивної поведінки – призначена для вимірювання готовності реалізувати адиктивні наміри. Результати в діапазоні 50-70 Т-балів свідчать про схильність до уникнення реальності шляхом зміни свого психічного стану, до ілюзорно-компенсаторного способу вирішення особистісних проблем; про орієнтацію на чуттєвий бік життя, наявність «сенсорної спраги», про гедоністично орієнтовані норми та цінності. Показники понад 70 Т-балів зумовлюють сумнівність результатів або наявність вираженої психологічної потреби в адиктивних станах, що необхідно з'ясовувати, використовуючи додаткові психодіагностичні засоби. Показники до 50 Т-балів – є проявом невираженості наведених вище тенденцій або хорошого соціального контролю за поведінковими реакціями.

4. Шкала схильності до самоушкоджувальної і саморуйнуючої поведінки – призначена для вимірювання готовності реалізувати різні форми аутоагресії. Частково її результати перетинаються з психологічними властивостями, представленими шкалою № 3. При цьому показники в 50-70 Т-балів свідчать про низьку цінність власного життя, схильність до ризику, виражену потребу у гострих відчуттях; понад 70 Т-балів – про сумнівну достовірність результатів; до 50 Т-балів – про відсутність готовності до реалізації саморуйнуючої поведінки, відсутність тенденції соматизації тривоги і схильності до реалізації комплексів провини у поведінкових реакціях.

5. Шкала схильності до агресії та насильства – вимірює готовність до реалізації агресивних тенденцій у поведінці. При цьому результати нижче 50 Т-балів свідчать про невираженість агресивних тенденцій, про неприйнятність насильства як засобу вирішення проблем, про нетиповість агресії як способу виходу з ситуації фрустрації; 50-60 Т-балів – визначають наявність таких тенденцій; 60-70 Т-балів – агресивну спрямованість особистості у відносинах з іншими людьми, схильність вирішувати проблеми шляхом насильства, використання приниження партнера по спілкуванню як засобу стабілізації самооцінки; вище 70 Т-балів – сумнівну достовірність результатів. Низькі показники у поєднанні з високими показниками за шкалою соціальної бажаності свідчать про високий рівень соціального контролю поведінкових реакцій.

6. Шкала зниженого вольового контролю емоційних реакцій – призначена для вимірювання схильності піддослідного контролювати поведінкові прояви емоційних реакцій і має зворотний характер. Показники в межах 60-70 Т-балів свідчать про слабкість вольового контролю емоційної сфери, про небажання чи нездатність контролювати поведінкові прояви емоційних реакцій; про схильність реалізовувати негативні емоції безпосередньо у поведінці, без затримки, про несформованість вольового контролю своїх потреб і чуттєвих потягів.

7. Шкала схильності до делінквентної поведінки – дозволяє диференціювати правослухняних осіб та правопорушників, тобто тих, хто вступав у конфлікт із загальноприйнятим способом життя та правовими нормами. Шкала виявляє «делінквентний потенціал», який за певних обставин може реалізуватися в житті. Результати у діапазоні 50-60 Т-балів свідчать про наявність делінквентних тенденцій та про низький рівень соціального контролю; вищі за 60 Т-балів – про високу готовність до реалізації делінквентної поведінки; нижчі за 50 Т-балів – про невираженість вказаних тенденцій, що у поєднанні з високими показниками за шкалою соціальної бажаності може свідчити про високий рівень соціального контролю.

Узагальнення результатів опитування неповнолітніх дітей за методикою О. М. Орла дозволило сформулювати наступні висновки.

1. Результати службової шкали, тобто установки на соціальну цінність, коливаються в межах 62-65 Т-балів (5,5), що свідчить про тенденцію дітей демонструвати суворе дотримання соціальних норм та прагнення показати себе у найкращому світлі.

2. Результати шкали схильності до порушення норм та правил становлять 50-53 Т-балів (8,4) та визначають виражену схильність до відкидання загальноприйнятих норм та цінностей, зразків поведінки, а також про тенденцію протиставляти власні норми та цінності груповим, «порушувати спокій», шукати труднощі, які можна було б подолати.

3. Результати шкали схильності до адиктивної поведінки у 39-42 Т-балів (6,4) зумовлюють неприйнятність адиктивності для дитини, або ж про наявність соціального контролю щодо своїх поведінкових реакцій.

4. Результати шкали схильності до самоушкоджувальної та саморуйнуючої поведінки у 43-45 Т-балів (8,4) свідчать про відсутність готовності до реалізації саморуйнуючої поведінки, соматизації тривоги, схильності до реалізації комплексів провини у поведінкових реакціях.

5. Результати шкали схильності до агресії та насильства у 41-43 Т-бали (8,4) вказують на невираженість агресивних реакцій, неприйнятність

наси́льства як засобу вирішення проблем, нетиповість агресії як способу виходу з фрустрації.

6. Результати шкали зниженого вольового контролю емоційних реакцій у 48-51 Т-балів (7,1) відображають слабку здатність контролювати поведінкові прояви емоційних реакцій, також має місце небажання уникання негативних емоцій у поведінці, недостатня сформованість вольового контролю своїх потреб і чуттєвих потягів.

7. Результати схильності до делінквентної поведінки у 41-43 Т-балів (5,6) визначають невиражену готовність вступати у конфлікт із загальноприйнятими нормами та способом життя.

Проведений кореляційний аналіз за вихідними даними методики визначення схильності до девіантної поведінки та віком дітей дав наступні результати:

- зі збільшенням віку дитини спостерігається тенденція до нещирості, готовності подати себе у вигідному світлі з точки зору соціальної бажаності (шкала № 1 «Установка на соціальну цінність» – +0,2936);

- зі зростанням віку знижується демонстрація схильності до агресивних тенденцій у поведінці (шкала №5 «Схильність до агресії та насильства» – +0,1945);

- з дорослішанням дитини зменшується схильність до демонстрації протиправної поведінки (шкала № 7 «Схильність до делінквентної поведінки» – -0,1197);

- з віком знижується демонстрація схильності до адиктивної поведінки (шкала № 3 «Схильність до адиктивної поведінки» – -0,1204);

- з віком знижується демонстрація схильності до прихованої аутоагресивної поведінки (шкала № 4 «Схильність до самоушкоджувальної та саморуйнуючої поведінки» – -0,1425);

- з дорослішанням знижується демонстрація схильності до нехтування загальноприйнятими нормами та цінностями, що проявляється також у

зменшенні зневаги до прийнятих суспільством зразків поведінки (шкала № 2 «Схильність до порушення норм та правил» – $-0,1440$);

Аналізуючи оцінювання педагогами дітей, слід відзначити, що кореляційна залежність з масивом змінних «установка на соціальну цінність» становить $+0,1383$, тобто вказує на розуміння вчителями бажання дитини висвітлити себе з позитивної сторони; залежність між віком дитини та масивом даних «схильність до адиктивної поведінки» становить $+0,1017$, що свідчить про адекватне ставлення вчителів до помітних змін настрою дітей та вікової динаміки схильності до адикцій.

Визначення кореляційних залежностей дозволило встановити наступні зв'язки між шкалою № 1 – «Установки на соціальні цінності» та іншими шкалами:

- зі шкалою № 5 – «Схильність до агресії та насильства» отримано коефіцієнт $-0,3397$, що вказує на високі значення агресивних тенденцій у поведінці дитини;

- зі шкалою № 6 – «Знижений вольовий контроль емоційних реакцій» отримано коефіцієнт $-0,2413$, відповідно, нещирість зумовлює приховування здатності контролювати власні емоційні реакції;

- зі шкалою № 3 – «Схильність до адиктивної поведінки» отримано коефіцієнт $-0,2380$, що свідчить про нещирість, бажання приховувати вживання забороненими речовинами;

- зі шкалою № 4 – «Схильність до самоушкоджувальної та саморуйнуючої поведінки» отримано коефіцієнт $-0,1745$, який засвідчує зв'язок між нещирістю дитини та потребою у гострих відчуттях, збільшенням готовності до реалізації аутоагресивної поведінки.

При аналізі оцінки підлітка вчителем встановлено, що педагог має достатню поінформованість щодо готовності учня представити себе у вигідному світлі при нехтуванні загальноприйнятими нормами та правилами поведінки.

Визначення кореляційних залежностей дозволило встановити наступні зв'язки між шкалою № 2 – «Схильність до порушення норм та правил» та іншими шкалами:

- коефіцієнт кореляції з показником шкали № 4 – «Схильність до самоушкоджувальної та саморуйнівної поведінки» становить +0,2674, відповідно, зростання схильності до нехтування загальноприйнятими нормами та правилами дитиною призводить до підвищення схильності до автоагресивної поведінки;

- коефіцієнт кореляції з показником шкали № 3 – «Схильність до адиктивної поведінки» становить +0,2673, відповідно, зростання схильності до нехтування загальноприйнятими нормами та правилами дитиною обумовлює й зростання схильності до вживання психоактивних речовин;

- коефіцієнт кореляції з показником шкали № 7 – «Схильність до делінквентної поведінки» становить +0,2608, тобто підвищення схильності до нехтування загальноприйнятими нормами та цінностями детермінує підвищену готовність дитини реалізувати свою поведінку у формі протиправної;

- коефіцієнт кореляції з показником шкали № 5 – «Схильність до агресії та насильства» становить +0,1262 і засвідчує, що при зростанні схильності до порушення норм та загальноприйнятих правил поведінки спостерігається й зростання агресивних тенденцій у поведінці.

Встановлення кореляційних зв'язків між шкалою № 3 – «Схильність до адиктивної поведінки» засвідчує, що така схильність у підлітків обумовлюється зростанням таких тенденцій:

- схильності до реалізації протиправної поведінки (шкала № 7 – «Схильність до делінквентної поведінки» – +0,5213).

- готовністю до реалізації різноманітних форм аутоагресивної поведінки та потребою у гострих відчуттях (шкала № 4 – «Схильність до самоушкоджувальної та саморуйнівної поведінки» – +0,4806);

- агресивністю у поведінці (шкала № 5 – «Схильність до агресії та насильства» – +0,3374);

- зниженням вольового контролю емоційних реакцій (шкала № 6 – «Знижений вольовий контроль емоційних реакцій» – +0,1424);

Оцінка кореляційних залежностей між шкалами дозволила встановити такі тенденції показника № 4 «Схильність до самоушкоджувальної та саморуйнуючої поведінки»:

- коефіцієнт +0,4383 з показником шкали № 5 – «Схильність до агресії та насильства» засвідчує достатньо високий рівень залежності, а саме взаємозв'язок між аутоагресивною та агресивною поведінкою;

- коефіцієнт +0,3752 з показником шкали № 7 – «Схильність до делінквентної поведінки» визначає наявність тенденції зростання автоагресії при збільшенні готовності до реалізації протиправної поведінки;

- коефіцієнт +0,3149 з показником шкали № 6 – «Знижений вольовий контроль емоційних реакцій» свідчить, що схильність до самоушкоджувальної поведінки пов'язана зі зростанням схильності до зниженого вольового контролю емоційних реакцій;

Оцінка кореляційних залежностей між шкалами № 5 – «Схильність до агресії та насильства» та № 6 – «Знижений вольовий контроль емоційних реакцій» (коефіцієнт +0,4454) показує досить високу залежність між даними масивами, а саме: нездатність контролювати емоційні прояви обумовлює наявність високої схильності до агресивності у поведінці дітей.

Аналізуючи відповідність оцінки підлітка педагогом та його власної самооцінки, було встановлено, що вчителі здатні вчасно та об'єктивно виявляти схильності своїх учнів до девіантної поведінки, що підтверджується наступними тенденціями.

1. Коефіцієнт кореляційної залежності між оцінкою педагога та самооцінкою підлітка за шкалою № 2 – «Схильність до порушення норм та правил» становить +0,4000, що вказує на високу поінформованість педагога щодо схильності до порушень норм та правил підлітком, при цьому додатній коефіцієнт вказує на пряму залежність між збільшенням кількості порушень норм та правил підлітком та їх оцінкою педагогом.

2. Коефіцієнт кореляційної залежності між оцінкою педагога та самооцінкою підлітка за шкалою № 7 – «Схильність до делінквентної поведінки» становить $+0,1874$, що свідчить про здатність вчителя виявляти схильність підлітків до правопорушень (деліктів).

3. Коефіцієнт кореляційної залежності між оцінкою педагога та самооцінкою підлітка за шкалою № 6 – «Знижений вольовий контроль емоційних реакцій» має зворотний знак ($-0,2036$), що свідчить про різне бачення педагогів і дітей щодо вольового контролю своїх емоційних реакцій.

Таким чином, встановлені кореляційні зв'язки між шкалами методики О. М. Орла дозволяють зробити висновок, що педагогічний склад загальноосвітніх закладів у змозі своєчасно виявляти основні форми відхилень у поведінці учнів на ранніх етапах. Вчинення ними в подальшому адміністративних правопорушень спричиняється низкою об'єктивних та суб'єктивних чинників, котрі в кожному конкретному випадку мають індивідуалізований характер.

Можна стверджувати, що девіантна поведінка завжди пов'язана з певною невідповідністю людських вчинків, дій, видів діяльності, поширених в тій чи іншій групі, нормам, правилам поведінки, ідеям, стереотипам, установкам, цінностям суспільства. Делінквентна поведінка є однією з форм девіантної поведінки, оскільки характеризується незначними проступками (а не злочинними діями) і не наносить суттєвої шкоди суспільним відносинам. Особи, які їх вчинили, піддаються покаранню згідно з нормами адміністративного права.

Така поведінка завжди детермінується різноманіттям причин, об'єктивних і суб'єктивних обставин, які в кожній конкретній ситуації глибоко індивідуальні та специфічні.

Підлітковий етап онтогенезу характеризується підвищеною сензитивністю щодо впливу як зовнішніх, так і внутрішніх чинників, тому що в цей час суттєво змінюється соціально-правовий статус особи. Сутність і динаміка соціалізації, її змістові складові визначають та видозмінюють

поведінку дитини, в тому числі її схильність до девіантності і делінквентності. Окрім того, в цьому віці спостерігається найвища піддатливість впливу середовища, причому кожний окремий прояв делінквентності неповнолітнього обумовлюється не якимось одним чинником, а складною взаємодією вікових, індивідуально-типологічних, індивідуально-психологічних та соціально-психологічних детермінант.

Психологічна характеристика дітей-делінквентів представлена наступними параметрами: розвиток у неповних, неблагополучних, малозабезпечених родинах або в достатньо забезпечених, де взаємини між дорослими та неповнолітніми членами родини є прохолодними, байдужими, відчуженими, нерівноправними та недовірливими; проведення вільного часу у компанії друзів чи в комп'ютерних соціальних мережах; наявність друзів, схильних до вживання наркотичних речовин і психостимулюючих напоїв; низький рівень правової освіченості.

Висновки до розділу 2

1. В предметному полі юридичної психології проступки не сягають тяжкості правопорушень, але вони свідчать про певні відхилення підлітка від нормального розвитку, про наявність чи формування у нього асоціальної та антисоціальної спрямованості особистості, з часом, можуть призвести до вчинення адміністративних правопорушень і злочинів. Матеріали стосовно таких неповнолітніх розглядаються комісіями з питань захисту прав дитини виконавчого комітету міської (районної) ради, завданнями яких є встановлення причин такої поведінки та визначення заходів профілактики їх десоціалізації. У судовому ж порядку розглядаються справи про власне адміністративні правопорушення: дрібне розкрадання державного або громадського майна; побиття скла в автомашинах або приміщеннях, псування телефонів-автоматів, крісел у поїздах тощо; дрібне хуліганство і дрібна спекуляцію; розпивання спиртних напоїв у громадських місцях або поява в них у нетверезому стані.

2. Загалом сукупність проступків і правопорушень в юридичній психології має назву делінквентної поведінки. Під делінквентною поведінкою дітей слід розуміти сукупність протиправних вчинків, за які може наставати моральна відповідальність або ж накладатися покарання згідно з нормами адміністративного законодавства. Делінквентна поведінка, поряд із адиктивною та патопсихологічною, є різновидами девіантної поведінки. Девіант – особа, чия поведінка не співпадає з вимогами будь-яких нормативних систем, в тому числі й неформальними; делінквент – особа, чия поведінка суперечить нормам, встановлених правовими приписами, за виключенням кримінального права. Виходячи з цього, генеза «становлення» особистості злочинця виглядає наступним чином: девіант – делінквент – злочинець.

3. Можна виділити наступні типи неповнолітніх правопорушників: послідовні – особи, яким притаманна активна та свідомо протиправна поведінка, самостійне створення ситуацій для реалізації протиправної поведінки, сформованість захисних механізмів самозахисту і самовиправдання; ситуативні – особи, які вчиняють правопорушення внаслідок ситуативного збігу обставин під впливом суперечливої мотивації поведінки (в різний час домінують як мотиви дотримання правових норм, так і протиправні мотиви), але їх наслідки цілком свідомо використовуються у власних цілях; випадкові – у цілому правослухняні неповнолітні особи, які скоюють протиправні діяння під впливом екстремальних для них обставин та наявності в структурі особистості певних передумов до протиправної поведінки (особливості мотивації, характеру, установок тощо).

4. Основними «чинниками ризику» щодо формування делінквентної поведінки є: біологічні, психологічні і соціальні. До першої групи належить, зокрема, дисгармонійність дозрівання психофізіологічної системи організму, напруженість перебігу статевого перетворення; прискорення (акселерація) або затримка (ретардація) розвитку; підвищена схильність до імпульсивних реакцій та розгальмованість ваблень, внаслідок чого формується установка на «дорослий спосіб життя» при відсутності реальних можливостей її реалізації. З

числа психологічних чинників найважливішими слід вважати: недостатній рівень інтелектуального розвитку, нестійкість самооцінки і високий рівень конформності з легким засвоєнням зовнішніх форм протестної підліткової поведінки; низький рівень особистісної зрілості, що визначає домінування вітальних потреб; дисгармонійність емоційної сфери і нерозвиненість вищих емоцій, несформованість когнітивно-вольового контролю поведінки. Важливу роль в генезисі делінквентної поведінки відіграють соціальні чинники, до яких слід віднести, насамперед, соціальну нерівність і розшаруванні суспільства на багатих та бідних; низький моральний рівень суспільства, що сприяє формуванню відчуження особистості; несприятливі умови оточення і виховання, що спричиняють формування соціальної і педагогічної занедбаності.

5. Згідно з результатами проведеного опитування, понад половина дітей в сучасній Україні зростають у дисфункціональних сім'ях (неповних, неспроможних забезпечувати їх матеріально та соціалізаційно, неадаптованих до умов проживання, незацікавлених успішним навчанням своїх дітей). При цьому стосунки в кожній третій родині (37,7%) оцінюються дітьми як негативні, а для значної кількості з них (41,9%) батьки не є найбільш авторитетними людьми. У третини опитаних підлітків батьки зловживають алкоголем чи вживають наркотики, вчиняють дрібні крадіжки. Встановлено, що основним засобом проведення вільного часу все більше стає спілкування в Інтернет-мережах (39,6%), при цьому батьки знають дуже мало або ж взагалі нічого не знають про те, чим займаються діти в кіберпросторі.

Іншими варіантами проведення дозвілля є спілкування з друзями, відвідування розважальних закладів, перегляд відео- та кінофільмів. В останньому випадку перевага надається бойовикам та фантастичним сюжетам, що також часто містять сцени насильства. Як наслідок, третина підлітків оцінюють як цілком доцільне застосування фізичної сили при вирішенні конфлікту, а 59,1% – порушення встановлених правил поведінки при ненастанні відповідальності за вчинені дії.

6. Викликає занепокоєність змістова наповненість спілкування респондентів: у 53,2% опитаних є друзі, які мали проблеми з законом; у 27,6% – які раніше вчиняли адміністративні правопорушення; у 42,5% – близькі знайомі вживають наркотичні речовини; у 59,1% – алкогольні напої. При цьому третина підлітків мають і власний досвід вживання алкогольних напоїв чи наркотичних речовин; 17,5% респондентів вже потрапляли до відділів поліції з негативних причин, а дві третини – отримували зауваження в школі за неналежну поведінку. Оцінюючи ступінь своєї освіченості у сфері правових норм, своїх обов'язків та відповідальності, лише третина визнали його належним, а четверта частина – вказали на повне незнання правових норм. Така інформація певною мірою надається в школі та через ЗМІ, і фактично ніколи – родиною та найближчим оточенням.

7. Респонденти-підлітки, в більшості своїй, адекватно оцінюють суспільну небезпеку протиправних форм поведінки, яка порушує встановлені у суспільстві соціальні норми та за яку чинним законодавством передбачено адміністративну відповідальність. 61,7% висловлюються за посилення санкцій за поведінку, яка порушує встановлені у суспільстві норми, але 74,4% з них – демонструють латентну готовність до вчинення адміністративних правопорушень, сподіваючись на безкарність. Такий стан речей підтверджує висновки про суперечливість і дисгармонійність підліткового віку, а також про досить толерантне ставлення до делінквентності як власної, так і однолітків.

РОЗДІЛ 3.

ПРОФІЛАКТИКА АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ СЕРЕД ДІТЕЙ ЯК СИСТЕМНИЙ ПСИХОЛОГО-ПРАВОВИЙ ФЕНОМЕН

Велике значення для профілактики як адміністративних, так і кримінальних правопорушень серед дітей має діяльність суб'єктів, що здійснюють провадження у зазначених справах. При цьому, як свідчить практика, негативна динаміка адміністративних правопорушень, вчинених дітьми, відбувається на фоні постійних змін та реорганізацій державних органів і установ, першочерговими завданнями яких є профілактична та виховна робота, а також соціальна реабілітація неповнолітніх з девіантною поведінкою. Державні структури, які здійснюють нагляд за охороною прав, навчанням та вихованням молодого покоління, несвоєчасно реагують на потреби дитини, особливо тієї, яка залишилася без сімейного піклування, яка стала або яку змусили займатися злочинною діяльністю. Ефективні правові заходи, які суб'єкти профілактики застосовують щодо дітей, а також належна взаємодія, чіткий розподіл функціональних обов'язків, можуть реально сприяти попередженню вчинення ними нових правопорушень та виправленню підлітків.

З іншого боку, здійснюючи профілактичну діяльність, державні органи та підрозділи повинні забезпечити захист гарантованих Конституцією України прав і свобод громадян від протиправних посягань з боку неповнолітнього правопорушника. Тому наступним аспектом, який розглядається нами, має стати аналіз системи профілактики адміністративних правопорушень серед неповнолітніх дітей в Україні, а також соціально-правові та юридико-психологічні засади удосконалення профілактики в межах такої системи.

3.1. Система профілактики адміністративних правопорушень серед неповнолітніх дітей в Україні

Актуальність, складність та багатоплановість проблем, пов'язаних із профілактикою правопорушень серед неповнолітніх, їх особлива теоретична і практична значущість викликають увагу юристів, психологів, соціологів та педагогів: Ю. П. Битяка, І. П. Голосніченка, Є. В. Додіна, Р. А. Калюжного, В. К. Колпакова, Р. І. Благуті, Ю. Д. Блувштейна, В. Н. Бурлакова, А. І. Долгової, Ю. І. Ємець, К. Є. Ігошева, О. І. Кудерміної, Н. Ф. Кузнецової, Г. М. Мінковського, Л. Н. Прокопенко, Л. В. Сердюка, В. С. Харламова, Д. А. Шестакова та ін. Однак на сьогоднішній день, особливо у час корінних змін реформування системи правоохоронних органів, сутність, правове й організаційне забезпечення діяльності, а також коло суб'єктів, які здійснюють організаційно-правові та психологічні засади попередження адміністративних правопорушень серед дітей, вивчені недостатньою мірою.

Останнім часом, поряд із поняттям «профілактика правопорушень серед неповнолітніх», у науковій літературі широко вживається поняття «система профілактики правопорушень серед неповнолітніх». Втім, загальноприйнятого і загальновизнаного поняття «система профілактики» у правовій науці немає. В загальному вигляді «система» – це сукупність елементів (компонентів, підсистем), що перебувають у взаємовідносинах і взаємозв'язках та складають певну цілісність, єдність [32, с. 30]. Системою профілактики можна назвати лише такий комплекс компонентів, у яких взаємовідносини та взаємодія спрямовані на отримання певного позитивного результату. Нам видається, що приводу для дискусії стосовно «профілактики» чи «системи профілактики» не існує. Профілактика – системний феномен, оскільки вона і багаторівнева (загальна, індивідуальна), і здійснюється багатьма суб'єктами. Так що ці поняття можуть вживатися як тотожні.

Що ж стосується визначення системи профілактики адміністративних правопорушень серед неповнолітніх, то деякі науковці систему профілактики

ототожнюють із системою суб'єктів профілактики правопорушень [2, с. 184]. На наш погляд, ця позиція не цілком коректна, оскільки при такому ототожненні відбувається зміщення акцентів з профілактики як виду діяльності на сукупність суб'єктів, які здійснюють цей вид діяльності.

Профілактика адміністративних правопорушень серед неповнолітніх – різновид соціального управління, розгалужена багаторівнева система, яка складається з окремих взаємообумовлених елементів, що створюють певну цілісність на основі загальної мети. До основних елементів системи профілактики правопорушень слід віднести: об'єкт, суб'єкти, види, форми, цілі та принципи профілактичної діяльності, заходи, методи і засоби її здійснення. При цьому безумовно, що об'єктом тут є сукупність правопорушень, вчинених спеціальним суб'єктом – неповнолітньою дитиною; цілями – попередження (недопущення, превенція) таких правопорушень.

Перш ніж характеризувати кожний компонент профілактичної діяльності як єдиної системи, необхідно відмітити, що характеристика профілактики адміністративних проступків передбачає дослідження діяльності суб'єктів як особливої частини соціального регулювання процесів, пов'язаних із завданнями блокування та усунення причин та умов адміністративної деліктності. Ця системна властивість профілактики передбачає також комплексність, взаємодію усіх засобів профілактики, їх координованість, що досягається шляхом планування профілактичної діяльності та розробки організаційних заходів щодо її координації. Системний підхід до проблеми профілактики адміністративних проступків потребує дослідження механізму взаємодії суб'єктів різних ланок діяльності, які диференційовані за рівнями, функціями, властивостями.

«Профілактика» у широкому розумінні – це складна, об'єктивно обумовлена система керованої діяльності, що закономірно сформувалася на конкретному історичному етапі суспільного життя і забезпечує науково-теоретичну та практичну реалізацію заходів, спрямованих на запобігання злочинам і злочинності [105, с. 61]. Відповідно до положень Закону України від 24.12.1995 р. «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для

дітей», під профілактикою правопорушень серед дітей слід розуміти діяльність органів і служб у справах дітей, спеціальних установ для дітей, спрямовану на виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню дітьми правопорушень, а також позитивний вплив на поведінку окремих дітей на території України, в її окремому регіоні, в сім'ї, на підприємстві, в установі чи організації незалежно від форм власності, за місцем проживання [148].

Профілактична діяльність базується на таких принципах: 1) законності – дотримання вимог Конституції України та законів України усіма, без винятку, суб'єктами профілактики, здійснення тільки тих заходів, які передбачені законами або підзаконними нормативними актами; 2) гуманізму – всебічний захист прав та свобод громадян під час здійснення профілактичної діяльності; 3) гласності – систематичного висвітлення у засобах масової інформації відомостей про стан, структуру та динаміку правопорушень; 4) демократизму – участі у профілактиці правопорушень не тільки спеціалізованих суб'єктів, але й усіх інших державних органів та організацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, об'єднань громадян та окремих громадян; 5) науковості – використання форм, методів та засобів профілактичної діяльності, які розроблені та схвалені наукою; 6) диференційованого підходу – врахування як загальних, так спеціальних особливостей правопорушників та груп правопорушень; 7) плановості та прогнозування – всебічне вивчення та аналіз стану правопорушень, складання та реалізація відповідних програм профілактики адміністративних проступків; 8) взаємодії та координації зусиль суб'єктів профілактики правопорушень; 9) громадського засудження протиправної поведінки; 10) переважання методів переконання – тобто застосування примусових заходів лише після вичерпання можливостей всіх інших [33, с. 4-15].

Серед видів профілактики, залежно від того, стосовно яких правопорушень спрямовані профілактичні заходи, виділяють профілактику: цивільно-правових деліктів, дисциплінарних проступків, адміністративних проступків [93, с. 151]. Дещо іншу точку зору висловлює Г. М Міньковський,

який обґрунтовує, що профілактика здійснюється на таких стадіях антисуспільної поведінки як аморальні вчинки, дисциплінарні, цивільно-правові й адміністративні правопорушення [111, с. 211].

Загалом опис діяльності з профілактики адміністративних правопорушень становить собою складне завдання через її різноманітність, адже уповноважених суб'єктів (органів та суб'єктів, які здійснюють профілактику) нараховується близько десятка. Але можемо стверджувати, що запобігання правопорушенням серед дітей – це діяльність працівників поліції та інших відповідальних органів і служб, метою якої є мінімізація можливості виникнення протиправної поведінки підлітків. Для досягнення цієї мети необхідне вивчення як суб'єктів правопорушень (дітей), так і об'єктивних обставин їх вчинення (умов життя, соціального оточення, наявності зовнішніх негативних чинників), а також особливостей поведінки дітей до вчинення ними правопорушень, оскільки ефективна загальна профілактика як цілеспрямований вплив на дітей та умови їх життя неможлива без розуміння причин та механізмів вчинення правопорушень, а індивідуальна – без аналізу вчинків та умов життя конкретної дитини [154, с. 26]. Таке визначення відображає соціальну спрямованість цієї діяльності, адже профілактика – це гуманний засіб боротьби з адміністративними деліктами, який передбачає не покарання, а виховання, застереження членів суспільства від вчинення проступків та інших правопорушень. В усю сукупність заходів профілактики правопорушень неповнолітніх входять декілька складових:

- аналітична діяльність органів і служб у справах дітей і спеціальних установ для дітей;
- організаційна діяльність, спрямована на усунення причин і умов, що сприяють вчиненню правопорушень неповнолітніми;
- діяльність щодо планування профілактичних заходів, причому плани повинні розроблятися з урахуванням особливостей кожного регіону, області, міста, району;

- координаційна діяльність з профілактики правопорушень серед неповнолітніх;

- виконавчо-оцінююча діяльність – реалізація запланованих заходів, контроль їх виконання, а також оцінка ефективності.

Профілактика адміністративних деліктів має притаманні лише їй цілі, до яких належать:

- обмеження впливу негативних соціальних явищ та процесів, які не лежать у сфері адміністративної деліктності, але взаємопов'язані з нею;

- усунення або нейтралізація причин адміністративних проступків та умов, що їм сприяють;

- нейтралізація негативного впливу мікросередовища (сім'ї, школи, друзів і т. ін.), які формують антисуспільну установку особи та чинять вплив на мотивацію її поведінки;

- вплив на особу, яка за своїми морально-психологічними якостями здатна вчинити адміністративний проступок та/чи продовжувати протиправну діяльність.

Засновуючись на цих положеннях, профілактична діяльність як система певних заходів характеризується певними функціями, а саме:

- 1) ідеологічна – науково-теоретична основа профілактики адміністративних деліктів, що визначає загальну орієнтацію профілактичних заходів, обґрунтовує принципи і методи їх реалізації в умовах постійного розвитку та вдосконалення;

- 2) прогностична – спрямована на вибір найбільш оптимальних шляхів вдосконалення системи профілактики, відображається в передбаченні змін соціального механізму профілактичної діяльності, перспектив її подальшого розвитку, прогнозуванні та оцінці стану адміністративної деліктності в Україні;

- 3) операціональна – виражає безпосередній зв'язок між теорією профілактики та практичною діяльністю по профілактиці адміністративних

деліктів, виступає як наукова база для прийняття конкретних рішень щодо цілей, засобів, методів профілактичної діяльності.

Профілактика адміністративних правопорушень здійснюється за допомогою певних методів, що поділяються на наступні групи:

1) суспільно-політичні – посилення боротьби з негативним впливом деліктогенних чинників, підвищення суспільно-політичної активності громадян, розвиток профілактичної спрямованості в діяльності трудових колективів та інших соціальних груп;

2) культурно-виховні – підвищення рівня моральної та правової культури громадян, формування в них поваги до соціальних, правових та інших норм, поваги до закону;

3) соціально-психологічні – подолання елементів антисуспільної психології, створення морально-психологічної нетерпимості до правопорушників (принцип громадського засудження протиправної поведінки);

4) адміністративно-правові. «Адміністративно-правовими методами є способи та прийоми безпосереднього і цілеспрямованого впливу виконавчих органів (посадових осіб) на підставі закріпленої за ними компетенції, у встановлених межах та відповідній формі на підпорядковані їм органи та громадян» [4, с. 146].

Основними механізмами їх реалізації в усіх випадках є: переконання та примус. В профілактиці адміністративних правопорушень, враховуючи її соціальну спрямованість, превалюючим повинно стати переконання: «система заходів правового і неправового характеру, які проводяться державними та громадськими органами, що виявляється у здійсненні виховних, роз'яснювальних та заохочувальних методів, спрямованих на формування у громадян розуміння необхідності чіткого виконання законів та інших нормативних актів»[4, с. 148].

У контексті нашого дослідження необхідно також зосередити увагу на суб'єктах, як невід'ємній складовій системи профілактики адміністративних правопорушень серед дітей. Доволі цікаву класифікацію суб'єктів

профілактики правопорушень запропонував О. М. Литвинов. На його думку, усіх суб'єктів профілактики правопорушень можна звести у такі групи: суб'єкти загального управління профілактикою правопорушень (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, місцеві державні адміністрації, місцеві ради народних депутатів та їх виконавчо-розпорядчі органи); функціональні міжгалузеві суб'єкти управління профілактикою правопорушень (координаційні комітети усіх рівнів, координаційні наради керівників правоохоронних органів при відповідних прокурорах); суб'єкти галузевого управління профілактикою правопорушень (до цієї групи належать відповідні галузеві органи виконавчої влади); суб'єкти управління громадських профілактичних організацій [100, с. 7-8].

О. І. Остапенко вказує, що систематизацію суб'єктів профілактики адміністративних правопорушень можна здійснювати з урахуванням її видів: соціальної, загальної, індивідуальної. До системи суб'єктів соціальної профілактики науковець відносить: вищі органи державної влади, вищі органи державного управління, міністерства, відомства, департаменти; до суб'єктів загальної профілактики: міністерства, відомства, департаменти, підприємства, установи, організації, громадські організації, органи місцевого самоврядування; до суб'єктів індивідуальної профілактики: підприємства, установи, організації, громадські організації та окремих громадян. Суб'єктами профілактики адміністративних правопорушень виступають юридичні особи різного рівня повноважень, фізичні особи, які цілеспрямовано здійснюють профілактику, мають зовнішні і внутрішні зв'язки по «вертикалі» і по «горизонталі» з іншими суб'єктами, мають можливості вибору власної поведінки під час проведення профілактики в межах, передбачених чинним законодавством [124, с. 58-59].

І. О. Кобзар всіх суб'єктів профілактики правопорушень серед дітей поділяє на три основні групи:

1) спеціалізовані органи державної влади, діяльність яких охоплює всі сфери життя дітей, а також спрямована на профілактику правопорушень

неповнолітніх, виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню правопорушень, здійснення реабілітаційного впливу;

2) суб'єкти системи правоохоронних органів, діяльність яких спрямована на попередження і розкриття правопорушень, вчинених неповнолітніми, правопорушень, вчинених проти неповнолітніх, застосування до винних осіб передбачених законом заходів, а також відновлення порушених прав і законних інтересів різних осіб (поліція, прокуратура, суд, а також установи кримінально-виконавчої системи);

3) суб'єкти, діяльність яких заснована на ініціативі громадських, суспільних, комерційних організацій і носить благодійний характер [71, с. 132-134].

На думку Я. М. Квітки, суб'єктів профілактики можна класифікувати наступним чином.

1. Суб'єкти, які безпосередньо здійснюють індивідуальну профілактику. До них належать: родина, трудові і навчальні колективи, громадські об'єднання населення, а також організаційні структури раннього і безпосереднього попередження правопорушень правоохоронних органів.

2. Суб'єкти, які здійснюють профілактику поряд з виконанням контрольно-наглядових і правоохоронних функцій (суди, прокуратура, Національна поліція України).

3. Суб'єкти, які здійснюють координацію і управління діяльністю щодо попередження правопорушень (Президент України, Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні і місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування) [66, с. 80-84].

На думку О. Л. Чернецького, в Законі України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» слід передбачити окремий розділ під назвою «Суб'єкти попередження правопорушень, що вчинюються неповнолітніми», який містив би дві статті з вичерпним переліком повноважень:

- 1) «Загальні суб'єкти попередження правопорушень неповнолітніх»;
- 2) «Спеціальні суб'єкти попередження правопорушень неповнолітніх» [197,

с. 11]. З такою пропозицією навряд чи можна погодитися. На нашу думку, перелік суб'єктів такої профілактики не може і не повинен бути вичерпним: профілактику може проводити педагог чи лікар, проводячи з підлітками бесіду про шкоду тютюнопаління, але таку ж бесіду може провести й двірник, прибираючи дитячий майданчик, де підлітки зібралися покурити і випити пива.

Окрім того, слід зважати на динамічність соціального життя в Україні та появу нових видів правопорушень. Наприклад, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18 грудня 2018 року № 2657-VIII «Кодекс України про адміністративні правопорушення» доповнений ст. 173-4 стосовно булінгу – діянь учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному та сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого. При цьому типовими ознаками булінгу (цькування), згідно зі змінами до Закону України «Про освіту» визначені: систематичність (повторюваність) діяння; наявність сторін – кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності); дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого [149].

Вважаємо також за необхідне прийняти до уваги факт, що у міжнародно-правових актах, ратифікованих Україною, наголошується на необхідності створення державою системи спеціальних органів та установ, які б займалися справами неповнолітніх, розробкою законодавства, що стосується неповнолітніх.

Зокрема, у п. 40.3 «Конвенції про права дитини» вказано: «Держави-учасниці прагнуть сприяти встановленню законів, органів і установ, що мають безпосереднє відношення до дітей, які, як вважається, порушили кримінальне

законодавство, обвинувачуються чи визнаються винними в його порушенні» [79]. У п. 2.3 «Мінімальних стандартних правил здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила)» від 29 листопада 1985 р. зазначено, що в рамках кожної національної юрисдикції слід вжити зусиль для прийняття комплексу законів, правил і положень, які стосуються безпосередньо неповнолітніх і установ та органів, у функції яких входить здійснення правосуддя щодо неповнолітніх, і які покликані задовольняти різні потреби неповнолітніх правопорушників, захищаючи при цьому їх основні права [108].

Згідно з чинним законодавством України, захист законних прав та інтересів, а також профілактика правопорушень осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку, здійснюється:

1) центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері сім'ї та дітей, відповідні структурні підрозділи обласних, міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад;

2) уповноваженими органами Національної поліції України;

3) приймальниками-розподільниками для дітей;

4) школами соціальної реабілітації та професійними училищами соціальної реабілітації органів освіти;

5) центрами медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я;

6) спеціальними виховними установами Державної кримінально-виконавчої служби України;

7) притулками для дітей;

8) центрами соціально-психологічної реабілітації дітей;

9) соціально-реабілітаційними центрами (дитячі містечка) [148].

Головним органом у системі центральних органів виконавчої влади є Міністерство соціальної політики України [130], його сфера компетенції – соціальна підтримка сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, та багатодітних сімей; визначення порядку та умов здійснення соціального

інспектування у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми; забезпечує ведення банку даних про дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; робота з соціально-правового захисту дітей, запобігання бездоглядності та правопорушенням серед них; контроль та координація діяльності служб у справах дітей; додержання законодавства щодо встановлення опіки і піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, їх усиновлення, застосування інших передбачених законодавством форм влаштування дітей; координація діяльності відповідних підрозділів органів внутрішніх справ, органів опіки і піклування у питаннях попередження насильства в сім'ї [130].

Втім, ми погоджуємося з тезою Т. Л. Кальченко, що у більшості вся координація – це тільки спільні плани, спрямовані на запобігання правопорушенням неповнолітніх. Центральний орган виконавчої влади та служби у справах дітей повинні: а) налагоджувати тісну взаємодію з місцевими органами освіти, іншими спеціальними органами та установами для неповнолітніх в питаннях запобігання злочинності серед неповнолітніх; б) спільно проводити більш ефективну профілактичну роботу в підлітковому середовищі, серед учнівської молоді, вести серед них правову пропаганду та постійно висвітлювати ці питання в засобах масової інформації; в) розробляти методичні рекомендації щодо запобігання дитячій бездоглядності, зокрема, порядок виявлення, обстеження та влаштування дітей, які бродяжать або жебракують; г) забезпечити своєчасне виявлення неблагополучних родин, їх облік і соціальний супровід [65, с. 172; 22, с. 97; 91, с. 169-170].

Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» надав службам у справах дітей право здійснювати координаційну роль в організації профілактики правопорушень серед неповнолітніх, вирішувати всі проблеми щодо захисту їх прав і законних інтересів. Незважаючи на значну кількість порушень прав дитини в нашому суспільстві, у створених службах відсутні можливості вжиття достатніх заходів впливу до осіб, які їх порушують. Практично безконтрольно залишилася

діяльність органів освіти, особливо при порушенні питань про відрахування учнів з навчальних закладів, захисту трудових прав неповнолітніх та виховної роботи за місцем проживання. У даному випадку підтримуємо позицію Я. М. Квітки, яка запропонувала створити при службах у справах дітей психодіагностичні центри, які б забезпечували соціально-психологічну діагностику особистості дітей з девіантною поведінкою. Вони могли б також надавати працівникам служб у справах дітей, працівникам правоохоронним органам (поліції), притулкам для дітей, педагогам, батькам, рекомендації стосовно заходів впливу, які для певної дитини можуть бути найбільш ефективними, і прогнозувати їх подальшу ресоціалізацію. В деяких європейських країнах до складу таких консультативних і психодіагностичних центрів входять юристи, педагоги, психологи, лікарі, представники молодіжних організацій і громадських формувань [66, с. 96-97].

До другої групи суб'єктів, які безпосередньо здійснюють профілактичну діяльність, належать органи, що знаходяться в підпорядкуванні МВС України. Згідно ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію», завданням поліції є надання послуг у сферах: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидії злочинності. Відповідно до пп. 1-5, 8-10, 17, 18 ст. 23, основні повноваження поліцейського: 1) здійснення превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню правопорушень; 2) виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вжиття у межах своєї компетенції заходів для їх усунення; 3) вжиття заходів з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припинення виявлених кримінальних та адміністративних правопорушень; ...17) у межах своєї компетенції, здійснення контролю за дотриманням вимог законів та інших нормативно-правових актів щодо опіки, піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, вжиття заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, правопорушенням серед дітей, а також соціального патронажу щодо дітей, які

відбували покарання у виді позбавлення волі; 18) вжиття заходів для запобігання та припинення насильства в сім'ї [146].

Важливу роль у системі органів і служб у справах дітей відіграють новостворені у межах реформування МВС України підрозділи ювенальної превенції Національної поліції України, які покликані проводити роботу з недопущення вчинення неповнолітніми правопорушень і злочинів [117]. Втім, неупереджений аналіз і нетривалий досвід застосування «Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України» від 19.12.2017 р. № 1044 засвідчує наявність у ній певних «вузьких місць», що вимагає окреслення перспектив та надання пропозицій щодо внесення відповідних змін і доповнень.

Отже, у розд. II чинної Інструкції основними завданнями підрозділів ювенальної превенції визначено: 1) профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню дітьми кримінальних і адміністративних правопорушень, виявлення причин і умов, які цьому сприяють, вжиття в межах своєї компетенції заходів для їх усунення; 2) ведення профілактичного обліку дітей, схильних до вчинення правопорушень та проведення з ними заходів індивідуальної профілактики; 3) участь в установленні місцезнаходження дитини в разі її безвісного зникнення чи отриманні даних для цього в межах кримінального провадження, відкритого за фактом її безвісного зникнення; 4) вжиття заходів щодо запобігання та протидії домашньому насильству, вчиненому дітьми та стосовно них, а також жорстокому поводженню з дітьми; 5) вжиття заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, у тому числі здійснення поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб; 6) провадження діяльності, пов'язаної із захистом права дитини на здобуття загальної середньої освіти.

Оминаючи проблеми загальної організації діяльності підрозділів ювенальної превенції (місце підрозділів ЮП у системі органів поліції, їх структурно-штатне забезпечення), зупинимось на приписах Інструкції щодо механізмів реалізації завдань, які стоять перед службою, а також організації

взаємодії з іншими уповноваженими органами та підрозділами НПУ, органами державної влади та місцевого самоврядування, територіальними громадами, міжнародними та громадськими організаціями. Дотичним до цих завдань є необхідність впровадження інноваційних методик роботи з дітьми-девіантами, які потребують уваги поліцейських ЮП, розробки механізмів взаємодії поліцейських з дитячим загалом щодо запобігання дитячій злочинності та вчиненню злочинів проти дітей.

Кажучи іншими словами, превентивна діяльність передбачає організацію та здійснення заходів як загальної профілактики (передбачених пп. 1, 5, 6 розд. II Інструкції), так і індивідуальної профілактики (відповідно, пп. 2-4 розд. II Інструкції). При цьому чинна редакція Інструкції (пп. 3, 8 розд. III) регламентує здійснення контролю лише за веденням обліково-профілактичних справ, тобто значний обсяг діяльності працівників залишається поза контролем своєчасності та якості, що не сприяє у виявленні службової ініціативи у прийнятті та реалізації рішень: якщо відсутні формалізовані показники звітності за певними напрямками роботи (в нашому випадку – це загальна профілактика), то відсутня й необхідність її здійснення.

Між тим, висновки фахівців засвідчують наявність як опосередкованої загально-гуманітарної, так і економічної користі від проведення просвітницько-профілактичних заходів з підлітками з метою запобігання вчиненню адміністративних правопорушень. Підраховано, що умовно за рахунок одного учня можна заощадити приблизно 3 \$ США на відвернутому у майбутньому злочині: це втрати потерпілого від злочину та витрати держави на правосуддя та ресоціалізацію злочинця, підготовку фахівців тощо [211, с. 7–8]. Такими заходами взаємодії поліції з дітьми повинні стати ініціювання та організація проведення соціальних проектів, конкурсів, просвітницьких програм тощо. Ефективними інструментами загальної профілактики адміністративних правопорушень серед дітей у всі часи є використання ЗМІ та наочної агітації з метою привернення уваги до проблем захисту дітей та превенції ювенальної деліктності, правового виховання, профілактики різних форм адиктивності,

тощо. На сучасному етапі до цього приєдналися можливості Інтернет-простору, що здатні впливати на формування спрямованості особистості дитини як позитивно, так і негативно.

У п. 2 розд. III Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України надається перелік категорій дітей, які підлягають взяттю на профілактичний облік. До них належать: 1) засуджені судом до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі; 2) звільнені за рішенням суду від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру без поміщення до школи або професійного училища соціальної реабілітації для дітей, які потребують особливих умов виховання; 3) особи, яким оголошено повідомлення про підозру в учиненні кримінального правопорушення; 4) звільнені зі спеціальної виховної установи; 5) особи, які вчинили домашнє насильство у будь-якій формі (дитина-кривдник); 6) особи, які впродовж року два і більше разів були притягнуті до адміністративної відповідальності; 7) особи, які впродовж року два і більше разів самовільно залишали сім'ю, навчально-виховний заклад чи спеціальну установу для дітей.

Виходячи з п. 3 цього ж розділу Інструкції щодо підстав взяття дитини на профілактичний облік, вищезазначений перелік є вичерпним. Відповідно, індивідуальна профілактика не стосується наступних «груп ризику»: 1) діти, яка впродовж навчального року два і більше разів вчиняли діяння, які можна кваліфікувати як булінг або інші грубі порушення внутрішньої дисципліни (підставою – звернення адміністрації закладу освіти); 2) діти, яка впродовж навчального року два і більше разів без поважних причин були відсутні на заняттях протягом 10 днів підряд (підстава – звернення адміністрації закладу освіти); 3) дитина, щодо якої застосовано заходи впливу, передбачені ст. 24-1 КУпАП (зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого; попередження; догана або сувора догана; передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим

громадянам на їх прохання). Підставою для взяття на облік у такому разі буде відповідна постанова суду.

Потребує уточнення також позиція, згідно з якою здійснення поліцейськими підрозділів ювенальної превенції індивідуальної профілактики передбачене лише з дітьми, які перебувають на профілактичному обліку. Відповідно, якщо міркувати суто формально, поліцейський не має права проводити попереджувальні заходи (наприклад, профілактичну бесіду) з підлітками, котрі не перебувають на профілактичному обліку. В реальній практичній діяльності така необхідність виникає досить часто: доцільним є відвідування дітей-девіантів за місцем проживання; з'ясування чинників, що негативно впливають на них та спонукають до вчинення правопорушень, тощо.

На нашу думку, визначення завдань і повноважень поліцейських підрозділів ювенальної превенції щодо організації та здійснення заходів загальної і індивідуальної профілактики, а також сукупності просвітницько-профілактичних заходів повинне мати дискреційний характер (Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № R (80)2), тобто надаватися у формулюваннях «поліцейський може...» або «має право...», але без вичерпного їх переліку. Це дозволить поліцейському, за узгодженням з безпосереднім керівником підрозділу, обирати заходи з урахуванням об'єктивної ситуації та її суб'єктивних (індивідуально-психологічних) складових. Припустимі варіанти їх реалізації, з урахуванням варіативності оперативної обстановки на обслуговуваній території, не закріплюються в нормативно-правовому документі, а надаються у відповідних науково-практичних чи методичних рекомендаціях.

Крім загальної та індивідуальної профілактики в традиційному кримінологічному їх розумінні, важливою складовою діяльності підрозділів ювенальної превенції з попередження адміністративних правопорушень є запобігання та протидія домашньому насильству, вчиненому дітьми (діти-кривдники) та стосовно них (розділ V Інструкції). Крім організації «Телефону довіри» та сторінки для звернень у соціальній мережі «Facebook», тут видається

перспективним запровадження пілотного проекту «ПОЛІНА» («Поліція проти насильства», червень 2017 р.), в якому визначений алгоритм взаємодії між операторами лінії «102» та поліцейськими ювенальної поліції і патрульної поліції, дільничними офіцерами, слідчими та оперативними працівниками для реагування на факти насильства в сім'ї [61, с. 9-10]. Протягом 12/06/2017р. – 01/12/2017 р. мобільні групи здійснили 1563 виїзди на випадки насильства в сім'ї, з них прийнято 569 рішень на місці події. Проект отримав вагому суспільну підтримку та широко освітлювався національними і міжнародними ЗМІ. До кінця 2018 р. поліцейські групи ПОЛІНА були створені в мм. Дніпрі, Маріуполі, Бердянську, Києві, Хмельницькому та Львові [165].

Не менш гострою соціальною проблемою останнім часом стало насильство серед дітей, переважно, у навчальних закладах – булінг. Хоча в чинній Інструкції даний напрям роботи взагалі не згадується, організація заходів щодо запобігання та протидії цьому негативному явищу в діяльності підрозділів ювенальної превенції вже здійснюється, що підтверджує висловлену нами раніше думку стосовно дискреційності їх повноважень. В свою чергу, це вимагає високого рівня професійної та психолого-педагогічної підготовленості таких поліцейських.

Таким чином, в найбільш загальному вигляді вся багатогранна діяльність підрозділів ювенальної превенції повинна організовуватися та здійснюватися за двома основними напрямками: загально-профілактичним та індивідуально-виховним. До основних заходів організації загальної профілактики слід віднести: підготовку та інформування держаних і громадських організацій (адміністрацій) за місцем навчання, роботи підлітка і його батьків про допущене ним правопорушення; проведення виховної роботи серед підлітків з питань профілактики; виявлення місць концентрації вчинення правопорушень неповнолітніми [59, с. 30].

З урахуванням викладеного вище, можемо перейти до розгляду заходів профілактики правопорушень серед дітей. А. П. Закалюк поділяє заходи запобігання правопорушень серед дітей на заходи загальносоціального рівня та

заходи спеціального призначення. До перших автор відносить: підвищення матеріального добробуту сімей і населення загалом, передусім, за рахунок помітного збільшення рівня оплати праці, питомої ваги виплати заробленого; забезпечення робочими місцями всіх, хто бажає працювати, насамперед осіб працездатного віку, зокрема, молодь; забезпечення потрібної кількості загальноосвітніх шкіл та місць у них, що гарантує повне охоплення підлітків, які потребують навчання, а також розширення матеріально-технічної та культурної бази навчальних закладів згідно з сучасними стандартами та з урахуванням потреб шкільної та позашкільної виховної роботи; передбачення у штатах загальноосвітніх шкіл та професійно-технічних навчальних закладів посад працівників з виховної роботи; відродження у загальноосвітніх школах та навчальних професійно-технічних закладах навчально-виробничої бази, зв'язку освіти з виробництвом, набуття учнями робочих спеціальностей. Заходи спеціального призначення щодо запобігання злочинності неповнолітніх здійснюються, насамперед, на загальнодержавному рівні та в напрямі загальної профілактики [56, с. 495-497].

Другим рівнем за масштабом спеціального запобігання є індивідуально-запобіжний. Він полягає у тому, що вона здійснюється стосовно причин і умов індивідуального протиправного прояву. Індивідуальний масштаб цієї діяльності забезпечується тим, що об'єктом її впливу є конкретний неповнолітній, його особистість, індивідуальні умови її формування та поведінки [56, с. 504-505].

Поліцейський підрозділу ювенальної поліції організовує та здійснює загальні і спеціальні профілактичні заходи. До загальних заходів належать:

- 1) вивчення особи, особливостей рис характеру і поведінки неповнолітнього правопорушника, стану його фізичного і психічного здоров'я;
- 2) організація контролю за поведінкою неповнолітнього в сім'ї, за місцем навчання і у сфері дозвілля;
- 3) організація і застосування заходів профілактичного впливу: роз'яснення наслідків антигромадської поведінки; переконання у необхідності законослухняної поведінки; залучення до суспільно-корисної діяльності;

попередження про відповідальність; застосування заходів адміністративного або іншого правового впливу;

4) аналіз змін у поведінці неповнолітнього під час перебування на обліку;

5) вплив на криміногенне чи антисуспільне оточення неповнолітнього: виявлення і використання джерел позитивного впливу; попередження фактів негативного впливу дорослих; виявлення місць концентрації групи антисуспільної спрямованості, у складі якої знаходиться неповнолітній.

До спеціальних профілактичних заходів належать:

1) залучення до профілактичної роботи інших суб'єктів, які проводять індивідуально-профілактичну і виховну роботу з неповнолітнім правопорушником та організація взаємодії з ними;

2) виявлення та усунення причин і умов, що сприяють протиправній поведінці підлітка, інформування відповідних суб'єктів щодо прийняття заходів з їх усунення;

3) перевірка поведінки неповнолітніх у вільний від навчання час, у період канікул; виявлення місць проведення неповнолітнім дозвілля;

4) застосування заходів для нормалізації обстановки в сім'ї, за місцем навчання, у разі необхідності порушення клопотання про позбавлення батьківських прав, влаштування неповнолітніх до шкіл-інтернатів;

5) виявлення фактів підготовки чи вчинення неповнолітніми протиправних дій, застосування попереджувальних заходів;

6) роз'єднання групи антисуспільної спрямованості, учасником якої є неповнолітній та інші особи.

Наведений перелік профілактичних заходів не є вичерпним. З урахуванням особи неповнолітнього, його інтересів, нахилів поведінки та безпосереднього мікрооточення можуть бути застосовані й інші заходи, використані можливості значно ширшого кола суб'єктів профілактичної діяльності [155, с. 36-37].

Зазначимо, що крім підрозділів ювенальної превенції, у профілактиці адміністративних правопорушень серед дітей беруть участь усі структурні

підрозділи Національної поліції України відповідно до своєї компетенції. Отже, взаємодія є одним з найважливіших складових профілактичної діяльності. На жаль, чинне нормативно-правове регулювання не регламентує правового алгоритму взаємодії поліцейських підрозділів ювенальної превенції з соціальними педагогами та психологами закладів освіти.

Значну роль в запобіганні правопорушень серед дітей відіграють і приймальники-розподільники для дітей (ПРД) [140; 134; 135] – спеціальні установи, призначені для тимчасового тримання дітей віком від 11 років. Строк перебування дитини у ПРД визначається судом залежно від наявності об'єктивних підстав для її тримання в цій установі. У ПРД поміщаються діти, які:

1) досягли 11-річного віку та підозрюються у вчиненні суспільно небезпечних діянь, але не досягли віку, з якого за такі діяння особи підлягають кримінальній відповідальності, і щодо яких достатньо підстав вважати, що вони будуть ухилятися від слідства і суду або від виконання процесуальних рішень, перешкоджати встановленню істини у справі або продовжувати протиправну діяльність, – до вирішення судом питання про застосування примусових заходів виховного характеру, але не більше 60 діб;

2) підлягають направленню за рішенням суду, що набрало законної сили, до спеціальних навчально-виховних закладів, і є достатньо підстав вважати, що такі діти займатимуться протиправною діяльністю, на строк, необхідний для доставлення їх до спеціальних навчально-виховних закладів, але не більше 30 діб;

3) самовільно залишили спеціальні навчально-виховні заклади, в яких вони перебували, на строк, необхідний для доставлення їх до спеціальних навчально-виховних закладів, але не більше 30 діб;

4) перебувають у розшуку як такі, що зникли, залишили сім'ї або навчально-виховні заклади (бродяжать), – на строк, необхідний для передання їх уповноваженому підрозділу органів внутрішніх справ, який ініціював розшук, але не більше 36 годин;

5) залишили держави постійного проживання і підлягають поверненню до них – на строк, необхідний для передачі їх батькам, особам, які їх замінюють, або працівникам спеціалізованих установ держав постійного проживання.

Проте вплив ПРД на стан боротьби зі правопорушеннями неповнолітніх залишається поки що недостатнім. Це пояснюється, насамперед, тим, що не всі керівники вірно розуміють свою роль і місце цих установ в системі МВС, вважають, що достатньо виконувати лише функції ізоляції доставлених неповнолітніх. На практиці нерідко все зводиться лише до утримання та надіслання запитів за місцем проживання та навчання неповнолітнього. В таких випадках, якщо не проводилася профілактична та виховна робота, неповнолітній невдовзі знову потрапляє в приймальник-розподільник. Як зазначає Н. П. Тарнавська, діяльність вихователя ПРД є специфічним різновидом педагогічної діяльності в правоохоронній системі, що характеризується нетиповими для цієї спеціалізації умовами пенітенціарного утримання неповнолітніх вихованців. Незначний стаж роботи багатьох працівників (47% працюють до 3-х років) свідчить про високу плинність кадрів, що значною мірою викликане складними умовами праці та необхідністю поєднання навчальних, виховних, профілактичних функцій [184].

Ще одним суб'єктом профілактики адміністративних правопорушень серед дітей є загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації – спеціальні навчально-виховні заклади для дітей, які потребують особливих умов виховання. До цих закладів можуть направлятися особи, які вчинили злочин або правопорушення до досягнення віку, з якого настає відповідальність. Основними завданнями загальноосвітніх шкіл і професійних училищ соціальної реабілітації є: створення належних умов для життя, навчання і виховання учнів, підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівня, професійної підготовки, розвитку індивідуальних здібностей і нахилів; забезпечення соціальної реабілітації учнів, їх правового виховання та соціального захисту в умовах постійного педагогічного режиму [147; 150; 151].

Сьогодні в Україні функціонує 11 шкіл соціальної реабілітації і 3 училища соціальної реабілітації. Учнів тримають у зазначених установах у межах установленого судом строку, але не більше трьох років: у загальноосвітніх школах соціальної реабілітації – до досягнення ними 14 років, у професійних училищах соціальної реабілітації – до 18 років, а у виняткових випадках (якщо це необхідно для завершення навчального року або професійної підготовки) за рішенням суду – відповідно до 15 і 19 років.

Три роки педагогічного стажу – от і все, що необхідно для влаштування на роботу в подібний заклад; більшість вихователів – жінки, а справу вони мають з дітьми, які знаходяться тут аж ніяк не за дитячі пустощі, адже на їхній совісті – правопорушення і злочини, іноді й особливо тяжкі. Отже, навчання в умовах спеціального режиму є необхідною складовою при застосуванні до неповнолітніх примусових заходів виховного характеру чи покарання, але не сам процес їх перевиховання є складовою освіти. Тому логічно і правомірно було б віддати заклади соціальної реабілітації неповнолітніх під контроль органам, які здійснюють виконання покарань, тобто слід здійснити перерозподіл повноважень з приводу контролю та нагляду за діяльністю спеціальних освітніх закладів реабілітації неповнолітніх [85, с. 128-129].

Направлення в такі установи – це практично єдиний примусовий захід виховного впливу, який вимагає ретельного медичного обстеження неповнолітнього. Процедура проведення медичного огляду є досить складною і тривалою, а у випадках, коли батьки не займались вихованням, не стежили за здоров'ям дитини і не звертались до лікаря, – майже неможливою для реалізації поліцейським підрозділу ювенальної поліції. На думку Т. Л. Кальченко, полегшити виконання цього завдання можливо за рахунок створення спеціальних комісій з лікарів, психологів, педагогів, які б на базі лікарських установ або спеціальних інтернатів проводили такі обстеження та надавали обґрунтовані висновки щодо можливості перебування неповнолітнього у спеціальній навчально-виховній установі. А суд, при виборі заходу впливу

щодо неповнолітнього, враховував би рекомендації та висновки цієї комісії [65, с. 100-101].

До п'ятої групи суб'єктів профілактики адміністративних правопорушень серед дітей нами віднесено центри медико-соціальної реабілітації які створюються в державній системі охорони здоров'я для дітей, які вживають алкоголь, наркотики, а також для дітей, які за станом здоров'я не можуть бути направлені до шкіл соціальної реабілітації та професійних училищ соціальної реабілітації. Основним завданням таких центрів є створення умов і забезпечення лікування дітей від алкоголізму, наркоманії та їх психосоціальна реабілітація і корекція. Діти перебувають у центрах медико-соціальної реабілітації протягом терміну, необхідного для лікування, але не більше двох років (ст. 9) [148].

Організація лікувально-реабілітаційного, корекційно-профілактичного та навчально-виховного процесів здійснюється на основі диференційованого підходу до неповнолітніх з урахуванням їх віку, ступеня педагогічної занедбаності, а також інших обставин, від яких залежить ефективність заходів профілактичного впливу, передавання неповнолітніх батькам (усиновителям) або опікунам (піклувальникам) чи влаштування до навчально-виховних, інших дитячих закладів [141].

Шоста група суб'єктів профілактики – спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України [90; 139] – це установи, в яких відбувають покарання неповнолітні віком від 14 років, засуджені до позбавлення волі. У контексті нашого дослідження необхідно звернути увагу на те, що в нинішніх умовах, коли місця позбавлення волі фінансуються з бюджету, тримати тисячі засуджених, годувати їх тричі на день, забезпечувати їх хоча б теплом, світлом, здійснювати нагляд та охорону – надто дорого не тільки для молодшої держави, якою є Україна, але й для будь-якої країни, навіть з розвиненою ринковою економікою. Наприклад, у ФРН до штрафу засуджуються до 80% від загальної кількості правопорушників, у Японії в загальній структурі покарання штраф займає 95%, у США також найпоширенішим видом покарання є штраф.

Усі цивілізовані країни до цього прийшли не в силу своїх національних чи інших особливостей, а через врахування уроків історії запобігання правопорушенням. За останні 200 років саме в таких країнах були випробувані найрізноманітніші тюремні системи, які на практиці довели, що краще займатися виправленням правопорушника (неповнолітнього, передусім) не в умовах ізоляції від суспільства, а в середовищі природного проживання [12, с. 50].

У пункті 19.1. Мінімальних стандартних правил ООН, які стосуються відправлення правосуддя у відношенні неповнолітніх, записано, що «Поміщення неповнолітнього в будь-яку виправну установу завжди повинне бути надзвичайним заходом, що застосовується протягом мінімально необхідного строку» [108].

Ми підтримуємо позицію багатьох науковців стосовно того, що позбавлення підлітка волі – це крайній захід. Попередження правопорушень серед дітей шляхом активного впливу на їх поведінку і спосіб життя, а також на спосіб мислення – ось шлях, який може дати позитивні результати. Крім того, негативні наслідки ізоляції від суспільства значно більше впливають на дітей, ніж на дорослих.

Сьомим суб'єктом профілактики є притулки для дітей, в яких тимчасово розміщуються діти віком від 3 до 18 років, які опинилися у складних життєвих обставинах. Діти можуть перебувати в притулку протягом часу, необхідного для їх подальшого влаштування, але не більше, ніж 90 діб [148; 152]. Основними завданнями притулку є:

1) соціальний захист позбавлених сімейного виховання дітей, які опинилися в складних житлово-побутових умовах, залишили навчальні заклади; 2) створення належних житлово-побутових і психолого-педагогічних умов для забезпечення нормальної життєдіяльності дітей, надання їм можливості для навчання, праці та змістовного дозвілля.

Доводиться констатувати, що часто діти, які потрапляють у притулок, є агресивними, душевно спустошеними, не мають інтересу до життя. Вивести їх з

такого стану, повернути посмішку, радість до життя і радість спілкування – надзвичайно складне завдання, що лягає на плечі педагогічного колективу. Профілактична і корекційна робота у цьому закладі починається з моменту прибуття дитини в притулок. З дитиною повинен працювати психолог і соціальний педагог, вивчати причини втечі із сім'ї, психологічні особливості особи, складати рекомендації щодо корекції поведінки та соціальної роботи з дитиною [53, с. 85-86].

Попри те, як зазначає І. Г. Кучеріна, ці установи надають достатньо спеціалізовану та обмежену, фактично разову допомогу, не здійснюючи профілактичних заходів. Також, вони частіше декларують свою реабілітаційну спрямованість, а в дійсності є лише установами, в яких утримуються неповнолітні без реального надання їм необхідної допомоги у психосоціальній адаптації. Як встановлено перевірками, проведеними відділом нагляду за додержанням законів у справах дітей Генеральної прокуратури України, адміністрація більшості таких установ порушує передбачений законом порядок поміщення підлітків і термін їхнього перебування, не вживає заходів щодо виявлення неповнолітніх, схильних до вживання наркотичних та токсичних речовин [97, с. 12].

Закон України від 7 лютого 2007 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей» передбачив також створення двох органів, які здійснюють соціальний захист та профілактику правопорушень серед неповнолітніх – це центри соціально-психологічної реабілітації дітей та соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка) [137].

Перші утворюються для тривалого (стаціонарного) або денного перебування дітей віком від 3 до 18 років, які опинились у складних життєвих обставинах. Сьогодні в Україні відкрито 21 такий центр, причому актуальною залишається проблема їх комплектації професійними кадрами.

Строк перебування дитини в центрі соціально-психологічної реабілітації дітей залежить від конкретних обставин, але не може перевищувати відповідно

9 і 12 місяців у разі стаціонарного і денного перебування. Основні завдання таких центрів: здійснення соціального захисту дітей, прийнятих до центру; надання дітям комплексу соціальних послуг; проведення соціально-педагогічної корекції з урахуванням індивідуальних потреб кожної дитини; сприяння поверненню дитини до біологічної сім'ї; забезпечення відвідування дітьми загальноосвітніх або інших навчальних закладів чи індивідуальному навчанню з урахуванням потреб та можливостей дитини; сприяння формуванню у дітей власної життєвої позиції для подолання звичок асоціальної поведінки; надання психологічної та інших видів допомоги батькам (або особам, які їх замінюють) дітей, які перебувають в центрі, спрямованої на повернення дитини до сім'ї; розроблення рекомендацій з питань соціально-психологічної адаптації дитини для педагогічних та соціальних працівників і батьків [142].

Соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка) є закладами соціального захисту для проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; дітей, які заблудилися; бродяжать або жебракують, місцезнаходження батьків яких не встановлено; втратили зв'язок з батьками під час стихійного лиха, техногенної аварії, катастрофи; повернулися з місць позбавлення волі; підкинуті та безпритульні; дітей, перебування яких у сім'ї загрожує життю і здоров'ю [143]. Основним завданням центру є надання таким дітям комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової, інших видів допомоги та подальшого їх влаштування.

Окрім зазначених, суб'єктами профілактичної діяльності слід вважати: фахівців з соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю; об'єднання громадян, благодійні, релігійні організації; юридичних осіб, які надають соціальні послуги сім'ям, дітям та молоді; волонтерів у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю [144] та ін.

Важливим напрямом профілактики адміністративних правопорушень є профілактика вживання підлітками наркотиків та алкоголю. Програми з профілактики вживання наркотичних речовин реалізують соціальні служби для

сім'ї, дітей та молоді. За формою діяльності роботу соціальних служб для молоді можна поділити на масову, групову та індивідуальну. У масовій роботі використовують такі методи, як акції, конкурси, вистави, поширення інформаційно-рекламного матеріалу, виступи на радіо, телебаченні. Групова робота відбувається у вигляді лекцій, дискусій, диспутів, рольових ігор, тренінгів. Індивідуальна робота проводиться методами консультацій (очних та телефонних) у консультативних пунктах, громадських приймальнях [178, с. 260-274].

Проте, на думку деяких науковців, сьогодні Центри соціальні служби не тільки самостійно не забезпечують належного виконання покладених на них функцій, а й не забезпечують ефективну взаємодію з відповідними органами та службами, яка на практиці обмежується лише скеруванням різних повідомлень та прийняттям у деяких випадках участі у заходах, що організовані та проводяться іншими органами. З огляду на це, дублювання Центром функцій, які виконуються (і доволі успішно) службами у справах дітей, є недоцільним, оскільки дозволяє деякою мірою нехтувати вирішенням проблем неповнолітніх, посилаючись на наявність окремого органу – служб у справах дітей [91, с. 199-200].

Крім цього, у здійсненні профілактики правопорушень серед дітей можуть брати участь у межах своєї компетенції інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, а також окремі громадяни. Адже ст. 6 Кодексу України про адміністративні правопорушення містить положення, що органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, громадські організації, трудові колективи розробляють і здійснюють заходи, спрямовані на запобігання адміністративним правопорушенням, виявлення й усунення причин та умов, які сприяють їх вчиненню, на виховання громадян у дусі високої свідомості і дисципліни, суворого додержання законів України. Органи місцевого самоврядування, місцеві державні адміністрації, забезпечуючи відповідно до Конституції України додержання законів, охорону державного і громадського

порядку, прав громадян, координують на своїй території роботу всіх державних і громадських органів по запобіганню адміністративним правопорушенням керують діяльністю адміністративних комісій та інших підзвітних їм органів, покликаних вести боротьбу з адміністративними правопорушеннями [73].

Залежно від специфіки суб'єктів профілактичної діяльності, виділяють такі основні рівні профілактики адміністративних правопорушень серед неповнолітніх:

1) загальносоціальний – полягає у діяльності держави в цілому та її окремих інституцій, спрямованій на вирішення економічних, соціальних, ідеологічних, політичних, культурно-виховних, організаційних та інших проблем у житті суспільства; здійснюється неспеціалізованими суб'єктами, тобто державними та громадськими органами, для яких профілактика правопорушень не є одним із основних завдань їх професійної діяльності;

2) спеціальний – представлений цілеспрямованим впливом спеціальних державних органів, громадських формувань на деліктно-криміногенні фактори, що обумовлюють вчинення окремих видів правопорушень; здійснюється суб'єктами, для яких профілактика правопорушень є одним із професійних завдань);

3) індивідуальний – визначає цілеспрямований вплив на конкретних неповнолітніх осіб, поведінка яких суперечить правовим нормам, не відповідає соціальним вимогам тощо; здійснюється з метою запобігання виникненню протиправного наміру у неповнолітніх, які раніше не вчиняли протиправних вчинків, або які вчиняли, і є усі підстави вважати, що протиправна поведінка з боку таких неповнолітніх може повторитися).

Таким чином, аналізуючи систему профілактики адміністративних правопорушень, можна впевнено зауважити, що чинним законодавством України визначене досить широке коло відповідних суб'єктів виключно через розуміння важливості діяльності щодо попередження правопорушень неповнолітніх. Водночас, цей факт дає можливість констатувати, що наявність значної кількості органів та служб у справах дітей можна виправдати бажанням

дієвої регламентації правового статусу та попередження правопорушень у дитячому середовищі.

3.2. Соціально-правові та юридико-психологічні засади удосконалення профілактики адміністративних правопорушень, вчинених дітьми

Перш за все, зазначимо, що без аналізу результативності дії правових, соціальних і соціально-психологічних норм неможливе наукове обґрунтування удосконалення діяльності Національної поліції України в сучасних умовах, отже – й подолання негативних тенденцій у сфері вчинення адміністративних правопорушень неповнолітніми. Адже ефективність будь-яких заходів профілактики визначається співвідношенням між фактичним результатом застосування чинних норм відповідними державними органами та станом правопорушень серед підлітків. Відтак, нами було проведено анкетування 78 працівників підрозділів ювенальної превенції та 56 працівників міських центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (Додаток Б), оскільки профілактика адміністративних правопорушень неповнолітніх в сучасній Україні проводиться зусиллями, переважно, працівниками поліції, співробітниками соціальних служб, педагогами. Узагальнення одержаних результатів дозволяє зробити наступні висновки.

Понад половина (57,7% або 45 осіб) працівників поліції вважають, що поєднання заходів індивідуальної та загальної профілактики є найбільш ефективним видом профілактики адміністративних правопорушень, вчинених дітьми, 44,9% (35 осіб) називають заходи індивідуальної профілактики та 20,5% (16 осіб) – заходи загальної профілактики. Натомість, 96,4% (54 особи) працівників установ у справах дітей стверджують, що саме індивідуальна профілактика посідає основне місце в системі превентивних заходів щодо правопорушень, вчинених дітьми.

Саме так складається досвід розвинених держав: індивідуальна профілактика там вважається найбільш ефективною серед інших її різновидів. Практикою Європейських держав є залучення до індивідуальної профілактики широкого кола органів, серед яких велика частина – недержавні. Індивідуальна профілактика – це насамперед вплив на тих дітей, від яких можна очікувати вчинення правопорушень, та їх соціальне оточення.

Даний вид діяльності є цілеспрямованою роботою з конкретною дитиною та її найближчим оточенням. Об'єктами такої профілактики є особи, поведінка та спосіб життя яких свідчать про реальну можливість учинення ними правопорушень. При цьому зауважимо: мова йде про безпосередню діяльність відповідних суб'єктів, тобто тих, від кого виходить такий вплив. А зважаючи на те, що загальну профілактику визначають як діяльність, спрямовану на виявлення й усунення об'єктивних зовнішніх причин та передумов, що спричиняють вчинення правопорушень [183, с. 96], а також методи її здійснення, з одного боку, зорієнтовані на ліквідацію, нейтралізацію чи усунення причин та передумов правопорушень, з іншого – на зміцнення і розвиток антикриміногенних факторів, то не дивно, що поєднання саме заходів індивідуальної та загальної в сукупності, на погляд правоохоронців, ефективніше сприятиме у попередженні правопорушень.

Таким чином, поєднуючи загальні та спеціальні заходи профілактичної роботи, здійснюючи як індивідуальний, так і колективний методи правового виховання можна ефективно впливати на причини та умови здійснення правопорушень серед дітей.

Найчастіше у попередженні адміністративних правопорушень серед дітей працівники поліції застосовують: проведення лекцій, бесід у школах з неповнолітніми – 61,% (48 осіб); проведення масових заходів за участю неповнолітніх та правоохоронців – 55,1% (43 особи). Адже саме ці форми профілактичної роботи сприяють підвищенню рівня правової культури учнів. Результати відповідей соціальних працівників свідчать, що доцільно до таких

заходів залучити батьків (47 осіб або 83,9%) та здійснювати їх за участю засобів масової інформації (47 осіб або 83,9%).

Працівники поліції зазначили, що до основних напрямків профілактики належать: вплив на умови, що спричиняють вчиненню правопорушень – 95,2%; якісна індивідуальна робота з неповнолітнім, який перебуває на обліку – 61,9%; виявлення та постановка на облік дітей, від яких можна очікувати вчинення правопорушень – 57,8%; взаємодія з державними органами і громадськими організаціями – 54,4%. У свою чергу, більша половина соціальних працівників (52,7%) вказали на взаємодію між державними органами як основний напрям профілактичної діяльності.

Як свідчить практика розвинених європейських країн, в яких діяльність по профілактиці правопорушень, вчинених дітьми, здійснюється виключно державними органами, це є не достатньо дієвим видом превентивної діяльності. За таких умов важливим аспектом профілактики є взаємодія уповноважених державних органів із громадськістю, де основним, на нашу думку, повинно бути інформування органів державної влади про можливі випадки виникнення протиправної поведінки. Передумовою такої взаємодії має стати вироблена у суспільстві атмосфера небайдужості та нетерпимості до появи різних форм соціальних девіацій у дітей.

Також про необхідність налагодження чіткої взаємодії між всіма суб'єктами профілактичної діяльності свідчать достатньо високі показники як зі сторони працівників ювенальної превенції (74,2% або 61 особа), так і державних служб (94,6% або 53 особи). Доцільність створення спеціальної служби, яка б займалася лише профілактичною діяльністю, підтримується більшістю респондентів: 87,2% (68 осіб) та 100% (56 осіб). На необхідність створення спеціального органу, який би координував зусилля та узгоджував дії центральних та місцевих органів виконавчої влади, що позитивно позначилося б на здійсненні профілактичної діяльності, вказали 96,2% поліцейських (75 осіб) та 62,5% (35 осіб) державних службовців.

Упродовж тривалого часу думка про необхідність прийняття нормативно-правового акту, який би регламентував діяльність щодо профілактики правопорушень, висловлюється в науковій літературі. Так, на думку О. І. Остапенка, правова регламентація профілактики адміністративних деліктів роз'єднана, не скоординована, але основне – поверхнева. По суті, все зводиться до констатації, що «правопорушення необхідно попереджувати і запобігати». Не враховується той факт, що ця робота вимагає детальної регламентації – не менш складної, ніж порушення справи про адміністративний делікт та його розгляд [124, с. 40]. Послаблення або припинення роботи з попередження адміністративної деліктності в сучасних умовах – означає загальне послаблення боротьби зі злочинністю на всіх її напрямках. Чітка правова регламентація, заснована на глибоких знаннях практики і результатах наукових досліджень, є необхідною.

Наголошується на необхідності зосередження в окремому нормативно-правовому акті (Закон України «Про профілактику правопорушень») правових норм про попередження правопорушень, в тому числі – й адміністративних, а в подальшому – виділення окремої галузі права з метою забезпечення попередження правопорушень [124, с. 40-41].

В сьогоденній Україні відсутня єдина система органів, що здійснюють профілактичну діяльність, а також єдиний закон, що регулює діяльність із профілактики адміністративних правопорушень. В даний час профілактична діяльність здійснюється хаотично та у мінімально можливому режимі. Саме тому слушною є думка К. Л. Бугайчука про прийняття певного базового закону, відповідно до якого надалі могли б прийматися підзаконні нормативно-правові документи за окремими напрямками профілактичної діяльності, а також на різних рівнях: державному, регіональному, місцевому [20, с. 16].

Ще один дослідник цієї проблеми В. А. Комаров також наголошує на необхідності прийняття єдиного нормативного акту, який регулював би профілактику правопорушень – Закону України «Про профілактику правопорушень». Він має передбачати загальні засади дії закону, терміни та

визначення, які окреслюють певні явища та використовуються учасниками цієї діяльності; чітко визначати державні пріоритети роботи у вигляді принципів, напрямків, форм, методів; визначати коло учасників цієї діяльності, їх правовий статус, сферу діяльності; передбачати компенсаційні механізми за участь у цій роботі громадян, організацій, використання ними певного обладнання; системи страхування на випадок, якщо вони зазнають збитків або шкоди під час виконання певних дій, пов'язаних із профілактичною діяльністю тощо. Наступним кроком буде розроблення механізму реалізації закону. Бажано, щоб це була або постанова Кабінету Міністрів України або інший документ уряду, який регламентує діяльність учасників профілактичної діяльності та механізми її забезпечення у більш конкретному вигляді [78, с. 210-211].

Водночас, Я. М. Квітка пропонує розробити і прийняти Закон України «Про основи системи профілактики бездоглядності і правопорушень неповнолітніх в Україні», в якому відповідно до Конституції України та міжнародних правових актів визначити систему державних органів, які беруть участь у попередженні бездоглядності та правопорушень неповнолітніх, та врегулювати діяльність державних і недержавних органів, установ, об'єднань і організацій у цій галузі. В ньому повинні бути чітко визначені органи і установи системи профілактики бездоглядності та правопорушень неповнолітніх, а також сформульовані основні напрями їх діяльності [66, с. 183-184].

Разом із цим, як зазначає М. В. Щедрін, суспільство та наукова спільнота помалу позбуваються ілюзій, пов'язаних із тим, що прийняття «хорошого» закону вирішить всі проблеми. Закон застосовують люди, і кінцевий результат залежить від їхньої кваліфікації, старанності і порядності. У кожного суб'єкта боротьби з правопорушеннями є свої проблеми. Найбільш гостро вони проявляється в Національній поліції України. Професіоналізм кадрів, які здійснюють попередження злочинності, у перехідний період помітно знизився. У правоохоронну сферу прийшло багато молодих людей, які не мають

необхідної кваліфікації і досвіду, відповідно, продовжується боротьба зі злочинністю не вмінням, а кількістю [205, с. 34].

Водночас, науковець зауважує, що прийняття закону «Про профілактику правопорушень» матиме більше мінусів, ніж плюсів. Зокрема, превенція здійснюється багатьма суб'єктами соціальної профілактики, і регламентація їхньої діяльності загалом є надзвичайно важким завданням не тільки з точки зору законодавчої техніки, але й з точки зору правозастосування. Натомість, необхідно зосередитись на галузевому законодавстві і на законах, що регулюють компетенцію суб'єктів профілактики [205, с. 34-35].

Зазначимо, що за часи незалежності в Україні було розроблено достатньо проектів спеціальних законів із питань запобігання правопорушенням. Однак, залишається багато проблемних питань, що стосуються прийняття спеціального закону. Так, предметом багатьох дискусій були передбачені цими проектами профілактичні заходи, які в разі їх практичного застосування могли б невинуватливо розширити повноваження правоохоронних органів та призвести до порушення прав громадян (наприклад, у разі примусового приводу для профілактичної бесіди) та юридичних осіб (наприклад, у разі втручання в підприємницьку діяльність).

Крім того, аналіз проектів закону засвідчує відсутність чіткого визначення джерел фінансування запобіжної діяльності, наявне лише посилання на відповідні бюджети різного рівня. Іншими словами, однією з основних причин того, що жоден зі згаданих проектів досі не був прийнятий, є економічна, тобто наявність реальних можливостей відповідних бюджетів здійснювати видатки на запобіжну діяльність. Без реально діючого механізму фінансування, передбаченої таким спеціальним законом, всі інші норми залишаються «мертвими».

На думку С. Ф. Денисова, перешкодами на шляху прийняття спеціального закону, який би регулював діяльність із запобігання правопорушенням є:

– недостатній рівень гармонізації суспільних відносин у державі та суспільстві;

- неготовність (моральна та професійна) основних суб'єктів запобіжної діяльності, зокрема, працівників правоохоронних органів;
- недостатній рівень суспільного усвідомлення необхідності і змісту запобіжної діяльності (що, зокрема, виявляється у термінологічній невизначеності основних понять, пов'язаних із запобіжною діяльністю, надмірній радикальності суспільних поглядів на запобіжну діяльність тощо) [45, с. 40].

При проведенні дослідження встановлено, що у 87,2% (68 осіб) правоохоронців та 33,9% (19 осіб) державних службовців виникають труднощі під час взаємодії з дітьми, що пов'язані з їх недостатньою підготовленістю та обумовлюються декількома обставинами. По-перше, підлітковий вік є найбільш вразливим для виникнення поведінкових девіацій. Вікові особливості зазначеної категорії осіб спричиняють появу психологічно обумовленого маргінального становища підлітка в умовах соціальної дійсності. Почуття дорослості та відсутність життєвого досвіду потенційно сприяють виникненню девіантної поведінки. По-друге, суспільної практикою доведено, що найбільш ефективними заходами профілактичної діяльності щодо девіантної поведінки дітей є психологічний вплив. Врахування психологічних закономірностей формування та прояву поведінкових девіацій неповнолітніх, шляхів та напрямів їх превенції є суттєвим чинником здійснення ефективної профілактики в подальшій професійній діяльності.

Психологічне забезпечення профілактики адміністративних правопорушень неповнолітніх представлено наступними напрямками:

- діагностичний (виявлення причин і чинників відхилень у поведінці, в тому числі психодіагностичними методами);
- реабілітуючий (перевиховання, подолання негативних проявів у поведінці, психокорекція);
- координуючий (поєднання зусиль усіх зацікавлених суб'єктів у попередженні і подоланні асоціальної поведінки);
- прогностичний (передбачення можливих негативних явищ у поведінці

неповнолітніх та ін.).

Крім цього, особливостями цілеспрямованої профілактики адміністративних правопорушень неповнолітніх (третинної профілактики) є необхідність використання таких психологічних заходів, які були б спрямовані на попередження подальшої негативної динаміки спрямованості особистості, зокрема, виявлення і усунення конкретних недоліків та психологічних проблем сімейного, шкільного і суспільного виховання, а також цілеспрямована психокорекційна робота з тими підлітками, поведінка яких має відхилення від моральних і правових норм, подолання несприятливих тенденцій формування їх особистості. Вирішення цих завдань потребує відповідного кадрового забезпечення, а саме включення до штатної структури підрозділів ювенальної превенції поліції посади практичного психолога, на якого покладалася б функція здійснення заходів психологічної профілактики девіантної поведінки неповнолітніх.

Проведене нами дослідження дозволяє констатувати численні прояви низької чутливості суспільства щодо адміністративних правопорушень, які вчиняються дітьми. Регрес суспільства можна визначити за наступними критеріями:

- нецензурна лайка дітей в громадських місцях стала досить поширеним явищем і оточуючі реагують на неї дуже рідко;
- збільшилася кількість неповнолітніх, які перебувають в громадських місцях в стані алкогольного сп'яніння чи іншому адиктивному стані;
- безквитковий проїзд у громадському транспорті сприймається оточуючими не як адміністративне порушення, а як соціально нейтральне явище;
- збільшення кількості осіб, які ведуть протиправний спосіб життя;
- паління неповнолітніми цигарок не викликає осуду та активного несхвалення оточуючих.

Вважаємо, що дієвим засобом зниження кількості адміністративно караних проявів в суспільстві може стати діяльність з підвищення

адміністративно-деліктної чутливості неповнолітніх. Цілеспрямована робота в цьому напрямі сприяє формуванню моральної особистості, здатної протидіяти асоціальним проявам. При цьому слід враховувати, що механізм формування рівня адміністративно-деліктної чутливості неповнолітніх дещо інший, ніж у дорослих. Найбільш складний і важливий етап цього процесу діти проходять на початку свого життєвого шляху – у школі. Сучасні освітні програми не передбачають вивчення основ адміністративного права, але такої необхідності й немає. Розуміння того, що дозволено і не дозволено, що відповідає чи не відповідає чинним соціальним нормам (битися, палити, лаятися) – це проблема моральності, тому йдеться про формування моральності як у широкому, так і в вузькому сенсі цього поняття.

Загалом розвиток реакції неповнолітнього на протиправні явища, складається з трьох елементів:

- 1) здатність усвідомити наявність конкретного деліктного явища;
- 2) формування першого негативного відношення до делікту;
- 3) активна (відкрита) форма вираження особистого ставлення до делікту.

Тому доцільно удосконалити навчальні програми в загальноосвітніх школах та в професійно-технічних навчальних закладах для формування морально-правової освіченості дітей. Наприклад, у школах США існує спеціальна програма занять, присвячена правам і обов'язкам громадян, заходам забезпечення безпеки, основним завданням поліції, суду, прокуратури; значну увагу співробітники поліції приділяють роботі не тільки з «важкими» підлітками, але й зі звичайними дітьми [118, с. 230-234].

Ми цілком підтримуємо положення, згідно з яким:

1) аномальність лінії розвитку у вікових групах від 3-5 до 11-13 років призводить до десоціалізації особистості, що пізніше стає важливою детермінантою вчинення неповнолітніми правопорушень;

2) основною метою профілактики адміністративних правопорушень є нейтралізація аномальних характеристик «раннього» і «середнього» дитинства, що досягається завдяки правильному вихованню, в іншому випадку після 11-

13 років слід проводити не виховання або профілактику правопорушень, а ресоціалізацію, корекцію та реабілітацію неповнолітніх [110, с. 18].

Вирішення завдань профілактики правопорушень необхідно розпочинати з закладення міцних основ правомірної поведінки дітей, у зв'язку з чим особливої актуальності у профілактичній роботі набуває правове навчання і правове виховання. Структура процесу правового виховання передбачає: оволодіння знаннями, нормами і правилами поведінки; формування почуттів (стійкого емоційного ставлення особи до правових явищ), що сприяють трансформації певних дій особистості зі сфери розумового сприймання у сферу емоційних переживань; формування переконань (інтелектуально-емоційного ставлення суб'єкта до будь-якого знання як до істинного або неістинного) тощо [121, с. 60].

Відповідно, правове виховання в процесі профілактичної діяльності ювенальної поліції слід розглядати як багатозначне поняття. З одного боку, це діяльність, яка здійснюється при виконанні підрозділами поліції своїх основних функцій, спрямованих на боротьбу зі правопорушеннями через припинення конкретних правопорушень; з іншого – це безпосередньо правовиховна діяльність, що має на меті, насамперед, профілактику правопорушень. Звідси – правове виховання в системі засобів профілактики правопорушень є одним з важливих засобів їх попередження [178].

До чинників, що призводять до низької якості правовиховної діяльності працівників поліції, належать:

- 1) недостатній рівень правосвідомості та правової культури, а як наслідок – низький фаховий рівень окремих працівників;
- 2) організаційні недоліки в проведенні правовиховної роботи поліції, а саме неправильний вибір та недостатньо кваліфіковане використання форм, методів та засобів правового виховання;
- 3) відсутність належного нормативно-правового забезпечення правовиховної діяльності;

4) декларативний характер правовиховної роботи, формалізм її проведення;

5) недостатність узагальнюючих теоретичних розробок, які всебічно досліджують проблему правового виховання окремих категорій населення, відсутність спеціальних державних концепцій та програм;

6) неналежна організація взаємодії між суб'єктами правового виховання [122, с. 12-13].

Відомо, що правове виховання у демократичному суспільстві повинне здійснюватися на всіх етапах життя особистості: у сім'ї, у дошкільних закладах, у загальноосвітніх середніх школах, у вищих навчальних закладах, у державних установах та суспільних організаціях.

Отже, першим етапом правового виховання людини виступає сім'я та дошкільні заклади. Особливого значення при цьому має розуміння того, що для досягнення позитивного результату важливим є створення відповідних умов для того, щоб кожна молода людина піддавалась заходам правового виховання. Бажано, щоб таке виховання не тільки здійснювалось з дошкільного закладу, а й було частиною виховання у сім'ї. З цією метою український дослідник А. А. Кутиркін пропонує створення серії підручників з правового виховання для дітей дошкільного віку, розроблених під контролем Міністерства освіти та науки, молоді та спорту України та провідних дитячих психологів [96, с. 123].

Другим етапом отримання правового виховання є навчання у загальноосвітньому середньому навчальному закладі. Якісна підготовка з правового виховання у дошкільному віці дає змогу більш якісно сприймати курс із «Правознавства», оскільки знання лягали б на вже підготовлений ґрунт. [41, с. 6].

У боротьбі з адміністративними правопорушеннями неповнолітніх важливе значення має саме рання профілактика, оскільки вона спрямована на усунення незначних антисуспільних змін особи підлітків, які ще не стали на протиправний шлях. Ранню профілактику розуміють як сукупність заходів, що здійснюються державними органами і громадськими організаціями задля:

1) оздоровлення умов життя і виховання неповнолітніх у випадках, коли обставини загрожують їх нормальному розвитку;

2) знешкодження джерел антисоціального впливу на них [95, с. 108-109].

Слід зазначити, що на етапі ранньої профілактики навчальному закладу належить виключна роль у запобіганні правопорушенням серед підлітків. При цьому педагогові для того, щоб завадити переходу неповнолітнього на шлях вчинення правопорушень, часто достатньо лише звернути увагу і своєчасно відреагувати на такі ознаки у поведінці останнього, як втрата інтересу до навчання, неприйняття вимог навчального закладу, систематичні пропуски уроків без поважних причин. Педагогічні колективи шкіл, технікумів недостатньо проводять роботу з дітьми, які потребують посиленої уваги, часто не можуть у силу певних причин дати правильну оцінку тим несприятливим симптомам, що спостерігаються у поведінці неповнолітніх, не завжди прогнозують, до чого вони можуть призвести, а якщо й вдаються до виховно-профілактичних заходів, то вони, зазвичай, запізнюються або ж їх вплив недостатньо інтенсивний [98, с. 319-322].

Побудова єдиної ефективної системи превенції адміністративних правопорушень неповнолітніх може ґрунтуватися на досить різних фундаментальних підходах. Перший із них полягає в активізації співпраці соціальних установ з органами правопорядку; другий – у відмові від втручання правоохоронних органів у долі підлітків-правопорушників, вважаючи за доцільне покласти визначення заходів впливу щодо правопорушників, які не досягли вісімнадцяти років, тільки на соціальні та інші установи.

Ми поділяємо першу точку зору і тому вважаємо за доцільне подальше розповсюдження експериментальної моделі співпраці навчальних закладів і поліції «Шкільний офіцер поліції», впровадження якої було розпочате з 2016/2017 навч. року в українських школах (м. Івано-Франківськ, Львів, Одеса, Київ). Шкільний офіцер поліції – працівник поліції, який пройшов спеціальне навчання; за ним закріплюється від двох до п'яти шкіл з тим, щоб він міг зосереджувати свою роботу на проведенні просвітницько-

профілактичних занять з учнями за програмою «Школа і поліція» [107]. Це дозволить поліцейському спілкуватися з дітьми у неформальному режимі, зокрема з приводу проблемних питань, зміцнить зв'язки поліції зі школою [209, с. 399-404].

Шкільний офіцер поліції займає важливу роль в системі профілактики правопорушень неповнолітніх. Працівник підрозділу ювенальної превенції спілкується з особами, які перебувають на обліку, лише фрагментарно і в терміни, передбачені законодавством. Не завжди йому, особливо у сільській місцевості, вистачає часу відвідати підлітка за місцем проживання або навчання, а виклик неповнолітнього з батьками або законними представниками до територіального органу поліції не завжди дає позитивний результат: з одного боку, це додаткова психотравмуюча ситуація для дитини, з іншого – такі діти часто зростають у неблагополучних сім'ях, де батьки ухиляються не тільки від виховання і навчання дітей, а й мають власні проблеми з поліцією, тому ігнорують такі звертання.

Шкільний офіцер поліції, навпаки, практично щодня особисто спілкується з неповнолітніми правопорушниками, котрі перебувають у нього на обліку. Він може застосовувати найрізноманітніші заходи профілактики – від загальнопрофілактичних заходів переконання до спеціальних заходів примусу, проводити стосовно підлітків весь узгоджений комплекс превентивних заходів, що, безумовно, сприяє переорієнтації неповнолітнього правопорушника [15, с. 33-34].

Таким чином, для здійснення ефективної профілактики адміністративних правопорушень неповнолітніх необхідний комплексний підхід, зусилля всього суспільства в вирішенні цієї проблеми. Осторонь не повинні залишатися ні правоохоронні органи, ні державної влади та місцевого самоврядування і створені при них органи, ні державні підприємства, установи, організації (заклади освіти, охорони здоров'я, культурно-просвітницькі, спортивні установи тощо) та їх трудові колективи, ні громадські формування та організації, окремі громадяни та ЗМІ. Поєднуючи загальні та спеціальні заходи

профілактичної роботи, необхідно здійснювати як індивідуальний, так і груповий методи правового виховання, що дозволить впливати на причини та умови здійснення правопорушень неповнолітніми.

Підвищенню ефективності профілактики правопорушень серед дітей сприятиме застосування таких заходів як: удосконалення координації та взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування, об'єднань громадян на вирішенні проблем профілактики правопорушень; проведення лекцій, бесід в школах, профтехучилищах та вищих навчальних закладах щодо підвищення рівня правової культури учнів та їх батьків із залученням студентів-юристів, викладачів правових дисциплін, фахівців різних галузей права; проведення заходів, спрямованих на підтримку й розвиток освіти та культури, збереження та розвиток духовно-морального спадкоємства; проведення виховних та організаційних заходів щодо створення умов для реалізації особистих прав, свобод та законних інтересів дітей і молоді; організація для дітей, схильних до правопорушень, літніх таборів військово-патріотичної спрямованості; сприяння утворенню молодіжних формувань, дискусійних клубів, об'єднань та клубів, у відповідності з інтересами підлітків.

Висновки до розділу 3

1. Профілактика адміністративних правопорушень неповнолітніх – різновид соціального управління, розгалужена багаторівнева система, яка складається з окремих взаємообумовлених елементів, що створюють певну цілісність на основі загальної мети; за своєю сутністю вона становить системний феномен, оскільки реалізується на декількох рівнях і багатьма суб'єктами. До основних її елементів належать: об'єкт, суб'єкти, види, форми, цілі та принципи профілактичної діяльності, заходи, методи і засоби її здійснення. Об'єктом такої системи є сукупність правопорушень, вчинених спеціальним суб'єктом – неповнолітньою дитиною; цілями – попередження (недопущення, превенція) таких правопорушень.

2. Діяльність з профілактики адміністративних правопорушень серед дітей – це діяльність працівників поліції та представників інших відповідальних органів і служб, метою якої є мінімізація можливості виникнення протиправної поведінки підлітків. Для досягнення цієї мети необхідне вивчення як суб'єктів правопорушень (дітей), так і об'єктивних обставин їх вчинення (умов життя, соціального оточення, наявності зовнішніх негативних чинників), а також особливостей поведінки дітей до вчинення ними правопорушень, оскільки ефективна загальна профілактика як цілеспрямований вплив на дітей та умови їх життя неможлива без розуміння причин та механізмів вчинення правопорушень, а індивідуальна – без аналізу вчинків та умов життя конкретної дитини.

3. Суб'єкти профілактики адміністративних правопорушень серед дітей поділяються на три основні групи: 1) спеціалізовані органи державної влади, діяльність яких спрямована на виявлення і усунення причин та умов, що сприяють вчиненню правопорушень; 2) суб'єкти системи правоохоронних органів, що здійснюють заходи з попередження і розкриття правопорушень, вчинених неповнолітніми та стосовно них, застосовують до винних осіб передбачені законом заходи; 3) суб'єкти, діяльність яких заснована на ініціативі громадських та суспільних організацій.

4. Профілактика адміністративних правопорушень неповнолітніх в сучасній Україні формально здійснюється численними органами, організаціями і установами – від центральних органів виконавчої влади до соціально-реабілітаційних центрів (дитячих містечок), де проходять реабілітацію діти, які потрапили в скрутні життєві умови. В практичному ж сенсі таке «різнобарв'я» швидше шкодить справі, аніж їй сприяє: взаємодія найчастіше закінчується на етапі створення робочих груп та підготовки спільних планів.

5. Основними завданнями суб'єктів вищого рівня – центральних органів виконавчої влади та служб у справах дітей щодо профілактики адміністративних правопорушень неповнолітніх повинні бути: організація і проведення цільової (спеціалізованої для конкретної аудиторії) правової

пропаганду, в тому числі – з активним залученням засобів масової інформації; розроблення та апробація науково-практичних рекомендацій щодо запобігання дитячій бездоглядності та делінквентності; забезпечення своєчасного виявлення неблагополучних родин, їх облік і соціальне супроводження; створення при службах у справах дітей психодіагностичних центрів, які б здійснювали соціально-психологічну діагностику особистості дітей-девіантів, надавали рекомендації стосовно заходів впливу, які для певної дитини можуть бути найбільш ефективними, і прогнозувати їх подальшу ресоціалізацію.

6. До другої групи суб'єктів, які здійснюють профілактику адміністративних правопорушень неповнолітніх, належать органи, що знаходяться в підпорядкуванні МВС України, зокрема, підрозділи ювенальної превенції Національної поліції України. Втім, чинна «Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України» не містить формалізованих критеріїв здійснення загальної профілактики, якими слід вважати: ініціювання та організація проведення працівниками поліції соціальних проектів, конкурсів, просвітницьких програм, використання наочної агітації з метою привернення уваги до проблем захисту дітей та превенції ювенальної деліктності, правового виховання, опікування дітьми «груп ризику» (вчинення булінгу, грубі порушення внутрішньої дисципліни, тривала відсутність на заняттях без поважних причин).

7. Основними методами попередження адміністративних правопорушень серед дітей респондентами визначено: проведення лекцій, бесід у школах – 61,%; проведення масових заходів за участю неповнолітніх та правоохоронців – 55,1%. Працівників установ у справах дітей додають, що до таких заходів доцільно залучити батьків (83,9%) та здійснювати їх за участю засобів масової інформації (83,9%), вони очікують на більш ефективну взаємодію з органами державної влади та громадськістю задля формування в суспільстві атмосфери небайдужості та нетерпимості до появи різних форм соціальних девіацій у дітей.

8. Доцільність створення спеціальної служби, яка б займалася лише профілактичною діяльністю, підтримується більшістю респондентів (відповідно 87,2% та 100%). Позитивно позначилося б на здійсненні профілактичної діяльності також створення спеціального органу, який би координував зусилля та узгоджував дії центральних та місцевих органів виконавчої влади (відповідно 96,2% та 62,5%). Для початку це потребує прийняття нормативно-правового акту (Закону України «Про превенцію правопорушень»), який повною мірою регламентував би діяльність щодо профілактики правопорушень, визначав її принципи, напрями, форми і методи; коло суб'єктів та їх правовий статус; передбачав компенсаційні механізми за участь у цій роботі громадян.

9. Психологічне забезпечення профілактики адміністративних правопорушень неповнолітніх представлено наступними напрямками: діагностичний, реабілітуючий, прогностичний, координуючий. Крім цього, особливостями такої профілактики є необхідність використання таких психологічних заходів, які були б спрямовані на попередження подальшої негативної динаміки спрямованості особистості, зокрема, виявлення і усунення конкретних недоліків та психологічних проблем сімейного, шкільного і суспільного виховання. Вирішення цих завдань потребує відповідного кадрового забезпечення, а саме включення до штатної структури підрозділів ювенальної превенції поліції посади практичного психолога, на якого покладалася б функція здійснення заходів психологічної профілактики девіантної поведінки неповнолітніх.

10. Дієвим засобом зниження кількості адміністративно правопорушень неповнолітніх є формування адміністративно-деліктної чутливості суспільства. Регрес сьогочасної української спільноти можна констатувати за наступними критеріями: нецензурна лайка дітей в громадських місцях стала досить поширеним явищем і оточуючі реагують на неї дуже рідко; збільшилася кількість неповнолітніх, які перебувають в громадських місцях в стані алкогольного сп'яніння чи іншому адиктивному стані; безквитковий проїзд у

громадському транспорті сприймається оточуючими не як адміністративне порушення, а як соціально нейтральне явище; паління неповнолітніми цигарок не викликає осуду та активного несхвалення оточуючих. Цілеспрямована робота в цьому напрямі сприяє формуванню моральної особистості, здатної до: усвідомлення наявності конкретного деліктного явища; формування першого негативного відношення до делікту; активної (відкритої) форми вираження особистого ставлення до делікту.

ВИСНОВКИ

У дисертації на підставі дослідження комплексу питань, що визначають юридико-психологічні засади профілактики адміністративних правопорушень, вчинюваних дітьми, сформульовано наукові положення й отримані результати, спрямовані на вирішення важливого наукового завдання – розроблення теоретичних засад і практичних науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення профілактики адміністративних правопорушень неповнолітніх дітей.

У дисертаційній роботі охарактеризовано теоретико-методологічні засади профілактики адміністративних правопорушень, вчинюваних неповнолітніми дітьми; висвітлено психологічні особливості делінквентної поведінки дітей; запропоновано напрями та методи підвищення ефективності діяльності з профілактики адміністративних правопорушень неповнолітніх.

1. Відповідно до ст. 12 КУпАП, суб'єктом (спеціальним чи особливим) адміністративного правопорушення можуть бути особи, які на момент його вчинення досягли 16-річного віку, наділені правоздатністю і дієздатністю, є осудними та володіють повноцінною психікою. При цьому слід зважати, що саме по собі досягнення неповнолітнім певного віку не визначає здатності підлітка правильно оцінити суспільну значимість і сенс вчиненого діяння та повною мірою керувати своїми діями. Існує певна категорія підлітків, які схильні підпорядковуватися віковим поведінковим стереотипам у вигляді реакцій опозиції, негативної імітації, компенсації, групування; особливості психоемоційної та інтелектуальної сфери цього віку визначають їх імпульсивність та дратівливість, прагнення до негайного задоволення своїх потреб, некритичність. Така поведінка характеризується згорнутою мотивацією, специфічним емоційним сприйняттям подій (розбіжність між об'єктивною ситуацією та її суб'єктивним сприйняттям), раптовістю виникнення протиправного наміру. У поєднанні з високою ймовірністю

педагогічної і соціальної занедбаності неповнолітнього, затримки психічного розвитку чи й розумової відсталості це актуалізує проблему неспівпадіння хронологічного та психологічного і соціального розвитку, отже, потребує детального дослідження його психосоціального статусу при здійсненні правосуддя, зокрема, у формі судово-психологічної експертизи.

2. Аналіз національного законодавства засвідчує, що нормативні акти, які регулюють соціальний захист і права дітей, представлені двома основними групами: базові акти, що визначають загальний правовий статус неповнолітніх суб'єктів, та спеціальні акти, що закріплюють їх правові позиції у конкретній сфері правовідносин. Серед них на особливу увагу заслуговує Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, затверджена указом Президента України від 24.05.2011 № 597/2011, якою визначені наступні завдання: удосконалити систему профілактики злочинності неповнолітніх дітей на основі застосування відновних та проактивних методик; забезпечити ефективне правосуддя щодо неповнолітніх, які вчинили правопорушення, з урахуванням вікових, соціально-психологічних, психофізичних та інших особливостей; сприяти розвитку відновного правосуддя; створити ефективну систему реабілітації неповнолітніх, які вчинили правопорушення, з метою їх перевиховання та ресоціалізації.

3. Узагальнення світового досвіду засвідчує наявність наступних базових моделей превенції адміністративних правопорушень неповнолітніх: 1) традиційна (карально-репресивна), орієнтована на примус за допомогою посилення нагляду та контролю за поведінкою; 2) громадсько-інтеграційна, спрямована на координацію зусиль правоохоронних органів та місцевих громад задля усунення чи мінімізації чинників дитячої делінквентності (поєднання суто виховних заходів із наданням психологічної допомоги підліткам із «проблемних» сімей); ресоціалізаційна, сутність якої полягає в застосуванні до неповнолітніх правопорушників технологій повторної правової соціалізації в спеціалізованих реабілітаційно-виховних центрах; реституційна – вжиття

заходів щодо примирення винуватця і жертви з подальшою його ресоціалізацією в межах звичної соціальної групи.

4. Протиправна поведінка (неправомірні дії, злочини, правопорушення, делікти, проступки) є проявом антисоціальної спрямованості особистості, що проявляється в нехтуванні чи посяганні на інтереси суспільства в цілому чи особистих інтересів громадян. За своєю сутністю така поведінка неоднорідна, а за спричиненими наслідками – характеризується різним ступенем суспільної небезпеки. Правопорушення (делікт) в юридичному обігу включає в себе: злочини – суспільно небезпечні діяння та проступки – суспільно шкідливі діяння, тобто адміністративні правопорушення в адміністративно-деліктному праві – це проступки. В юридичній психології проступок – це вчинок, тобто усвідомлена і контрольована поведінка, що наносить шкоду оточуючим, але за своєю тяжкістю не підпадає під необхідність застосування правових санкцій. Така поведінка є винною і асоціальною (аморальною): вона засуджується оточуючими, при цьому до винного застосовуються моральні санкції (негативна оцінка, осуд, образи, уникнення, ігнорування та ін.). Проступками є лихослів'я, бійки; зухвала чи агресивна поведінка неповнолітніх в школі, на вулиці, в інших громадських місцях, що межує з хуліганськими проявами; брутальне поводження з учителями та однокласниками; ухилення від навчання або роботи; жебрацтво, жорстоке ставлення до людей і тварин; втечі з дому, ранні статеві зв'язки, захоплення азартними іграми тощо.

5. Сучасним підліткам притаманні наступні особливості: помірне прагнення до демонстрування соціально схвалюваної поведінки за наявності тенденції протиставляти власні норми та цінності груповим; загалом негативне ставлення до різних форм залежностей та автоагресивної поведінки як способу уникнення проблем, що виникають в реальному житті; відсутність реакцій соматизації тривоги та формування непродуктивних копінг-стратегій; неприйнятність насильства як засобу вирішення проблем, нетиповість агресії як способу виходу з фрустрації; відсутність готовності до делінквентної поведінки. Поряд із цим, має місце слабка здатність контролювати поведінкові

прояви емоційних реакцій та недостатня сформованість вольового контролю своїх потреб і чуттєвих потягів. Вікова динаміка вищезначених проявів представлена зростанням тенденцій до нещирості, демонструванням реакцій соціальної бажаності за всіма формами девіантної поведінки. Значення схильності до нехтування загальноприйнятими нормами та правилами, потреби у «гострих відчуттях», агресивних та автоагресивних тенденцій, готовності до вживання психоактивних та делінквентної поведінки з віком зростають. При цьому має місце досить висока залежність між нездатністю контролювати власні емоційні прояви та високою схильністю до агресивності у поведінці дітей.

6. Профілактика адміністративних деліктів неповнолітніх має притаманні лише їй цілі, до яких належать: обмеження впливу негативних соціальних явищ та процесів, що перебувають поза сферою адміністративної деліктності, але визначають її сутність і динаміку; вплив на причини і умови вчинення адміністративних проступків; вплив на негативно налаштоване мікросередовище (у сім'ї, школі, неформальному оточенні і т. ін.), від якого залежить формування антисуспільних установок особи та відповідної мотивації її поведінки; вплив на особу, яка схильна до вчинення адміністративних проступків.

Методи профілактики адміністративних правопорушень неповнолітніх поділяються на наступні групи: 1) суспільно-політичні – посилення боротьби з негативним впливом деліктогенних чинників, підвищення суспільно-політичної активності громадян, розвиток профілактичної спрямованості в діяльності трудових колективів та інших соціальних груп; 2) культурно-виховні – підвищення рівня моральної та правової культури громадян, формування в них поваги до соціальних, правових та інших норм, поваги до закону; 3) соціально-психологічні – подолання елементів антисуспільної психології, створення морально-психологічної нетерпимості до правопорушників (принцип громадського засудження протиправної поведінки); 4) адміністративно-правові. Основними механізмами їх реалізації в усіх випадках є переконання та примус.

7. Найбільш ефективним варіантом превенції адміністративних правопорушень, вчинюваних дітьми, є поєднання заходів індивідуальної та загальної профілактики (57,7 % опитаних працівників поліції) при провідній ролі індивідуальної профілактики (44,9 %). При цьому першочерговими завданнями працівники вважають: вплив на умови, що спричиняють вчинення правопорушень (95,2 %); виявлення та постановку на облік дітей, від яких можна очікувати вчинення правопорушень (57,8 %); взаємодію з державними органами і громадськими організаціями (54,4 %). Натомість, 96,4 % соціальних працівників стверджують, що індивідуальна профілактика повинна посідати основне місце в системі превентивних заходів, оскільки саме так складається досвід розвинених європейських держав, де індивідуальна профілактика з залученням широкого кола недержавних органів та осіб вважається найбільш ефективною серед інших її різновидів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авралова Е. В., Овчинников М. В. Психолого-педагогические проблемы общения. М.: Генезис, 2000. 356 с.
2. Адміністративна діяльність міліції: підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків: вид-во НУВС, 2004. 448 с.
3. Адміністративне деліктне законодавство: зарубіжний досвід та пропозиції реформування в Україні / авт.-упоряд. О. А. Банчук. К.: Книги для бізнесу, 2007. 912 с.
4. Адміністративне право України: підручник / Ю. П. Битяк, В. В. Богуцький, В. М. Гаращук та ін.; за ред. Ю. П. Битяка. Харків: Право, 2000. 520 с.
5. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч.: у 2 т. / ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). К.: Юридична думка, 2004. Т. 1. Загальна частина. 584 с.
6. Анголенко В. В. Сутність, причини та наслідки девіантної поведінки неповнолітніх у контексті розвитку системи пробації в Україні// Збірник наукових праць «Педагогічні науки». 2017. Випуск LXXVII, Том 2. С.142-148.
7. Анденес И. Наказание и предупреждение преступлений; пер с англ.; под ред. Б. С. Никифорова. М.: Прогресс, 1979. 264 с.
8. Андріїв І. С. Діяльність суб'єктів запобігання злочинності неповнолітніх в країнах Європейського Союзу: матер. VII Регіон. наук.-практ. конф. «Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні». Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2001. С. 187-190
9. Антонян Ю. М., Гульдан В. В. Криминальная психология. М.: Педагогика, 1991. 325 с.
10. Антонян Ю. М., Эминов В. Е. Преступление и наказание: криминологический психологический анализ: монография. М.: Норма: НИЦ ИНФРА-М, 2014. 304 с.

11. Бандура А. Теория социального научения; пер.с англ. СПб.: Евразия, 2000. 320 с.
12. Бандурка О. М., Трубников В. М., Яровий В. А. Проблеми соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з виховно-трудових колоній. Х.: НУВС, 2003. 260 с.
13. Бакаев А. А. Система профилактики правонарушений несовершеннолетних: учеб. пособ. М. : Логос, 2004. 218 с.
14. Бахрах Д. Н. Административное право России: учеб. М.: НОРМА, 2000. 640 с.
15. Беженцев А. А. Место и роль школьных инспекторов милиции в государственной системе профилактики безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних // Вестник Калининград. юрид. ин-та МВД России. 2010. № 1. С. 30-34
16. Белевич Н. А. Психолого-акмеологическое прогнозирование социализации подростков с делинквентным поведением: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.13. Санкт-Петербург, 2011. 23 с.
17. Богомолова М. Ю. Соціально-педагогічна взаємодія соціальних інституцій у профілактиці делінквентної поведінки неповнолітніх. Наукова молодь: інноваційні підходи в освіті та науці: матеріали V Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Херсон, 24-30 квітня 2015 р.). Херсон, 2015. С. 24-32.
18. Бонкало С. В. Социально-психологические технологии формирования конструктивной жизненной позиции делинквентных подростков (на примере воспитанников специальных образовательных учреждений закрытого типа): автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.05. М.: Российский государственный социальный университет, 2012. 27 с.
19. Брэбан Г. Французское административное право: пер. с франц.; под ред. С. В. Боботова. М.: Прогресс, 1988. 488 с.

20. Бугайчук К. Л. Адміністративні проступки: сутність та організаційно-правові заходи їх профілактики: автореф. дис. ... к. ю. н.: спец. 12.00.07. Х., 2002. 20 с.
21. Вадзюк Т. Т. Запровадження пробації в Україні. URL: http://old.vugledar-rada.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=6018&catid=131&Itemid=250
22. Васильківська І. П. Запобігання злочинності неповнолітніх в Україні: деякі аспекти // Право України. 2004. № 1. С. 95-98
23. Василькова Ю. В., Василькова Т. А. Социальная педагогика: курс лекций. М.: Академия, 2000. 440 с.
24. Ведерникова О. Ювенальная юстиция: исторический опыт и перспективы // Российская юстиция. 2000. № 7. С. 51-53
25. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусал. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. 144 с.
26. Визель Т. Г., Сенкевич Л. В., Янышева В. А. Девиантное поведение подростков: теории и эксперименты: коллект. моногр. Тула: факультет повышения квалификации Московского городского психолого-педагогического университета, 2007. 341 с.
27. Винниченко Е. О. Профилактика правонарушений несовершеннолетних в Российской Федерации: административно-правовой аспект: автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.14. Тюмень, 2014. 198 с.
28. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навчально-методичний посібник до спецкурсу «Психологія девіацій». Київ, 2016. 188 с.
29. Галаган И. А. Административная ответственность в СССР (государственное и материально-правовое исследование): монография. Воронеж: изд-во Воронежского гос. ун-та, 1970. 256 с.
30. Гайнер М.Л. Правосознание подростков. М.: Магистр, 1998. 299 с.

31. Гишинский Я. И. Девиантология; 2-е изд. испр. и доп. СПб.: изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007. 528 с.
32. Глазунова Н. И. Система государственного управления: учебник. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. 551 с.
33. Голина В. В. Предупреждение преступности и права человека // Проблемы законності: респ. міжвідом. наук. збірн. Харків, 1998. Вип. 36. С. 159-166
34. Голощапова К. В. Формирование правового сознания средствами психологического тренинга. Екатеринбург: Уральский гуманитарный институт, 2018. 127 с.
35. Горбач О. В. Адміністративна відповідальність неповнолітніх, батьків або осіб, які їх замінюють: автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. К.: НАВСУ, 2006. 18 с.
36. Гошовський В. М. Реалізація функції захисту в адміністративно-деліктному процесі України // Європейський шлях розвитку України: плани і реалії: матеріали чотирнадцятої міжнар. молодіж. наук.-практ. конф. (Київ, 16-17 травня 2009 р.). К.: КиМУ, 2009. С. 254-256
37. Грузева О. В. Сучасна інформаційно-освітня програма профілактики куріння серед підлітків // Український наук.-мед. молодіжний журнал. 2010. №1. С. 20-27
38. Гулевич О. А., Голынчик Е. О. Правосознание и правовая социализация: аналитический обзор. М.: Международное общество им. Л. С. Выготского, 2003. 273с.
39. Гуржій Т. В. Встановлення ознак суб'єкта адміністративного делікту в процесі адміністративно-правової кваліфікації // Право України. 2006. № 4. С. 32–35.
40. Давидова Т. О. Кримінально-психологічні особливості особистості неповнолітніх правопорушників як підґрунтя до створення ефективної системи запобігання злочинності // Право і суспільство. 2015. № 5. С. 146-151.

41. Данильян О. Г., Овдієнко Я. О. Деякі напрями оптимізації правового виховання в сучасній Україні // Наук. записки Харк. ун-ту повітряних сил (Соціальна психологія, філософія). 2009. Вип. 2 (33). С. 3-11
42. Девиантность и социальный контроль в России (XIX – XX вв.): Тенденции и социологическое осмысление. СПб.: Речь, 2000. 327 с.
43. Денисов І. Г. Проблема відхилень у поведінці підлітків з точки зору закордонних вчених. URL: http://lib.mdpu.org.ua/nvsp/articles/2008/08_01digpvp.pdf
44. Денисов С. Ф. Детермінанти злочинності і моделі кримінологічної превенції злочинів молоді: монографія. Запоріжжя: вид-во ЗПУ, 2010. 395 с.
45. Денисов С. Ф., Юрасов А. В. Розвиток спеціального законодавства з питань запобігання злочинності в Україні // Держава та регіони (Сер.: Право). 2009. № 4. С. 35-42
46. Денисович В. В. Административная деликтология как наука // Вестник Челябинского государственного университета. Серия: Право. 2016. Т. 1, вып. 2. С. 12-17
47. Десятый Конгресс Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями: сборн. док. / сост. А. Г. Волеводз. М.: Юрист Информ, 2001. 496 с.
48. Дитинство в Україні: права, гарантії, захист (збірник документів). К.: АТ «Видавництво «Столиця», 1998. 248 с.
49. Дмитрієва С. М., Степанчук О. В. Особливості соціальної ситуації розвитку неповнолітніх злочинців // Вісник Київського інституту бізнесу та технологій. 2017. № 3 (34). С. 22-26.
50. Додин Е. В. Административная деликтология в системе юридической науки // Советское государство и право. 1991. №12. С. 32-36.
51. Дубінчук Н. В., Шулдик А. В. Психологічний аналіз мотивації протиправної діяльності підлітків // Молодий вчений. 2016. №12 (39). С. 243-247.

52. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25.01.1996 р.
URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_135

53. Ємець Ю. І. Правова освіченість підлітків. URL: <https://www.naiau.kiev.ua/files/naukova-diyalnist/naukovi-zahodi/zbirnuki/zbir-akt-pr-urud-psix1.pdf>

54. Загвязинский В. И., Зайцев М. П., Кудашов Г. Н., Селиванова О. А., Строков Ю. П. Основы социальной педагогики: учеб. пособ. / под ред. П. И. Пидкасистого. М.: Педагогическое общество России, 2002. 160 с.

55. Залетов Ю. С. Профилактика правонарушений среди подростков в общеобразовательной и специальной школах: дис. ... канд. педагог. наук: 13.00.01. Ярославль, 2007. 217 с.

56. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 2 кн. К.: Ін Юре, 2007. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 712 с.

57. Законодавство України у сфері освіти та професійного навчання (Верховна Рада України. Комітет з питань науки і освіти) / упорядн. Б. Г. Чижевський, В. П. Головінов, Є. В. Красняков, М. М. Шевченко. К.: Парламентське видавництво, 2013. 376 с.

58. Залялова І. М., Політова А. С. Чинники злочинності неповнолітніх (на підставі соціологічного дослідження) // Вісник пенітенціарної асоціації України. 2019. №3. С. 118-127.

59. Заросинський Ю. Я. Норми права, що регулюють діяльність ОВС і громадських формувань по профілактиці правопорушень неповнолітніх: навч. посібник. К.: УАВС, 1994. 47 с.

60. Змановская Е. В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения): учеб. пособ. М.: Академия, 2003. 288 с.

61. Інформаційний бюлетень про реформу органів правопорядку в Україні. Вип. 2: черв.-серп. 2017 р. Київ: Експертна група «Поліція під контролем», 2017. 16 с.

62. Іщенко І. В. Адміністративна відповідальність як засіб ювенальної превенції // Правова держава. 2018. № 30. С. 97-100.

63. Кадарія Ф. Д., Савченко І. П., Шаповалов В. А. Социология молодежи: учеб. пособ. Ростов-на-Дону: Феникс, 2001. 576 с.

64. Кальман О. Г. Що протиставити злочинності? // Дзеркало тижня. 2009. № 8. С. 6

65. Кальченко Т. Л. Запобігання злочинності неповнолітніх в Україні спеціальними органами та установами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2003. 225 с.

66. Квітка Я. М. Попередження адміністративних правопорушень серед неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2002. 226 с.

67. Керівні принципи ООН для попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Рядські керівні принципи) // Права человека и тюремные учреждения: сборник международных актов о правах человека, касающихся отправления правосудия. Организация Объединенных Наций (Нью-Йорк, Женева), 2004. С. 238-252.

68. Кіраль А. Й. Принципи побудови цілеспрямованого психологічного впливу на формування здатності підлітків до протистояння криміналізації // Український психологічний журнал. 2017. №3 (5). С. 113-123.

69. Кісіль З. Р. Психологічні особливості агресивності у підлітковому віці // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: психологічна. 2015. Випуск 1. С. 32-40.

70. Клейберг Ю. А. Психология девиантного поведения: учеб. пособ. М.: ТЦ Сфера, 2003. 160 с.

71. Кобзарь И. А. Противодействие преступности несовершеннолетних в переходный период (криминологический, уголовно-правовой и организационный аспекты). М.: ВНИИ МВД России, 2001. 179 с.

72. Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях от 30 декабря 2001 года № 195-ФЗ. URL: <http://zakonrf.info/koap/>

73. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 №8074-10. Дата оновлення: 03.07.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>

74. Кодекс України про адміністративні правопорушення: наук.-практ. коментар / Р. А. Калюжний, А. Т. Комзюк, О. О. Погрібний та ін. К.: Правова єдність, 2008. 655 с.

75. Кодекс законів про працю України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08/stru>

76. Козаченко В. В. Латентність хуліганських діянь, вчинених неповнолітніми // Порівняльно-аналітичне право. 2017. № 5. С. 303-305.

77. Колпаков В. К. Адміністративно-деліктний правовий феномен: моногр. К.: Юрінком Інтер, 2004. 528 с.

78. Комаров В. А. Діяльність центрів зв'язків з громадськістю ОВС України щодо зміцнення правопорядку та профілактики правопорушень: організаційно-правові питання: монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2007. 287 с.

79. Конвенція про права дитини, прийнята резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листоп. 1989 р. та набула чинності 2 верес. 1990 р. Ратифікована постановою Верховної Ради України №789 (78912) від 27 лютого 1991 р. та набула чинності для України 27 вересня 1991 р. URL: https://www.unicef.org/ukraine/.../convention_small_final.pd...

80. Кондратьев М. Ю. Типичные девиации психосоциального развития подростков // Психология развития: хрестоматия. Минск: Белорусский государственный педагогический университет им. М. Танка, 2012. URL: <https://studfiles.net/preview/2233117/>

81. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр>

82. Контроль над тютюном в Україні. Національний звіт. К., 2013. 126 с. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28830.pdf>

83. Коржова Е. Ю. Психология жизненных ориентаций человека. СПб.: изд-во РХГА, 2006. 384 с.

84. Корнилова Т. В. Факторы социального и психологического неблагополучия подростков в показателях методик стандартизированного интервью и методов наблюдения // Вопросы психологии. 2001. № 1. С. 107-110

85. Коталейчук С. П. Особливості нормативного регулювання діяльності міліції України щодо забезпечення реалізації правового статусу неповнолітніх // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. 2003. № 3. С. 120-129

86. Крайг Г. Психология развития. СПб.: Питер, 2001. 992 с.

87. Красняков Є. Державна політика у сфері позашкільної освіти: сучасний стан та перспективи вдосконалення // Рідна школа. 2014. №4-5. С. 17-20

88. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14-1-p/2019> від 26.02.2019

89. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-177> від 18.10.2018

90. Кримінально-виконавчий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/law/show/1129-15>

91. Кримінологічні проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті: досвід конкретно-соціологічного дослідження: монографія / В. Д. Воднік, П. Т. Петрик та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни та В. П. Ємельянова. Х.: Право, 2006. 292 с.

92. Криминология и административная юрисдикция: учеб. пособ. / Антонян Ю. М., Эриашвили Н. Д. и др.; 2-е изд., перераб. и дополн. М.: ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2015. 183 с.

93. Криминология: учебник для учебных заведений МВД Украины / под ред. В. Г. Лихолоба и В. Т. Филонова. Киев, 1997. 490 с.

94. Кудрявцева Н. И. Ювенальная юстиция в России и Франции: сравнительная характеристика: учеб.-метод. пособ. Курск: Регион. открытый соц. ин-т, 2003. 105 с.

95. Курс кримінології: особлива частина: підручник: у 2 кн. / М. В. Корнієнко, Б. В. Романюк, І. М. Мельник та ін.; за заг. ред. О. М. Джужи. К.: Юрінком Інтер, 2001. 480 с.

96. Кутиркін А. А. Шляхи розвитку теорії та практики правового виховання населення України // Право України. 2008. № 3. С. 122-125

97. Кучеріна І. Г. Злочинність серед неповнолітніх зростає // Юридичний вісник України. 2004. № 27. С. 12

98. Лесько Н. В. Деякі аспекти підвищення ефективності діяльності органів і служб у справах дітей щодо профілактики правопорушень // Митна справа. 2012. № 5 (83), ч. 2, кн. 2. С. 318-324.

99. Лесько Н. В. Адміністративно-правова діяльність органів і служб у справах дітей щодо профілактики правопорушень: автореф. дис... канд. юр. наук. Львів, 2013. 22 с.

100. Литвинов О. М. Адміністративно-територіальна координація діяльності суб'єктів профілактики злочинів в Україні на місцевому рівні: автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Х., 2002. 20 с.

101. Лич О., Кузнєцова А. Зв'язок акцентуацій характеру зі схильністю до антисоціальної поведінки підлітків // Індивідуальність у психологічних вимірах спільнот та професій в умовах мережевого суспільства: моногр. К.: ТОВ «Альфа-ПК», 2019. С. 223-226.

102. Маслоу А. Мотивация и личность; пер. с англ.; 3-е изд. С.-Пб. ПИТЕР, 2008. 352 с.

103. Мельникова Э. Б. Ювенальная юстиция: проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминологии: учеб. пособ.; 2-е изд., испр., доп. М.: Дело, 2001. 272 с.

104. Мерлин В. С. Психология индивидуальности. Избранные психологические труды. М.: Моск. психолого-социальный университет, 2009. 544 с.
105. Меркулова Ю. В. Запобігання делінквентній поведінці підлітків: психологічний аспект. Одеса: ОЮІ ХНУВС, 2007. 136 с.
106. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура; пер. с англ. М.: АСТ МОСКВА, Хранитель, 2006. 873 с.
107. Методичні рекомендації щодо проведення просвітницько-профілактичних занять з учнями 1–11 класів за програмою «Школа і поліція» / МОН України, Національна поліція України. К., 2016. 197 с. URL: http://www.nua.kharkov.ua/images/stories/SEPSH/program-shkolnyi-y-ofitser-politsii/Metod_rekom_polic.pdf
108. Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя відносно неповнолітніх // Людина, право, суспільство. Права людини і професійні стандарти для юристів у документах міжнародних організацій. Українсько-Американське бюро захисту прав людини (Амстердам – Київ), 1996. С. 71-81
109. Миколенко А. И. Административный процесс и административная ответственность в Украине: учеб. пособ.; 2-е изд., дополн. Х.: Одиссей, 2006. 352 с.
110. Минор В. А. Превентивная функция административной ответственности несовершеннолетних: автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.14. Воронеж, 2010. 23 с.
111. Миньковский Г. М. Криминология. М.: Юридическая литература, 1976. 369 с.
112. Миньковский Г. М., Тузов А. П. Профилактика правонарушений среди несовершеннолетних. К.: Политиздат Украины, 1987. 213 с.
113. Михайлюк Е. Б. Особенности защитно-совладающего поведения девиантных подростков: дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.06. Ростов на Дону, 2006. 193 с.

114. Московченко В. В. Особливості соціальної тривоги та соціофобії у делінквентних підлітків // Право і безпека. 2016. № 2 (61). С. 129-134.
115. Мураненко К. Ю. Інтернет та телебачення як чинник делінквентної поведінки неповнолітніх. Збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві». Львів, 2019. С. 218-220.
116. Муртазалиева М. М. Социально-педагогическая профилактика правонарушений несовершеннолетних детей: дис... канд. педагог. наук: спец. 13.00.01. Махачкала, 2005. 175 с.
117. Наказ МВС України «Про затвердження «Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України» від 19.12.2017 р. № 1044 URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18>
118. Никулин М. И. Проблемы науки административной деликтологии: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.14. М., 2006. 461 с.
119. Новикова Т. Ю. Административно-правовая организация защиты прав несовершеннолетних органами ювенальной юстиции: дис... к. ю. н. Хабаровск, 2003. 191 с.
120. Овчарова Р. В. Технологии практического психолога образования: учеб. пособие. М. : Сфера, 2000. 448 с.
121. Орлова О. О. Механізм правового виховання // Вісник Луганського державного ун-ту внутрішніх справ. 2005. № 4. С. 57-65
122. Орлова О. О. Правове виховання і роль міліції у його здійсненні на сучасному етапі розвитку суспільства: теоретичні та прикладні аспекти: автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. К., 2008. 20 с.
123. Орос О. Б. Детермінація насильницької поведінки серед дітей підліткового віку // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2017. №1/2 (33/34). С. 139-142.
124. Остапенко О. І. Профілактика адміністративних правопорушень (адміністративно-правовий аспект). Львів: Львів. ін-т внутр. справ, 2001. 103 с.

125. Основы социальной работы: учебник / отв. ред. Павленок П. Д. М.: М-ИНФРА-М, 1999. 368 с.
126. Охріменко І. М., Лигун Н. В. Утягнення неповнолітніх у злочинну діяльність: психологічні детермінанти // Юридична психологія. 2015. №1. С. 179-188.
127. Павленко Ю. 10% общего количества преступлений совершили несовершеннолетние. URL:<http://society.lb.ua/life/2012/03/09/140319>
128. Пастух Н. В. Сутність та причини злочинної поведінки неповнолітніх // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. 2015. № 1 (290). С. 260- 267.
129. Перлз Ф. Эго, голод и агрессия. М.: Эксмо-Пресс, 2000. 344 с.
130. Положення про Міністерство соціальної політики України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 р. № 423. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/go/423-2015-п>
131. Попандопуло В. В. Преступность несовершеннолетних: состояние, функции, последствия, социальный контроль: дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Краснодар, 2007. 187 с.
132. Почепцов Г. Г. Информационные войны. К.: ВАКЛЕР, 2000. 576 с.
133. Правила ООН, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі // Права человека и тюремные учреждения: сборник международных актов о правах человека, касающихся отправления правосудия. Организация Объединенных Наций (Нью-Йорк, Женева), 2004. С. 293-317
134. Правила матеріально-технічного забезпечення приймальників-розподільників для неповнолітніх: наказ МВС України від 13 липня 1996 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0436-96>
135. Правила тримання неповнолітніх у дисциплінарній кімнаті приймальників-розподільників для неповнолітніх: наказ МВС України від 13 липня 1996 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0437-96>
136. Приділяти увагу дітям – найкраще батьківство. URL: http://www.unicef.org/ukraine/ukr/media_16581.html

137. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо органів і служб у справах неповнолітніх та спеціальних установ для неповнолітніх: Закон України від 7 лютого 2007 р. № 609-V // Відомості Верховної Ради України. 2007. № 15. Ст. 194

138. Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року. Верховна Рада України; Закон, Програма від 05.03.2009 № 1065-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1065-17>

139. Про затвердження Положення про педагогічну раду виховної колонії та Типового положення про батьківський комітет при виховній колонії: Наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань від 28 січня 2004 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0143-04>

140. Про затвердження Положення про приймальники-розподільники для неповнолітніх органів внутрішніх справ: Наказ МВС України від 1 липня 1996 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0434-96>

141. Про затвердження Положення про центр медико-соціальної реабілітації неповнолітніх: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 вересня 1996 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1072-96-п>

142. Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 січня 2004 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/87-2004-п>

143. Про затвердження Типового положення про соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко): Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2005 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1291-2005-п>

144. Про заходи щодо вдосконалення соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2004 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1126-2004-п>

145. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 №1906-IV. Дата оновлення: 20.07.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>

146. Про Національну поліцію: Закон України від 20.08.2015 №580-VIII. Дата оновлення: 01.01.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>

147. Про організацію діяльності загальноосвітніх шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації: Постанова Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2012 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/734-2012-п/paran13#n13.>

148. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995 №20/95-ВР. Дата оновлення: 09.02.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80>

149. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 №2145-VIII. Дата оновлення: 16.07.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

150. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III // Відомості Верх. Ради. 2001. № 30. Ст. 142

151. Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 р. URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/73BCA1BFDD9015AC22571990045A488?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=73BCA1BFDD9015AC22571990045A488&Count=500&>

152. Про Типове положення про притулки для дітей: Постанова Кабінету Міністрів України від 9 червня 1997 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/565-97-п>

153. Проект «Стратегії міліції щодо профілактики підліткової злочинності в Україні» // Офіційний веб-сайт Українського центру порозуміння. URL: [http://uccg.org.ua/bulletin/Articles/02\(10\)/05-Pobudova_praktyky/100501.Pdf](http://uccg.org.ua/bulletin/Articles/02(10)/05-Pobudova_praktyky/100501.Pdf)

154. Профілактика правопорушень та застосування програм відновного правосуддя в діяльності кримінальної міліції у справах дітей: посібник. К. : Видавець Захаренко В. О., 2012. 120 с.

155. Пряхіна Н. О. Зарубіжні вчені про девіацію неповнолітніх. URL: <http://radnuk.info/statti/558-kruminolog/15117-2011-01-21-07-32-33.html>

156. Прудников Б. П., Рыбалкина О. П. Профилактика беспризорности, безнадзорности и наркомании среди несовершеннолетних. Административно-правовое регулирование. М.: Юнити-Дана; Закон и право, 2004. 447 с.

157. Психологічна енциклопедія / автор-упорядн. О. М. Степанов. К.: Академвидав, 2006. 424 с.

158. Психологічне забезпечення оперативно-службової діяльності працівників міліції. Частина 8. Діагностика особистості працівника ОВС в системі психологічного супроводження. Навч.-метод. посібн./ Д. О. Александров, О. В. Давидова та ін. К.: Національна академія внутрішніх справ, 2015. 130 с.

159. Психология подростка: учебник / под ред. А. А. Реана. СПб.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2007. 480 с.

160. Реан А. А. Характерологические особенности подростков-делинквентов // Вопросы психологии. 1991. №4. С. 8-14

161. Реан А. А. Агрессия и агрессивность личности // Психологический журнал. 1996. № 5. С. 3-18

162. Регіональна модель профілактики підліткової злочинності: досвід упровадження // Інформаційний веб-сайт «Практика вирішення конфліктів». URL: http://www.commonground.org.ua/dld/doc/reg_model_ppz.pdf

163. Регіональна модель профілактики підліткової злочинності: досвід упровадження: брошура. URL: http://www.bezpekagromad.org.ua/files/materials/1367/Model_last.pdf

164. Результати опитування учнівської молоді щодо тютюнопаління, вживання алкоголю та наркотиків (ESPAD) URL: http://moz.gov.ua/ua/portal/pre_20120612_a.html

165. Річний звіт проектного офісу при Міністерстві внутрішніх справ України. 21.12.2017 / МВС України. URL: http://mvs.gov.ua/ua/infographic/2017/COVV/nacionalna_policija/Richniy_zvit_Proektnogo_ofisu_pri_Ministerstvi_vnutrishnih_sprav_Ukraini.htm
166. Романюк В. В. Кримінальне судочинство щодо неповнолітніх. Харків: Друкарня Мадрид, 2016. 252 с.
167. Россинский Б. В. Административная ответственность: курс лекций. М.: Норма, 2004. 280 с.
168. Рудик М. М. Психологічні особливості формування особистості та поведінки неповнолітнього корисливого злочинця // Юридична психологія. 2015. №2. С. 231-242.
169. Савенкова И. В. Особенности доверительного общения подростков делинquentов: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.13. Ростов-на-Дону, 2010. 22с.
170. Савина Н. Н. Подростковая делинквентность: природа, причины, предупреждение. Новосибирск: изд-во Новосибирского государственного технического университета, 2006. 168 с.
171. Свириденко О. А. Психологічно-правова-характеристика тяжких насильницьких злочинів, вчинених неповнолітніми: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 19.00.06. К.: НАВС, 2018. 222 с.
172. Седих К. В. Психологія взаємодії систем: «сім'я» та освітні інституції. Полтава: Довкілля-К, 2008. 228 с.
173. Седих К. В., Моргун В. Ф. Делінквентний підліток. Навчальний посібник із психопрофілактики, діагностики та корекції протиправної поведінки підлітків. 2-ге вид. К.: Видавничий Дім «Слово», 2015. 270 с.
174. Сергеева К. В. Профілактика агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. Київ: Київський університет ім. Б. Грінченка, 2016. 22 с.

175. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 №2947-III. Дата оновлення: 28.08.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
176. Скрипченко О. В. Вікова та педагогічна психологія протиправної поведінки підлітків. URL: http://pidruchniki.com.ua/13320815/psihologiya/pidlitkoviy_vik#237
177. Словник термінів і визначень з курсу «Загальна теорія держави і права»: навч. посіб. Київ: Українська академія внутрішніх справ, 1995. 80 с.
178. Соціальна робота: технологічний аспект: навч. посіб. / за ред. А. Й. Капської. К.: Центр навч. л-ри, 2004. 360 с.
179. Социологическая энциклопедия / под общ. ред. А. Н. Данилова. Мн.: БелЭн, 2003. 384 с.
180. Спицька Л. В. Соціально-психологічна оцінка наслідків несприятливих умов соціалізації у виникненні делінквентної поведінки неповнолітніх // Актуальні проблеми психології. Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. 2015. №43. С. 136-139.
181. Стратегія розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року: схвалено Розпорядженням Каб. Міністрів України від 15.11.2017 р. № 1023-р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1023-2017-%D1%80>
182. Сухомлинський В. О. Моральні цінності сім'ї // Вибрані твори: в 5-ти томах. К.: Рад. школа, 1977. Т. 5. С. 343-347
183. Сучасні стратегії міліції щодо профілактики правопорушень серед неповнолітніх: навч. посіб. / Л. І. Мороз, Р. Г. Коваль, Н. М. Прокопенко та ін.; за наук. ред. Л. І. Мороз. К.: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2008. 220 с.
184. Тарнавська Н. П. Профілактична діяльність вихователя ПРН МВС України та психологічні засади її удосконалення: автореф. дис... канд. психол. наук: спец. 19.00.06. К., 2007. 18 с.
185. Тацій М. С. Кримінологічний аналіз агресивної корисливо-насильницької злочинності та запобігання їй: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2011. 20 с.

186. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. К.: Либідь, 2003. 376 с.
187. Третьякова К. Е. Модели ювенальной юстиции в странах континентальной правовой системы // Молодой ученый. 2016. №19. С. 259-263. URL: <https://moluch.ru/archive/123/33861>
188. Уповноважений Президента України з прав дитини ініціює збір інформації про місця, де дітям продають алкоголь та цигарки. URL: <http://www.prezident.gov.ua/news/23895.html>.
189. Филонов В. П. Состояние, причины преступности в Украине и её предупреждение: монография. Донецк: Донеччина, 1999. 638 с.
190. Франкл В. Человек в поисках смысла. М.: Прогресс, 1990. 368 с.
191. Французское административное право: доклад проф. Ж.-М. Понтье; пер. с франц. Е. Жербо 15.06.2014 г. URL: <http://www.comitasgentium.com/ru>
192. Фрейд З. Психология бессознательного. М.: Просвещение, 1989. 447 с.
193. Фризен П. Д. Административно-правовое предупреждение отдельных видов преступлений: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Барнаул, 2004. 208 с.
194. Фокс В. Введение в криминологию; пер. с англ. М.: Прогресс, 1985. 312 с.
195. Хомич А.В. Психология девиантного поведения: учеб. пособие. Ростов-на-Дону: Южно-Российский Гуманитарный Институт, 2006. 140 с.
196. Цивільний кодекс України URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/go/435-15>
197. Чернецький О. Л. Правове регулювання адміністративної відповідальності неповнолітніх в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук. : спец. 12.00.07. Х., 2008. 22 с.
198. Шакун В. І. Суспільство і злочинність. К.: Атіка. 2003. 784 с.
199. Швець Т. М. Сучасний соціально-демографічний портрет неповнолітніх правопорушників // Науковий вісник Ужгородського

університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота». 2016. Вип. 1 (38). С. 27-329.

200. Шестакова Т. С. Профилактика правонарушений несовершеннолетних в сфере свободного времени: дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Рязань, 2004. 218 с.

201. Шостко О. Ю. Біологічні та психологічні теорії пояснення злочинної поведінки неповнолітніх у США // Теорія і практика правознавства. 2015. №1(7). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2015_1_26

202. Шувалова И. Н. Поведенческие факторы здоровья и физической активности подростков // Проблемы сучасної педагогічної освіти: педагогіка і психологія. 2010. Вип. 24. Ч. 2. С. 172-177

203. Щедрин Н. В. Основы общей теории предупреждения преступности: учеб. пособ. Красноярск: Краснояр. гос. ун-т, 1999. 58 с.

204. Що впливає на молодь. URL: <https://wol.jw.org/uk/wol/d/r15/lp-k/102005242#h=2>

205. Ювенальна юстиція: навч. посіб. / А. І. Гусєв, Ю. Б. Костова, Н. М. Крестовська та ін.; за ред. Н. М. Крестовської. Одеса: ОЮІ ХНУВС, 2006. 243 с.

206. Ювенальна юстиція в Україні: коментар та аналіз діючого законодавства. Конвенція про права дитини (з постатейними матеріалами). Словник-довідник з ювенальної юстиції / за заг. ред. В. С. Зеленецького. Х. : Страйк, 2006. 784 с.

207. Юридична психологія. Словник: довідкове видання / кол. авт.: Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко та ін.; за заг. ред. Л. І. Казміренко; вид. 2-е, уточ. та доп. К.: КНТ, 2008. 224 с.

208. Ядов В. А. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности; 3-е изд., испр. М.: Омега-Л, 2007. 567 с.

209. Butković Ana, Valenta Zdravko, Tišma Velimir (2016). Važnost policijskih preventivnih programa za mlade – rezultati istraživanja. Časopis «Policija i sigurnost» (Zagreb), godina 25. broj 4, str. 397–408.

210. Cole T.G. The American System of Criminal Justice; 3-rd ed. Cole Publishing Company, Monterey, California, 1992.186 p.
211. Delinquency Prevention & Intervention: Juvenile Justice Guide Book for Legislators / National Conference of State Legislatures. 2018. 12 p. URL: <http://www.ncsl.org/documents/cj/jjguidebookdelinquency.pdf>
212. Glueck S., Glueck E. Psyisque and delinquency. New York: Harper, 1950. 211 p.
213. Hill J. P. Understanding early adolescence: a framework. Carrboro, NC: Center for Early Adolescence. 1980. 263 p.
214. Freud A. An Outline of Psychoanalysis. New York: W.W.Norton, 1949. 228 p.
215. Jenkins R. L. Motivation and Frustration in Delinquency // American Journal of Ortohopsoychiatry. 1957. XXVII. 607 p.
216. Koch R. & Koch K. J. Understanding the mentally retarded child: a new approach. New York: Random House. 1985. 313 p.
217. Kolb L. Brain Development, Plasticity and Behavior // American Psychologist, 1989. № 44. P.1203-1212
218. Ray S. Delinquency: its causes. Baltimore: Williams and Wilkins, 1987.
219. Robbins D. Legal and ethical in terminal illness care for patients, families, care-givers, and institutions. In T. Rando (ed.), Loss and anticipatory grief. Lexington, MA: Lexington Books. 1983. P. 215-228
220. Sherman L. W., Gottfredson D., MacKenzie D. L., Eck J. and others. Preventing Crime: What Works, What Doesn't, What's Promising by Bushway / National Institute of Justice, July, 1998. P. 1-19
221. Spencer D. Social Control, Delinquency and Youth Status Achievement: a Developmental Approach: Sociological Perspectives. Vol. 42, No. 2 (Summer, 1999), p. 305-324
222. Wright B. Psysical disability: A psychological approach. New York: Harper & Row, 1983. 441 c.

ДОДАТКИ

Додаток А

**УЗАГАЛЬНЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ
вивчення справ про
адміністративні правопорушення (132 справи)**

№№ з/п	Запитання	Кількість	Питома вага
1	Адміністративна справа порушена за КУпАП ст. 175-1 ст. 173 ст. 130 ст. 178 інше	68 19 19 9 31	51,4 14,3 14,3 6,8 23,5
2	Правопорушення вчинене: - однією особою - двома особами - трьома і більше особами	120 12 -	90,9 9,1 -
3	Стать: - чоловік - жінка	124 8	93,9 6,1
4	Рід занять: - студент - учень загальноосвітньої школи - працює - без певного роду занять	70 12 8 42	53,1 9,1 6,8 31,8
5	Притягався до адміністративної відповідальності в минулому: - так - ні	10 122	7,6 92,4
6	Правопорушення вчинене в стані алкогольного сп'яніння (наркотичного збудження) - так - ні	10 122	7,6 92,4
7	Наявність психічних аномалій: - перебував на психіатричному обліку - на психіатричному обліку не перебував, але є вказівки на неадекватне поведіння (конфліктність, агресивність тощо) - є ознаки інтелектуальної недорозвиненості, соціальної та	- 12 12	- 9,1 9,1

	педагогічної занедбаності - інформація відсутня	108	81,8
8	Місце вчинення правопорушення - вулиця - парки, сквери, площі - заклади громадського харчування - заклади відпочинку - місця громадського користування - інше місце	2 2 5 - 98 25	1,5 1,5 3,8 - 74,3 18,9
9	Час вчинення злочину: - в першій половині дня (до 14 год.) - в другій половині дня (з 14 до 19 год.) - ввечері (19-22 год.) - пізно ввечері (22-24 год.) - вночі	- 40 48 44 -	- 30,3 36,4 33,3 -
10	Ступінь визнання вини - повністю - частково - не визнав	120 4 8	91,0 3,0 6,0
11	Характеристика за місцем навчання (місцем роботи, місцем проживання) - позитивна - негативна - беззмістовна	62 28 42	47,0 21,2 31,8
12	Застосовані заходи адміністративного впливу - зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого - попередження; - догана або сувора догана - передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання	6 42 6 78	4,5 31,8 4,5 59,2

Додаток Б

УЗАГАЛЬНЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ
опитування працівників підрозділів ювенальної превенції (78 осіб)

№№ з/п	Запитання	Кількість	Питома вага
1	Рівень латентності адміністративних правопорушень неповнолітніх складає: - до 10% - 20-30% - близько половини - понад 70% - не маю достатніх підстав для такого судження	5 11 19 38 5	6,3 14,1 24,6 48,7 6,3
2	Найбільш ефективними напрямками профілактики адміністративних правопорушень неповнолітніх є: - індивідуальна профілактика - загальна профілактика - поєднання загальної та індивідуальної профілактики - виховний вплив батьків та близьких родичів - не маю певної думки	35 16 45 36 -	44,9 20,5 57,7 46,1 -
3	Найбільш ефективними заходами профілактики адміністративних правопорушень неповнолітніх є: - проведення лекцій, бесід у школах - проведення масових заходів, спрямованих на підвищення рівня правової культури учнів, за участю неповнолітніх та правоохоронців - вплив на умови, що спричиняють вчиненню правопорушень - залучення батьків та інших авторитетних дорослих - індивідуальний вплив на осіб, які перебувають на обліку - виявлення та постановка на облік дітей, від яких можна очікувати вчинення правопорушень - взаємодія з державними органами і громадськими організаціями	48 43 74 58 48 45 43	61,0 55,1 95,2 74,2 61,9 57,8 54,4

УЗАГАЛЬНЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ
опитування працівників міських центрів соціальних служб
для сім'ї, дітей та молоді (56 осіб)

№№ з/п	Запитання	Кількість	Питома Вага
1	Рівень латентності адміністративних правопорушень неповнолітніх складає: - до 10% - 20-30% - близько половини - понад 70% - не маю достатніх підстав для такого судження	4 10 15 22 5	7,3 17,9 26,8 39,7 8,3
2	Найбільш ефективними напрямками профілактики адміністративних правопорушень неповнолітніх є: - індивідуальна профілактика - загальна профілактика - поєднання загальної та індивідуальної профілактики - виховний вплив батьків та близьких родичів - не маю певної думки	54 20 56 50	96,4 35,7 100,0 89,3
3	Найбільш ефективними заходами профілактики адміністративних правопорушень неповнолітніх є: - проведення лекцій, бесід у школах - проведення масових заходів, спрямованих на підвищення рівня правової культури учнів, за участю неповнолітніх та правоохоронців - вплив на умови, що спричиняють вчиненню правопорушень - залучення батьків та інших авторитетних дорослих - індивідуальний вплив на осіб, які перебувають на обліку - виявлення та постановка на облік дітей, від яких можна очікувати вчинення правопорушень - взаємодія з державними органами і громадськими організаціями - залучення до проведення	40 32 42 47 32 32 30 47	71,4 57,1 75,0 83,9 57,1 57,1 52,7 83,9

	загальнопрофілактичних заходів представників засобів масової інформації - інші (вказати)		
4	Підвищення ефективності профілактичної діяльності потребує:		
	- налагодження чіткої взаємодії між всіма суб'єктами профілактичної діяльності	53	94,6
	- створення спеціальної служби, яка б займалася лише профілактичною діяльністю	56	100,0
	- створення спеціального органу, який би координував зусилля та узгоджував дії центральних та місцевих органів виконавчої влади	35	62,5
	- залучення фахівців, які мають спеціальну освіту та підготовку	42	75,0
	- спеціалізованої підготовки фахівців, які працюють з дітьми-девіантами	54	96,4
	- підвищення рівня інформаційно-аналітичного та матеріального забезпечення	28	50,0

Додаток В

**Узагальнені результати опитування неповнолітніх
щодо суб'єктивних детермінант вчинення адміністративних
правопорушень (308 осіб)**

№№ з/п	Запитання	Кількість	Питома вага
1	Скільки років Вам вже виповнилося: - 13 років - 14 років - 15 років - 16 років	13 36 145 114	4,2 11,7 47,1 37,7
2	Ваша стать - хлопець - дівчина	176 132	57,1 42,9
3	Ви проживаєте: - в повній сім'ї - в неповній сім'ї	 33	89,3 10,7
4	Позашкільний час ви, зазвичай, проводите: - з батьками - з бабусями, дідусями, іншими родичами - перебуваю сам/сама	184 113 11	59,7 36,7 3,6
5	Батьки приділяють мені достатньо уваги: - мама - батько - важко визначити	231 77	75,0 25,0
6	При підготовці уроків: - я працюю самостійно - мені допомагають батьки - мені допомагають інші родичі	130 132 46	42,2 42,9 14,9
7	Стосунки у нашій родині: - дружні - нерівноправні - ворогуючі - байдужі - інше	192 40 16 14 16	62,3 13,0 5,2 4,5 5,2
8	Найбільшим авторитетом для мене є: - батьки - інші родичі - друзі - вчителі, тренери	179 49 40 40	58,1 15,9 13,0 13,0

9	В людях я найбільше ціную: - чесність - сміливість - розум - фізичну силу - хитрість	162 143 140 120 77	52,6 46,4 45,5 49,0 25,0
10	Мої батьки мають погані звички: - надто часто вживають алкоголь - інколи вживають наркотики - буває, що вчиняють дрібні крадіжки	110 31 25	35,7 10,0 8,1
11	Як Ви проводите свій вільний час: - відвідую спортивні чи інші секції - спілкуюся в Інтернеті - відвідую дискотеки, нічні клуби - спілкуюся з друзями	200 122 108 214	64,9 39,6 35,1 69,5
12	Я віддаю перевагу таким фільмам: - бойовикам - фентези	154 200	50,0 64,9
13	Серед моїх друзів є такі, що: - вживають алкогольні напої - знайомі з наркотичними речовинами - мали проблеми з законом	182 131 164	59,1 42,5 53,2
14	Чи маєте ви досвід вживання: - алкогольних напоїв - наркотичних речовин	119 104	38,6 33,8
15	В школі я отримую зауваження за погану поведінку: - ніколи - інколи - систематично	104 110 94	33,1 35,7 31,2
16	Чи здійснювались щодо Вас приводи в поліцію: - так - ні	54 254	17,5 82,5
17	При виникненні конфлікту в школі я: - звертаюся за допомогою до вчителів - пробую владнати його мирно за допомогою однокласників - пробую владнати за допомогою старших друзів - можу застосувати фізичну силу	77 120 145 94	25,0 39,0 47,1 31,2
18	Я можу порушити встановлені правила, якщо буду впевнений, що ніхто про це не дізнається:		

	- так	182	59,1
	- ні	79	25,0
	- іноді	47	15,9
19	Я знаю правові норми, свої обов'язки та ступінь відповідальності:		
	- достатньою мірою	94	31,0
	- частково	133	43,1
	- недостатньо	77	24,8
	- складно сказати	4	1,1
20	Таку інформацію я дізнаюся:		
	- у школі	150	48,4
	- у родині	56	18,2
	- зі ЗМІ	50	16,2
	- від друзів	50	16,2
21	Суспільно небезпечними з числа перерахованих, на вашу думку, є наступні дії:		
	- вживання наркотичних речовин	162	52,6
	- вживання алкогольних напоїв	55	17,9
	- надання послуг сексуального характеру	50	16,2
	- дрібна крадіжка	28	9,1
	- паління	14	4,5
	- нецензурні висловлювання	3	0,9
22	На вашу думку, чи слід посилити покарання за вчинення адміністративного проступку неповнолітніми		
	- так	190	60,7
	- ні	118	39,3

Додаток Г

Опитувальник О. М. Орла

1. Я віддаю перевагу одягу неяскарих, приглушених тонів.
2. Буває, що я відкладаю на завтра те, що повинен зробити сьогодні.
3. Я охоче записався б добровольцем для участі в яких-небудь бойових діях.
4. Буває, що іноді я сварюся з батьками.
5. Той, хто в дитинстві не бився, зростає мамчиним синком і нічого не може добитися в житті.
6. Я б узявся за небезпечну для життя роботу, якби за неї добре платили.
7. Іноді я відчуваю таку сильну тривогу, що просто не можу всидіти на місці.
8. Іноді буває, що я трохи хвалюся.
9. Якби мені довелося стати військовим, то я хотів би бути льотчиком-винищувачем.
10. Я ціную в людях обережність і обачність.
11. Тільки слабкі та боязкі люди виконують всі правила і закони.
12. Я віддаю би перевагу роботі, пов'язаній зі змінами і подорожами.
13. Я завжди говорю тільки правду.
14. Якщо людина в міру і без шкідливих наслідків вживає збудливі і впливаючі на психіку речовини – це цілком нормально.
15. Навіть якщо я злюся, то прагну не вдаватися до лайки.
16. Я думаю, що мені б сподобалося полювати на левів.
17. Якщо мене образили, то я обов'язково повинен помститися.
18. Людина повинна мати право випивати стільки, скільки вона хоче.
19. Якщо мій приятель спізнюється до призначеного часу, то я звичайно зберігаю спокій.
20. Мені звичайно ускладнює роботу вимога зробити її до певного терміну.
21. Іноді я переходжу вулицю там, де мені зручно, а не там, де належить.
22. Деякі правила і заборони можна відкинути, якщо відчуваєш сильний сексуальний (статевий) потяг.
23. Я іноді не слухаюся батьків.
24. Якщо при покупці автомобіля мені доведеться вибирати між швидкістю і безпекою, то я виберу безпеку.
25. Я думаю, що мені сподобалося б займатися боксом.
26. Якби я міг вільно вибирати професію, то став би дегустатором вин.
27. Я часто переживаю потребу в гострих відчуттях.
28. Іноді мені так і хочеться зробити собі боляче.
29. Моє ставлення до життя добре описує прислів'я: «Сім разів відмірай, один раз відріж».

30. Я завжди купую квитки в громадському транспорті.
31. Серед моїх знайомих є люди, які пробували одурманюючі токсичні речовини.
32. Я завжди виконую обіцянки, навіть якщо мені це не вигідно.
33. Буває, що мені так і хочеться вилаятися.
34. Мають рацію люди, які в житті слідують прислів'ю: «Якщо не можна, але дуже хочеться, то можна».
35. Бувало, що я випадково потрапляв у бійку після вживання спиртних напоїв.
36. Мені рідко вдається примусити себе продовжувати роботу після низки образливих невдач.
37. Якби у наш час проводилися б бої гладіаторів, то я б обов'язково в них узяв участь.
38. Буває, що іноді я говорю неправду.
39. Терпіти біль назло всім навіть приємно.
40. Я краще погоджуся з людиною, ніж стану сперечатися.
41. Якби я народився у давнину, то став би благородним розбійником.
42. Якщо немає іншого виходу, то суперечку можна вирішити й бійкою.
43. Бували випадки, коли мої батьки, інші дорослі виявляли хвилювання з приводу того, що я трохи випив.
44. Одяг повинен з першого погляду виокремлювати людину серед інших у натовпі.
45. Якщо в кінофільмі немає жодної пристойної бійки – це погане кіно.
46. Коли люди прагнуть нових незвичайних відчуттів і переживань – це нормально.
47. Іноді я нудьгую на уроках.
48. Якщо мене хтось випадково штовхнув в натовпі, то я обов'язково вимагатиму від нього вибачення.
49. Якщо людина дратує мене, то я готовий виказати їй все, що я про неї думаю.
50. Під час подорожей і поїздок я люблю відхилятися від звичайних маршрутів.
51. Мені б сподобалася професія дресирувальника хижих звірів.
52. Якщо вже ти сів за кермо мотоцикла, то варто їхати тільки дуже швидко.
53. Коли я читаю детектив, то мені часто хочеться, щоб злочинець утік від переслідування.
54. Іноді я просто не можу втриматися від сміху, коли чую непристойний жарт.
55. Я прагну уникати в розмові виразів, які можуть збентежити оточуючих.
56. Я часто засмучуюся через дрібниці.
57. Коли мені заперечують, я часто вибухаю і відповідаю різко.
58. Мені більше подобається читати про пригоди, ніж любовні історії.
59. Щоб отримати задоволення, варто порушити деякі правила і заборони.

60. Мені подобається бувати в компаніях, де в міру випивають і веселяться.
61. Мене дратує, коли дівчата палять.
62. Мені подобається стан, який наступає, коли в міру і в добрій компанії вип'єш.
63. Бувало, що у мене виникало бажання випити, хоча я розумів, що зараз не час і не місце.
64. Сигарета у важку хвилину мене заспокоює.
65. Мені легко примусити інших людей боятися мене, тому іноді ради забави я це роблю.
66. Я зміг би своєю рукою стратити злочинця, справедливо засудженого до вищої міри покарання.
67. Задоволення – це головне, до чого варто прагнути в житті.
68. Я хотів би взяти участь в автомобільних гонках.
69. Коли у мене поганий настрій, до мене краще не підходити.
70. Іноді у мене буває такий настрій, що я готовий першим почати бійку.
71. Я можу пригадати випадки, коли я був таким злим, що хапав першу річ, що попалася під руку, і ламав її.
72. Я завжди вимагаю, щоб оточуючі поважали мої права.
73. Мені сподобалося б стрибати з парашутом.
74. Шкідливу дію на людину алкоголь і тютюну сильно перебільшують.
75. Я рідко даю здачу, навіть якщо хтось ударить мене.
76. Я не одержую задоволення від відчуття ризику.
77. Коли людина у розпалі суперечки вдається до «сильних виразів» – це нормально.
78. Я часто не можу стримати свої почуття.
79. Бувало, що я спізнювався на уроки.
80. Мені подобаються компанії, де всі жартують один над одним.
81. Секс повинен займати в житті молоді одне з основних місць.
82. Часто я не можу стриматися від суперечки, якщо хтось не згоден зі мною.
83. Іноді траплялося, що я не виконував домашнє завдання.
84. Я часто скоюю вчинки під впливом хвилинного настрою.
85. Мені здається, що я не здатний ударити людину.
86. Люди справедливо обурюються, коли дізнаються, що злочинець залишився безкарним.
87. Буває, що мені доводиться приховувати від дорослих деякі свої вчинки.
88. Наївні простаки самі заслуговують того, щоб їх одурювали.
89. Іноді я такий роздратований, що стукаю по столу кулаком.
90. Тільки несподівані обставини і відчуття небезпеки дозволяють мені по справжньому проявити себе.
91. Я б спробував яку-небудь одурманюючу речовину, якби твердо знав, що це не зашкодить моєму здоров'ю і не спричинить покарання.
92. Коли я стою на мосту, то мене іноді так і тягне стрибнути вниз.

93. Всякий бруд мене лякає або викликає сильну огиду.
 94. Коли я злюся, то мені хочеться кого-небудь ударити.
 95. Я вважаю, що люди повинні повністю відмовитися від вживання спиртних напоїв.
 96. Я міг би, побившись об заклад, влізти на високу фабричну трубу.
 97. Часом я не можу справитися з бажанням заподіяти біль іншим людям.
 98. Я міг би після невеликих попередніх пояснень управляти вертольотом.

1. Шкала установки на соціальну бажаність (службова шкала) – призначена для вимірювання готовності підлітка представляти себе в найсприятливішому світлі з погляду соціальної бажаності.

2. Шкала схильності до порушення норм і правил – призначена для вимірювання схильності підлітка до порушення норм і правил, схильності до заперечення загальноприйнятих норм і цінностей, зразків поведінки.

3. Шкала схильності до адиктивної поведінки – призначена для вимірювання готовності реалізувати адиктивну поведінку.

4. Шкала схильності до самоушкоджувальної і саморуйнуючої поведінки – призначена для вимірювання готовності реалізувати різні форми аутоагресивної поведінки.

5. Шкала схильності до агресії і насильства – призначена для вимірювання готовності підлітка до реалізації агресивних тенденцій в поведінці.

6. Шкала вольового контролю емоційних реакцій – призначена для вимірювання схильності підлітка контролювати поведінкові прояви емоційних реакцій.

7. Шкала схильності до делінквентної поведінки – вимірює готовність (схильність) підлітків до реалізації делінквентної поведінки, виявляє «делінквентний потенціал», який за певних обставин може реалізуватися.

Узагальнені результати за опитувальником О. М. Орла

№ з/п	Шкала	Значення у Т-балах	Інтерпретація
1	установка на соціальну бажаність	62-65 Т-балів	тенденція демонструвати суворе дотримання соціальних норм та прагнення показати себе у найкращому світлі
2	схильність до порушення норм і правил	50-53 Т-балів	відкидання загальноприйнятих норм та цінностей, зразків поведінки, тенденція протиставляти власні норми та цінності груповим, «порушувати спокій», шукати труднощі, які можна було б подолати
3	схильність до адиктивної поведінки	39-42 Т-балів	неприйнятність адиктивності або ж наявність соціального контролю щодо своїх поведінкових реакцій
4	схильність до самоушкоджувальної і саморуйнуючої поведінки	43-45 Т-балів	відсутність готовності до реалізації саморуйнуючої поведінки, соматизації тривоги, реалізації комплексів провини у поведінкових реакціях.
5	схильність до агресії і насильства	41-43 Т-бали	невираженість агресивних реакцій, неприйнятність насильства як засобу вирішення проблем, нетиповість агресії як способу виходу з фрустрації
6	вольовий контроль емоційних реакцій	48-51 Т-балів	слабка здатність контролювати емоційні реакції, небажання уникати негативних емоцій у поведінці, недостатня сформованість вольового контролю
7	схильність до делінквентної поведінки	41-43 Т-балів	невиражена готовність вступати у конфлікт із загальноприйнятими нормами та способом життя

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Мураненко К. Ю. Зарубіжний досвід профілактики правопорушень серед неповнолітніх. *Психологічний журнал*. 2019. № 2 (22). С. 86-98.
2. Мураненко К. Ю. Роль сім'ї у формуванні девіантної поведінки дитини. *Психологічний журнал*. 2019. № 3 (23). С. 43-54.
3. Мураненко К. Ю. Психологічна характеристика адміністративних правопорушень, що вчиняються дітьми: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2019. Том. XI: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. №19. С. 320-333.
4. Мураненко К. Ю. Організація системи профілактики правопорушень серед неповнолітніх. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. 2019. Том I: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. № 53. С. 81-86.
5. Мураненко К. Ю. Суб'єкти профілактики правопорушень неповнолітніх. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка*. 2019. Том X.: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. Випуск 33. С. 125-137.
6. Мураненко К. Ю. Психологічні чинники девіантної поведінки підлітків. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. 2019. Том XI: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. Вип. 20. Житомир, 2019. С. 200-217.
7. Мураненко К. Ю. Психологічні особливості неповнолітньої особи як суб'єкта адміністративного правопорушення. *Всеукраїнський науково-практичний журнал «Директор школи, ліцею, гімназії»*. Спеціальний

тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». № 2. Кн. 2. Том I (24). К.: Гнозис, 2019. С. 56-63.

8. Мураненко К. Ю. Психологічні засади професійного становлення суб'єкта профілактичної діяльності серед неповнолітніх. матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції *«Становлення особистості професіонала: перспективи та розвиток»*. Одеса: ОДУВС, 2019. С. 114-118.

9. Мураненко К. Ю. Психопрофілактика девіантної поведінки неповнолітніх. Матеріали Міжвідомчого науково-практичного круглого столу *«Актуальні питання психологічного забезпечення діяльності ЗВО МВС України та Національної поліції України»*. Київ: НАВС, 2019. С. 147-148.

10. Мураненко К. Ю. Психологічні детермінанти вчинення неповнолітніми адміністративних правопорушень. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції *«Концептуальні засади використання психологічних знань в судовій діяльності»*. Чернівці, 2019. С. 299-302.

11. Мураненко К. Ю. Особливості правосвідомості неповнолітніх. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції *«Сучасна система освіти і виховання: досвід минулого – погляд у майбутнє»*. Київ, 2019. С.118-119.

12. Мураненко К. Ю. Проблема тлумачення поняття «дитина» у сучасній науці. Тези доповідей VIII Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції *«Сучасний рух науки»*. Дніпро, 2019. Т 2. С 569-572.

13. Мураненко К. Ю. Інтернет та телебачення як чинник делінквентної поведінки неповнолітніх. Збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції *«Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві»*. Львів, 2019. С. 218-220.

Акти впровадження

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника ГУНП

в Миколаївській області

полковник поліції

Сергій КОБЕЦЬ

2020 року

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження
Мураненко Катерини Юріївни «Психолого-правові засади профілактики
адміністративних правопорушень, вчинюваних дітьми» в практичну
діяльність

Відділу ювенальної превенції УПД ГУНП в Миколаївській області

Цим актом засвідчуємо, що матеріали дисертаційного дослідження Мураненко Катерини Юріївни на тему «Психолого-правові засади профілактики адміністративних правопорушень, вчинюваних дітьми» знайшли своє відображення в практичній діяльності Відділу ювенальної превенції Управління превентивної діяльності Головного управління Національної поліції України у Миколаївській області. Визначені Мураненко К.Ю. психологічні особливості делінквентної поведінки неповнолітніх, орієнтовна модель особистості схильних до девіацій підлітків, перелік та сутність чинників девіантної поведінки дітей, визначення специфічних цілей профілактики адміністративних правопорушень неповнолітніх, а також соціально-правові та психолого-правові засади удосконалення профілактики адміністративних правопорушень, вчинюваних дітьми, використані як навчально-методичні матеріали для проведення занять у системі службової підготовки.

Основні положення авторської концепції профілактики адміністративних правопорушень серед дітей як системного психолого-правового феномену відображені в низці наукових публікацій, основними з яких є наступні:

1. Мураненко К.Ю. Зарубіжний досвід профілактики правопорушень серед неповнолітніх. *Психологічний журнал*. 2019. № 2 (22). С. 86-98.
2. Мураненко К.Ю. Психологічні особливості неповнолітньої особи як суб'єкта адміністративного правопорушення. *Всеукраїнський науково-практичний журнал «Директор школи, ліцею, гімназії»*. Спеціальний тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». №2. Кн.2. Том I (24). К.: Гнозис, 2019. С. 56-63.
3. Мураненко К.Ю. Організація системи профілактики правопорушень серед неповнолітніх. *Актуальні проблеми психології: зб.наук.праць Ін-ту психології імені Г.С.Костюка НАПН України*. 2019. Том I: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. №53. С. 81-86.

4. Мураненко К.Ю. Психологічні засади професійного становлення суб'єкта профілактичної діяльності серед неповнолітніх. Матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції «Становлення особистості професіонала: перспективи та розвиток». Одеса: ОДУВС, 2019. С. 114-118.
5. Мураненко К. Ю. Психологічні чинники девіантної поведінки підлітків. *Актуальні проблеми психології*: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2019. Том XI: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. Випуск 20. Житомир, 2019. С. 200-217.
6. Мураненко К.Ю. Суб'єкти профілактики правопорушень неповнолітніх. *Актуальні проблеми психології*: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка. Київ, 2019. Том X. Випуск 33. С. 125-137.

Голова комісії:

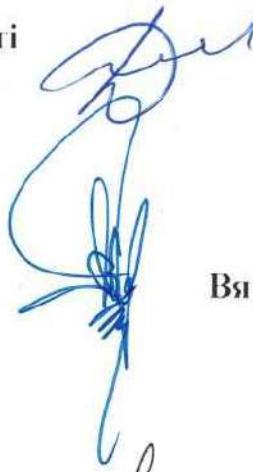
Начальник управління кадрового
забезпечення ГУНП в Миколаївській області
полковник поліції

Олексій ПОПКОВ

Члени комісії:

Начальник відділу ювенальної
превенції управління превентивної
діяльності ГУНП в Миколаївській області
майор поліції

Сергій ДЕМІДОВ

Заступник начальника управління
кадрового забезпечення ГУНП в
Миколаївській області
підполковник поліції

Вячеслав ГОРОШКО

Начальник відділу психологічного
забезпечення управління
кадрового забезпечення ГУНП в
Миколаївській області
майор поліції

Оксана МІГЕЛЬ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника
Солом'янського управління поліції
Головного управління Національної
поліції у м. Києві
підполковник поліції

 Олександр СОЛОВЕЙ

«15» 05 2020 року

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
Мураненко Катерини Юріївни «Психолого-правові засади профілактики
адміністративних правопорушень, вчинюваних дітьми» в практичну
діяльність Солом'янського управління поліції Головного управління
Національної поліції у м. Києві**

Цим актом засвідчуємо, що матеріали дисертаційного дослідження Мураненко Катерини Юріївни на тему «Психолого-правові засади профілактики адміністративних правопорушень, вчинюваних дітьми» знайшли своє відображення в практичній діяльності. Визначені Мураненко К.Ю. цілі профілактики адміністративних правопорушень неповнолітніх, обґрунтування диференційованого підходу до віку дитини у питаннях правоздатності та дієздатності, уточнення семантичних меж юридичних понять та ґрунтовний аналіз світового досвіду моделей превенції адміністративних правопорушень неповнолітніх використані як навчально-методичні матеріали для проведення занять у системі службової підготовки.

Основні положення авторської концепції профілактики адміністративних правопорушень серед дітей як системного психолого-правового феномену відображені в низці наукових публікацій, основними з яких є наступні:

1. Мураненко К.Ю. Зарубіжний досвід профілактики правопорушень серед неповнолітніх. *Психологічний журнал*. 2019. № 2 (22). С. 86-98.
2. Мураненко К.Ю. Психологічна характеристика адміністративних правопорушень, що вчиняються дітьми. *Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. 2019. Том. XI: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. №19. С.320-333.
3. Мураненко К.Ю. Психологічні особливості неповнолітньої особи як суб'єкта адміністративного правопорушення. *Всеукраїнський науково-практичний журнал «Директор школи, ліцею, гімназії»*. Спеціальний тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». №2. Кн.2. Том I (24). К.: Гнозис, 2019. С. 56-63.

4. Мураненко К.Ю. Організація системи профілактики правопорушень серед неповнолітніх. *Актуальні проблеми психології*: зб.наук.праць Ін-ту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. 2019. Том I: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. №53. С. 81-86.
5. Мураненко К.Ю. Суб'єкти профілактики правопорушень неповнолітніх. *Актуальні проблеми психології*: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка. Київ, 2019. Том X. Випуск 33. С. 125-137.

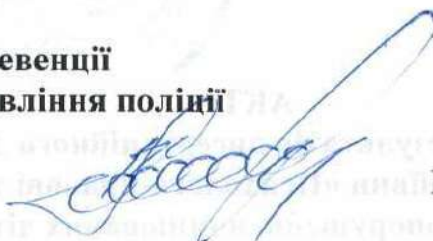
Голова комісії:

начальник відділу превенції

Солом'янського управління поліції

ГУНП у м. Києві

майор поліції

Володимир ЛЕВЧЕНКО

Члени комісії:

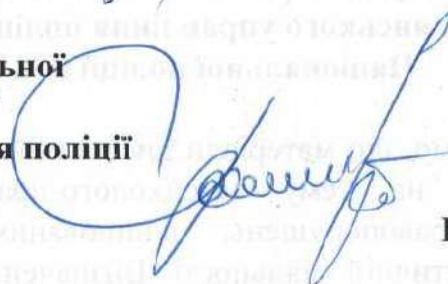
начальник сектору ювенальної

превенції відділу превенції

Солом'янського управління поліції

ГУНП у м. Києві

капітан поліції

Віталій БОЙКО

Начальник відділу кадрового

забезпечення Солом'янського

управління поліції

ГУНП у м. Києві

кандидат юридичних наук

Людмила ЛЕНСЬКА

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор

Харківського національного

університету внутрішніх справ,

доктор юридичних наук, професор

Сергій БОРТНИК

« 15 » 12 2019 р.

АКТ

про впровадження результатів дисертації

Мураненко Катерини Юріївни

на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук

на тему: «Юридико-психологічні засади профілактики

адміністративних правопорушень, вчинюваних неповнолітніми дітьми»

в освітній процес Харківського національного університету

внутрішніх справ

Комісія у складі:

Федоренко О. І. – доктора педагогічних наук, професора, завідувача кафедри педагогіки та психології факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ;

Євдокімової О. О. – доктора психологічних наук, професора, завідувача кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ;

Харченко С. В. – кандидата психологічних наук, доцента, професора кафедри педагогіки та психології факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ

встановила, що результати дисертаційного дослідження здобувача кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ Мураненко Катерини Юріївни тему: «Юридико-психологічні засади профілактики адміністративних правопорушень, вчинюваних неповнолітніми дітьми» впроваджені в освітній процес університету.

Матеріали дисертаційного дослідження Мураненко К. Ю. застосовувалися в освітньому процесі при підготовці робочих програм навчальних дисциплін, текстів лекцій, планів семінарських та практичних занять, методичних рекомендацій до самостійної роботи з навчальних

дисциплін: «Юридична психологія», «Соціальна педагогіка та профілактична робота з дітьми», «Психологічний супровід сім'ї», «Психологія злочинності дітей і молодіжних угруповань» при підготовці курсантів за спеціальністю 053 «Психологія»; «Професійне спілкування дільничного офіцера поліції», «Психологія девіантної поведінки», «Професійно-психологічна підготовка», «Соціально-психологічний тренінг спілкування з дітьми», «Психологія сім'ї» у підготовці курсантів за спеціальністю 262 «Правоохоронна діяльність» (спеціалізації – дільничні офіцери поліції, працівники підрозділів ювенальної превенції).

Матеріали дисертації Мураненко К. Ю. дозволяють розшири уявлення курсантів про психологічні особливості взаємодії з дітьми, правові та організаційні засади профілактики адміністративних правопорушень дітей; мають теоретичне і практичне значення та можуть використовуватися в освітньому процесі закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання.

**Доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки та психології
факультету № 3 ХНУВС**

Олена ФЕДОРЕНКО

**Доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціології та психології
факультету № 6 ХНУВС**

Олена ЄВДОКИМОВА

**Кандидат психологічних наук, доцент,
професор кафедри педагогіки та психології
факультету № 3 ХНУВС**

Світлана ХАРЧЕНКО

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор,
доктор юридичних наук, професор
полковник поліції

Станіслав ГУСАРЄВ

« 26 » _____ 2020 року

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження Мураненко Катерини Юріївни «Юридико-психологічні засади профілактики адміністративних правопорушень, вчинюваних дітьми» в навчальний процес Національної академії внутрішніх справ

Комісія у складі голови – т.в.о. начальника відділу організації та координації освітнього процесу, Колодейчак С.І. та членів: завідувача кафедри юридичної психології, доктора психологічних наук, професора О.І. Кудерміної, професора кафедри юридичної психології, доктора психологічних наук, професора О.В. Романенко перевірила стан впровадження результатів наукового дослідження Мураненко К.Ю. та дійшла до висновку, що вони використовуються наступним чином:

№ п/п	Зміст положення	Де використано
1	2	3
1.	Теоретико-методологічні засади профілактики адміністративних правопорушень, вчинюваних дітьми (розділ 1 дисертації)	Дисципліна «Юридична психологія». Тема: «Нормативна регуляція соціальної поведінки. Девіантна та делінквентна поведінка». Викладається курсантам та студентам НАВС
2.	Психологічні особливості делінквентної поведінки дітей (розділ 2 дисертації)	Дисципліна «Психологія девіантної поведінки». Тема: «Основи профілактики та психологічної корекції девіантної поведінки». Викладається курсантам та студентам НАВС

3.	Профілактика адміністративних правопорушень серед дітей як системний психолого-правовий феномен (розділ 3 дисертації)	Дисципліна «Актуальні психологічні проблеми профілактичної діяльності». Тема: «Організаційно-процедурні і психологічні особливості здійснення індивідуально-превентивних заходів» Викладається в магістратурі НАВС
----	---	---

Голова комісії:

Т.в.о. начальника відділу організації та координації освітнього процесу
підполковник поліції

Станіслава КОЛОДЕЙЧАК

Члени комісії:

Завідувач кафедри
юридичної психології,
доктор психологічних наук, професор

Олена КУДЕРМІНА

Професор кафедри
юридичної психології,
доктор психологічних наук, професор

Оксана РОМАНЕНКО